

A socialismus fejlődésének logikája.

Írta és 1908. márcz. 29-én a Magyar Társadalomtudományi Egyesület közgyűlése elé terjesztette

GAÁL JENŐ.

Midőn megalakulásunk után éppen tizenegy hónap múlva alapszabályaink értelmében, melyek a rendes közgyűlésnek lehetőleg az év első negyedében való megtartását kívánják, eddigi tevékenységünkről beszámolni Önök elé lépünk, azt nyugodt lelkiismerettel, mert kötelességeink hű teljesítésének tudatával, tehetjük. Nem is egy éve alakúit meg Egyesületünk, és ime, szervezetünk már csaknem teljesen kiépült, belső tanácskozásainkon kívül nyilvános előadásaink, fölolvasásaink, szakértekezleteink s nagy országos mozgalmakban való tevékeny részvételünk során, továbbá irodalmi munkásságunkkal, három nagyobb közleménnyel, folyóiratunk három tartalmas füzetével, legújabbán pedig ez idő szerint legnagyobb társadalmi kérdésünk, a kivándorlás tárgyában gondosan szerkesztett és széleskörű terjesztésre szánt emlékiratunk útján érintkeztünk a hazafias érzelmű egész magyar értelmiséggel. Szerénytelenség nélkül mondhatom, hogy működésünknek kétségtelen, ha még meg nem is fogható eredménye szintén mutatkozik és pedig több irányban, mivel eszméink és javaslataink az irányadó tényezők részéről komoly figyelembevételnek örvendenek. Mi ugyanis nemcsak bötűket és szavakat kívánunk szaporítani, hanem irataink és beszédeink által első sorban mély és szilárd meggyőződésünknek megfelelő határozott tettek előidézésére s maradó hatásra törekszünk.

Arról, hogy mit és miként cselekedtünk, tüzetesen beszámolni nem e megnyitó tiszte; ez a választmány tárgyilagos jelentésének van fönntartva. Mai első rendes közgyűlésünk alkalmával

nekem az a föladat jutott, hogy Egyesületünk közeli jövőjébe vessek egy pillantást. Eljárásunk további irányáról kell szólnom és különösen arról, hogy programmunkat, egyéni fölfogásom szerint, socialis politikai szempontból miként kell minél előbb és minél teljesebben úgy kidomborítani, hogy társadalmunk törekvéseinket minél jobban megértse.

Mi, Egyesület, választmány és igazgatóság, kettős föladat megoldására vállalkoztunk: gyarapítani és mívelni a társadalomtani ismereteket, de úgy, hogy első sorban saját magyar társadalmunk életjelenségeit és azok szabályszerűségeit vizsgáljuk és állapítsuk meg. Továbbá föl akarjuk állítani azokat az irányelveket, melyek követése mellett, a mint SZÉCHENYI szerette magát kifejezni, »nemzeti családunk« a legjobban boldogulhat.

És midőn az előttünk föltornyosult föladatok légióján végig jártatom tekintetemet, különösen egyen akad meg aggódo szemem, mint olyanon, melylyel megbirkózni talán a legnehezebb lesz, pedig ma legsürgősebb teendőink a körüi csoportosulnak.

Nem azért tartom azt első föladatnak, melynek egyfelől határozott megállapítása, másfelől segédeszközeinek tüzetes megjelölése már ma égetően szükséges, mintha a többiek kevésbbé életbevágók lennének, vagy mintha ez utóbbiak megoldásának előkészítésével párhuzamosan nem kellene szorgosan foglalkozni, hanem mivel, az első föladatot rögtön meg nem ragadva, az hatványosan mind nehezebbé és így nem nagy idő multán békésen csaknem megoldhatatlanná fog válni. Ez a sürgős teendőnk: az alapos és körültekintő megfontoláson nyugvó gyors és határozott állásfoglalás a socialismussal szemben.

Mindenek előtt azt akarom megmondani, hogy e kifejezésen mit értek. Bizonyos magyarázattal, mely más országban nem volna szükséges, tartozom e részben, mivel e szóval nálunk ma nem egy fogalmat jelölnek meg, hanem annak értelmezése tekintetében igen sajnálható zúr-zavar uralkodik. Sok nemes érzésű és gondolkozású oly tagja van társadalmunknak, a kik ennek mai alapjait, az egyéni tulajdonjogot, a termelés szerves alakulatait, ezek között a gazdasági elhatározás és cselekvés szabadságát fönntartani s az osztályok békés kölcsön-

hatása mellett végbemenő társadalmi evolutio többé-kevésbbé egyenletes folyamatát biztosítottnak óhajtják látni; de egyúttal bizonyos büszkeséggel valják magukat socialistáknak. A társadalom anyagilag és értelmileg gyöngébb elemei iránti nemes jóakaratukban a socialistikus törekvések egyes tetszetős jelszavai által megvesztegettetvén magukat, ezek alapján ama törekvések egészét is hajlandók nagyon enyhén megítélni.

Hát én emberileg teljesen értem, hogy különösen a szorosabb értelemben vett munkásosztályllyal szemben táplált igen méltánylandó altruisticus fölfogásuk hogyan terelte őket ez irányba; de ezt az önkénytelen conniventiájukat lényegileg mégsem tarthatom másnak, mint nagy, sőt végzetessé válható tévedésnek, melyet ennélfogva nem oszthatok, s a melylyel – nem tarthatván azt még közömbösnek sem – kötelességemnek vélem nyíltan szembeszállani. Én azonban nem ember- és honfitársaimmal, hanem szerintem gyökeresen hibás fölfogásukkal akarok harcolni. Azt sem állítom, hogy a valódi socialisták közt is nem lenne sok oly jó lélek, a ki a mai társadalmi rendet csupán azért akarja fenekestől fölforgatni, mivel annak alapján valóban, tagadhatatlanul annyi igazságtalanság történik, s a melynek intézményei keretében oly sok szívet facsaró emberi szenvedés megy végbe. De ne feledjük, hogy a természet és az emberek igazsága első tekintetre nem látszik egynek és hogy a társadalom életének helyes megítélhetése végett lehetőleg a természet magasabb álláspontjára kell fölemelkedni és arra törekedni, hogy az emberi szempontok azzal minél tökéletesb összhangba hozassanak. Megint SZÉCHENYI egy mondását idézem, a ki számtalanszor hangsúlyozta, hogy a közdolgok intézése körében nem elég a jó szív, hanem jó és világos fej is kell hozzá. A positivus észlelés és pontos, exactus következtetés pedig nemcsak engem, hanem számtalan elvtársamat már régen arról győzött meg, hogy a korunkbeli socialismusnak is csupán kritikái, tehát nemleges becse van, tételes javaslati ellenben egyszerűen hasznavehetetlenek. Arra vonatkozólag is áll a VILLEI általános mondása, hogy a socialismus oly szellemi termék, melynek gyakorlati megvalósítása lehetetlen. Nem hangsúlyozhatom ennélfogva eléggé, hogy a társadalomtanak és a nemzetgazdaság tudományának számos tekintélyével együtt a socialis reformtörekvéseket és az ezek meg-

valósítására irányuló socialis politikát nem tarthatom egyértelműnek a socialismussal, sőt vele még csak rokon jellegűnek sem.

Ez a szó »socialismus«, a mi tudományunkban nem egyszerűen a társias érzék magasabb fokát, ennek nyomán a gyöngébbek, például a munkások helyzetének lehető javítását, szabad elhatározásuk tőlünk telhető biztosítását, szervezkedésük megkönnyebbítését s hatályosbbitását, s nekik, mint osztálynak, a társadalom nagy egészének érdekeivel megegyeztethető minél magasabbra emelését, vagy mindennek legalább szóval és tettel való elősegítését jelenti. A socialismus nevezete határozott értelemmel bíró műszó ama társadalmi és nemzetgazdasági politikai rendszerek megjelölésére, melyek a munkafelosztás elvén, a szabad vállalkozáson, a termelési tényezők organicus érvényesülésének lehetőségén alapuló mai társadalmi rend alapjait meg akarják változtatni. A socialisták oly rendszert akarnak a mostani helyébe állítani, mely a közgazdaság terén az állam föltétlen szabályozó és ármegállapító kényszeréhez folyamodik, hogy az emberek állapotainak kisebb egyenlőtlenségét érhesse el, mint a mely a szerződési szabadság uralma alatt valósul meg. De ez a fogalom-meghatározás, mely talán még a legjobb, sem öleli föl a socializmus egész tartalmát, mert hiszen vannak egyes rendszerek, melyek még az állam eszméjét ie határozottan elvetik.

Tehát a socialismus nem egységesen kialakult valami, hanem annak csaknem beláthatatlanul sokféle és folyton átalakuló és ingadozó változataival van dolgunk. Igaz, hogy a korunkbeli socialismus, melyet tetszetősen tudományosnak neveznek, mely azonban szerintem csak hypokritáson tudálékos, a korábbi őszintébb socialista rendszerek megbotránkozást keltő követeléseit elejtette s azok egyoldalúságától látszólag tartózkodik. De ez a tartózkodás nem sokat nyom a latban, mert tételesen csak a rendszer vagy inkább kivívásának eszközeit jelöli meg és igyekszik igazolni, magáról a rendszerről azonban világos képet adni következetesen tartózkodik. És ebben rejlik az a nagy hypokrisis, mely alkalmas sokakat félrevezetni s a benne szintén uralkodó nagy egyoldalúságot és szertelenségét a gyakorlatlan, vagy sok mindenféle tényező által meggyöngített látású szem előtt legnagyobbbrészt elleplezi.

A mai socialismus, a mint az a socialis demokratia leginkább elfogadott programja szerint jelentkezik, nem kevésbé visszás, sőt képtelen, mint a korábbi socialista rendszerek. Nem is kevésbé igazságtalan és művelődés ellenes, és így, (miként azt oly helyeken, ahol erre több időm és terem volt, én is már régen bizonyítani törekedtem,) nem kevésbé ellenkezik az ember valódi természetével, mint amazok. Egyenlőséget és szabadságot hirdet minden közelebbi meghatározás nélkül, tehát korlátlanul. Pedig így a kettő kizárja egymást. Békés, maradandó jóllétet ígér az egész társadalomnak és ennek beváltásául oly ádáz osztályharczot hirdet, melyet egy adott tetszés szerinti pillanatban csak a papiroson lehet megállítani. A társas élet nagyszerű organicus életműködését egy egészen végig sem gondolt, fő alkotó elemeiben merőben hiányos, nemcsak ki nem próbált, hanem igazi mivoltában soha be sem mutatott valamely bizonytalan, mert teljesen el sem képzelt mechanizmussal akarja pótolni. Rugói csaknem tisztán anyagiak s az emberi természetben mélyen gyökeredző erkölcsi tényezők egész sorának pótolhatatlan jótéteményeitől készül megfosztani a társadalmat.

Hogy az anyagi tényezőkkel mily hiányával minden lélek-tani alapnak bánik el, mutatja az, hogy állítólag csak a termelést akarja collectivussá, azaz communisticussá tenni, a fogyasztást és a családi életet pedig szabadon hagyná. PLATON-nak teljes communismusa e rendszernél sokkal mélyebb belátásról, hasonlíthatatlanul nagyobb őszinteségről és benső igazságról tanúskodik. Ő két utópisticus művének írása alkalmával, melyekben a kívánatos communista államszerkezetet bemutatja, ama mély meggyőződés által vezettette magát, hogy ha a termelés közösségének megállapítása mellett a magánfogyasztással együtt a külön családi életet is meghagyják valahol, az egyszer már berendezett közös termelés – a családok külön érdekeinek szükségyszerű érvényesülése folytán – sem volna sokáig fönntartható. A takarékos fogyasztás ugyanis számos családban ismét külön magán vagyonnak, peculiumnak, a keletkezését vonná maga után, a mi vagy az így fölgyült családi tőkének folytonos elkobzását és azáltal a keserőségek mód nélkül való veszélyes fölgyülemlését, vagy pedig magának a rendszernek gyors visszafejlődését, tehát annak mindenképp menthetlen bukását tenné elkerülhetetlenné.

Ha a merevvé alakúit individualismus a gyöngék elnyomását jelenti az erősek által: ebben a divatos socialismusban a gyöngék, a társadalom kevésbé értékes elemei nyomnák el az erőseket és kiválásra születetteket, s a társadalom vezetése így csaknem biztosan a tehetségtelenek kezébe kerülne. Az igazi tehetségeket csak a szabad érvényesülés lehetősége fejleszti, mert azok lételemét az önkéntesség képezi, ezt pedig a sok mindenféle természetellenes szabályozás csirájában öli meg. A korunkbeli socialismus is a legfőbb erkölcsi tényező mérhetetlen jó befolyását szüntetné meg. Vissza csavarná műveltségünket korábbi kezdetleges fokozataira, és az életbe való tényleges átvitele után nyomban megindulna minden socialismus fejlődésének az a vaskövetkezetességű logikája, melynek – ha képes áttörni mesterseges akadályait – szükségképp a communismusban, sőt anarchiában kell végződni. A mérsékelteknek látszó socialista rendszerek valamely külső ok miatt ugyanis csak félúton megállapodott stádiumai ennek a végeredménynek. Alkotóik egyelőre nem akarják, vagy nem merik a megfelelő következtetést levonni az előzményekből. De amint az akadályok valamiképp elhárulnak, a fejlődés logikája rögtön kezdi hajtani ezt a félig kész fejleményt az utolsó kifejlődésig. Ezt vallottam évtizedekkel ezelőtt az irodalomban, és a lefolyt idő csak megerősített ebbeli hitemben, mivel ezt az aprioristicus okoskodást a mi korunk néhány évtizedének félreismerhetetlen tapasztalatai is egészen alaposnak tűntették föl a posteriori.

A divatos socialisticus mozgalmak művelt világszerte sehol sem találtak oly szabad teret a kibontakozásra, mint Franciaországban. Másutt mindenütt részint az állam-hatalom által emelt korlátokban, részint a népesség conservativus hajlamaiban oly gátokba ütköztek, melyek azok akadálytalan érvényesülését legalább eddig lehetlenné tették. Rendkívül tanulságosak ennél fogva a francia socialisticus mozgalmak általában, de különösen nálunk, a hol a társadalom és állam gyöngesége, az azok életében dülő visszavonás és számtalan ellenséges tényező hatása folytán minden káros áramlat számára szabad a tér.

Lássuk hát a socialismus fejlődésének logikáját Franciaországban az utolsó hatvan év alatt! Saját személyes tapasztalatom e részben nem lehetvén, hivatkozom arra a jelen század néhány éve alatt keletkezett jelentékeny irodalomra, mely a

francia syndicalismussal mindenféle szempontból foglalkozik: DELESALLE, PELLOUTIER, BLUM, MERMEIX, DE SEILHAC, SÉVERAC és SOREL könyvei s elég tömören VILLEY és TURGEON rennesi egyetemi tanár legújabb tanulmányai napnál fényesebben és világosabban kimutatták annak természetes menetét.

A korábban tisztán elméleti utopisticus francia socialismus 1848-ban lett gyakorlativá. Később a hetvenes évek elején a blanquismus alakjában jelentkezett, melynek alapeszméjét a politikai hatalomnak, egészben véve a mai társadalmi rend alapján, egyszerűen a munkásosztály kezébe juttatása képezi. Eszköze a közönséges forradalom a maga barricadejaival. TURGEON kifejezése szerint ez a rendszer úgy akar eljárni, mint a betörő, a ki a bankár kincses ládáját erőszakosan kívánja hatalmába keríteni, mert hiszen abban mindent megtalál, a mire neki szüksége van. A blanquismus az állandó nagy hadseregek mai korszakában mindazáltal veszélyesnek és sikerei tarthatatlan volta folytán czélszerűtlennek is bizonyulván, attól a munkásosztály csakhamar elidegenedett. Sokkal tetszetősebb képe volt a marxismusnak, ennek a socialis determinismusnak, mely szerint kevésbé veszélyes eszközökkel is boldogulhatni.

Hiszzen a capitalismus saját túlzásai, hibáinak és bűneinek terhe alatt úgy is magától fog összeroskadni. Ez a tan a munkásokat azzal vigasztalja, hogy a proletarius tömegek mindig szegényebbek és nagyobbak, a vagyonosok pedig egyre gazdagobbak és kevesebben lesznek, a miből majd oly bajok származnak, melyek szükségkép maguk után vonandják azt, hogy a termelés tényezőit a társadalomnak kellend kisajátítani és szervezni. Vagyis a mai társadalmi rend capitalisticus túltengése folytán mintegy saját öngyilkosságával fog végződni. Ez a mostoha érzésű anya a collectivismussal viselő és annak szülése köiben fog meghalni. Csak türelem: míg a proletarius küzd és szenved, együttal ellenállhatatlan hatalommá növekszik.

Azonban az idő halad, és a capitalismus pusztulása csak neu akar bekövetkezni. A XIX. század csöndesen kimúlt, és a fenezia köztársaság a tőke és munka egymásra utaltságának apotheosisa mellett kezdte meg a XX-dikat. Hátha MARX talán megis csalódott volna? Mert íme a gazdagok nem fogynak, hatiem szaporodnak, a munkások sem válnak egyre nyomorultabbakká, hanem valamivel kevesebbet dolgoznak és mégis

többet szereznek. Igaz, hogy ez ugyan nem az álmodott eldorádói boldogság, de már nem is az a fehér rabszolgaság, mely a gépek alkalmazásának első korszakában valósággal beállott. A munkaadók is folyton jobban panaszkodnak, hogy koczázatuk szakadatlanul nagyobb, tiszta nyereségük pedig kisebb lesz. A kis tőke mindinkább részt vesz a részvény társulati termelésben. Hol marad el hát az elszigetelt tőkések egyre kiemelkedőbb különállása. A nagy jövedelemre pedig ránehezedik az adózás progressivitása, a nagy vagyronra pedig minden haláleset után az emelkedő örökösödési illeték, melyek révén az állam, tehát a honpolgárok nagy közössége, azok áldásaiban mind nagyobb arányban részesül. A munkások helyzetén a törvényhozás javít, a munkásjóléti intézmények is sok fájdalmat enyhítenek. Tehát bizonyos az, hogy a nagy fölfordulás, az ígért vér nélküli forradalom, mely a gyökeres átalakulást volt meghozandó, önmagától nem áll be. Ezt meg kell hát valakinek csinálni.

Vállalkozik reá a guesdismus, mint; a hogy a socialis demokratiának francia alakulatát ott hívják. Jelszová lesz a marxismus megvalósítása végett a közhatalomnak a munkásosztály részére való megszerzése a politikai harcok porondján, melynek a gazdasági kérdést egyelőre alá kell rendelni. A munkások szakszervezetei, habár igen hatékonyak, de mégis csak eszközei a közbenső célnak ebben a küzdelemben. A munkáspárt azok beosztása mellett, a hadjárat sikeres folytathatása végett katonai szervezetet kap. A választási csatákra a parlamenti tusák következnak, melyeket a munkáspárt koronként valóban kiváló és tehetséges választottjai, a vezérek vívnak meg. Azonban a hadi terv mind több és több socialista képviselő megválasztását teszi szükségessé, a mi pedig a választók teljes, türelmes oiaadása nélkül lehetetlen. A vezérek tehát csaknem megigázák a proletarius választók tömegeit, de a socialista parlamenti tagok még sem szaporodnak oly gyorsan, mint azt a tömegek kívánatosnak találják. A nagy lekötöttség mellett kezd a va'akozás nehezé válni, főleg mikor látják, hogy a politika csafaságainak a socialista vezérek is áldozatul esnek. Az »elvtárs« politikusok közt kiüt a személyes versengés és torzsalkodás, mire a párt töredékekre morzsolódik, s parlamenti actiójuk meddő marad. Az irigység és féltékeny bizalmatlanság orgiákat il, midőn egyes pártfők a hatalomban való részesedés útján integető

húsos fazékok csábjainak nem tudnak ellenállani s részben reformerekké, tehát hittagadókká lesznek. A küzdő és fölfogásuk szerint alaposan becsapott elvtársak megünják a hitegetést.

Fölhangzik a Parlamentarismus ellen az a vád, hogy a socialista erőt elférfiatlanítja. A munkások köréből is fölhangzik: les arrivistes sont arrivés, – és árulásról panaszkodnak. Teljessé lett a kiábrándulás. A munkásosztálynak az értelmiségből keletkezett vezérei, az ügyvédek, orvosok, tanárok, mindinkább lejárták magukat, mert sikereket gyorsan nem tudtak fölmutatni és nem egy irányban hajlandóságot tanúsítottak a mai társadalmi renddel való megalkuvásra. A paradicsom folytonos mutogatásával a tömegek étvágyát megnövelték és ime most csupán gyér morzsákkal kínálják azt. A munka a szerszám, a gép, a barázda mellett kínlódni, fáradni, izzadni nem akar tovább: neki a vele jogos osztályrészeként elhíttetett, a belénevelt teljes diadal kell csupán, és pedig mielőbb, minél biztosabban. Minek erőltetni az államhatalom megszerzését és eközben kimerülni? Minek tanúit, sőt tudós, de megbízhatatlan és telhetetlen vezéreket követni, mikor a céljt náluk nélkül is el lehet érni? A szakszervezet, a syndicalatus eddig alárendelt politikai eszköz volt, legyen most a socialista mozgalmak valóban főfegyvere, s ezek vezetését a tömeg vegye a saját kezébe. Az államhatalom elnyerése épp úgy, mint eddig az utána való törekvés, csak a fűrfangos vezéreknél használna, pedig a társadalom teljes haszna a syndicalatusokban tömörült egész proletáriusságnak kell. Azután a törvényes formák megtartása mellett haladó s a legjobb esetben csak nagyon vontatott, de békés átalakulás egyébként is a gyűlöltekké lett politikusok haszontalan eszméje. A syndicalismus a maga valóságában sokkal gyorsabban segít elő és - nagyobbat üt.

A proletariusság új, tanulatlan demagogusai elkiáltják magukat: »utánunk, eladottak s rászédettek!« És a tömeg engedelmeskedik e vezényszónak, mivel általánossá vált a meggyőződés, hogy a munkásosztály emancipációjának kizárólag a munkások által kell végbemenni. A korábban más célból fegyelmezett munkáshadsereg készen van, most, kimutatható vezérek nélkül, csak fölvonul majd. Nem kell nekik sem állami, sem másféle kormányzat. Ezek a csapatok, melyekhez állami

hivatalnokok és katonák is nem kis számmal csatlakoznak, anarchista ösztöneik által vezettetve, megindulnak azon az úton, melyről azt hiszik, hogy nagy, egyedül boldogító ideáik megvalósításához vezet. Es hát minők ezek az eszmények? Az anarchista syndicalismus azt vallja, hogy actiójának közbötlennek és minél gyakorlatiasabbnak kell lenni. íme az átmenet a marxismustól a tett Bakunin-féle propagandájához, melynek napja nagy területeken ismét fölvirradt. Nincs annak szüksége semmiféle állami, vagy hatósági szervekre, csak egy központra, a syndicatusok syndicatusára, s ez a »Confédération générale du travail« név alatt működik. Ennek szelleme és programmája egyelőre kizárólag szintén negatívus, a mi itt egyszerűen rombolást és pusztulást jelent. Nem kell semmi a régi rendből, nem kellene a tudós doctrínák, nem kell még a katonaság sem, mert az csak a gazdagok érdekeit szolgálja. Nem kell külön nemzeti szervezkedés, mert a proletáriusság érdekei közösek az egész világon. A nemzeti solidaritás helyére a proletariátus egyetemlegessége lép, melynek a nemzeti határok csupán fölösleges és káros korlátai. A most erővel teljesen kialakuló francia syndicalismus, mely teljesen anarchista jellegű és semmiféle rémtettől nem riad vissza, félredobván a socialis demokratia taktikáját a BLANQUI-féle mozgalmak forradalmi és a marxismus eredeti világpolgárius jellegét öltötte ismét magára. Ezek révén akar egy nagyobb positivus közboldogságot elérni, mely célra a kérlelhetlen, nagy, általános strike szervezete és alkalmazása által törekszik. Ennek propaganda-bizottsága egyik nem régen közé tett munkálatában megmondja azt is, hogy miként képzelik el azt. »Az általános munkabeszüntetés a termelésnek minden ágában való fölfüggesztéséből áll és pedig ama néhány napig, mely arra szükséges, hogy a proletáriusság a földet, bányákat, a lakásokat stb., szóval mindazt a mi a javak előállításához szükséges, birtokába vehesse. Ha a munkások fölszabadulásukat csakugyan akarják, forradalmilag kell cselekedniök, vagyis erőszakot alkalmazniök. Az volna a legnagyobb visszásság, ha a termelés tényezőit maguknak megszerezni kívánják, s nem kerítenék azokat rögtön hatalmukba. Nevetséges csak szóval támadni az egyéni tulajdont és valóságban nem szüntetni meg azt. Az általános strike tehát nem lehet békés jellegű. Ennek a

merész tervnek megvalósítása végett a gyilkoló gépeket meg kell akadályozni abban, hogy ártsanak: meg kell állítani a vasutak forgalmát és rá kell bírni a katonákat arra, hogy a levegőbe lőjjenek.

És ez a syndicalismus Franciaországban egyre jobban terjed, úgy hogy a köztársasági kormánynak állandóan, de különösen minden év május havának elsején nagy gondot okoz. Íme, azt a tételmet, mely szerint minden socialismus fejlődésének logikája az, hogy, a mennyire csak lehet, communismusra és anarchiára vezessen, a francia socialista mozgalmak csattanósan igazolják. Másutt ennek vagy a népesség benső jobb valója, vagy a kifogástalan állami és társadalmi rend útját állják, de a socialismus igazi irányzat ott is az, melyet a fölhozott példával kimutattam.

Es hát nálunk a socialismus szabad alakulásának vájjon mi áll útjában, különösen miután egy rövid ideig maga az államhatalom is szövetekezett vele? Társadalmunk felekezeti, osztály, nemzetiségi és pártviszályok által megosztottabbá lett, mint volt valaha, pedig nincs nemzet, melynek egyetértésre nagyobb szüksége lenne.

Évtizedek óta feszült figyelemmel észlelem a sociális kérdés fejlődését hazánkban. Már tizenkét évvel ezelőtt volt alkalmam annak komoly jellegére fölhívni az irányt adni és intézkedni hivatott tényezők, a kormány és magyar társadalom figyelmét. Azóta a helyzet egészen megváltozott, s a mik akkor csak komolyan veendő tünetek voltak, azok valóban igen veszélyes jelenségekké alakultak. A socialista fölfogás és szervezkedés hihetetlen gyorsan terjed társadalmunk minden rétegében, még ott is, a hol az elégedetlenségnek elfogadható okai nem léteznek. Nem is említve a már katonailag fegyelmezett ipari munkások és a folyton inkább socialista vezetés alá kerülő mezőgazdasági munkástömegeket: a minden rendű és rangú, különösen fiatalabb hivatalnokok és tisztviselők, s a főiskolai ifjúság körében is egyre jobban terjed a socialismus mételye. A szakszervezetek itt is azon az úton vannak, melyen a francia syndicusok haladtak. Az általános strikekal itt csak a politikai jogok elnyerésének gyorsítása érdekében fenyegetődznek még. De nem a cél, hanem az eszköz használatának gyakorlása itt a fődolog. A strike jogos lehet, ha gazda-

sági célokra s bizonyos vállalatokra, vagy legföljebb egyes termelési ágakra szorítkozik. Az általánosan tervezett és nem is gazdasági, hanem heterogéneus célokra irányuló strike elítélendő, mert az az egész társadalom életműködésébe vágó jogosulatlan belenyúlás s, mint ilyen, ellenkezik a közszabadsággal. Ezt csak, mint a helyzet aggályos voltának egyik jellegző tünetét, említem föl. Az egész socialista-kérdést most és e helyen nem tárgyalhatván, a viszonyok ez elfajulásának nem közönséges, sőt nagyon is botrányos okait sem kutatom. Azok többjeit ismerjük mindnyájan, ez okból utalni sem kívánok rájuk. Ezek az okok nem csupán társadalmunk nembánomságából és hihetetlen közönyéből származnak, ámbár annak is nagy része van bennök. De nem azért emelek szót, hogy vádaskodjam, hanem, hogy fölhívjam a magyar értelmiség figyelmét arra a most már végzetessé válható bajra, mely mindenféle elsőrendű nemzeti közérdeket, tehát a sok mindenféle megélhetési nehézségekkel küzködők magán életérdekeit is nagy mértékben fenyegeti. Nekünk tehát, mint magyar társadalomtudományi és társadalompolitikai Egyesületnek, föl kell veszélyes álomkórságából ráznunk azt az értelmiséget, mely magyarságára tart még valamit és a mely a nemzeti életérdekek megóvásának még fontosságot tulajdonít. Tüzetesen és meggyőzően ki kell mutatnunk az okokat, melyek ily szomorú okozatokat szültek. Tisztáznunk kell és szabatosítanunk különösen a társadalmi fogalmakat és fölfogásokat. A socialismus valódi lényegére vonatkozó ismereteket is terjesztenünk kell és annak főleg tételes részében ádáz hatását paralyssálnunk szükséges az által, hogy nemcsak védekezünk, hanem, a leghatározottabb ellenbírálatot gyakorolván vele szemben, mutassuk ki egyfelől semmis voltát, másfelől gonosz jellegét és rossz indulatát. Tüzetesen meg kell világítanunk a társadalmi szabadság és legnagyobb ellensége, a szabadosság közötti óriási különbséget, a szabad kutatás becsét és a szabadosságnak, a mely méltatlanul viseli a szabad gondolkodás nevét, perversus hajlamait. Szembe kell állítanunk a tárgyilagos, önzetlen tudományosságot az annak hamis leplebe burkolódzó kuruzslás és önző tudákos alakoskodással. Továbbá a társadalmi érdekek igaz védelmét és a zavarosban halászni kívánó socialis kalózkodást. Mindezt azonban nem személyek, hanem tárgyak és áramlatok bátor és határozott bírálataival, a

célon soha sem túllőve, kell tennünk, de ezekkel szemben az értelmi és erkölcsi hatás minden tisztességes fegyverét kell alkalmaznunk, mert az áramlatok előre nyomuló vakmerőségének csak így lehet határt szabni. De az elvesztett tért visszahódítani alkalmas, tehát támadó hadjárat magában nem elég: alkotni, építeni és mindenek előtt alapozni kell. Az ifjúság, a fölnöttek, de különösen az alsó széles rétegek közművelődési, főleg társadalmi igazi műveltségi színvonalának emelésére kell minden hatályos eszközzel törekedni. Országosan mielőbb rendezni kell a valóban tudományos ismereteket, de egyúttal erkölcsiséget és hazafias, nemzeti és áldozatkész érzületet terjeszteni hivatott szabad oktatás ügyét. A tanító- és lelkész-képző intézetekben, a szak- és főiskolákban, de bizonyos mértékben, az erre alkalmas tantárgyak keretében, a társadalomtani ismeretekkel meg kell barátkoztatni a jövő nemzedéket még korábban is s annak fölfogását nemesíteni, mélyíteni, egységesíteni szükséges. A legújabb kor az oktatás és nevelés terén is eddig, elég károsan, figyelmen kívül hagyott új igényekkel lép föl. Mind e mellett természetesen az összes gazdasági és politikai reformoknak a társadalmi osztó igazság, de egyúttal a nemzeti solidaritás szelleme által kell áthatva lenni. Ezek meghányása kapcsán nekünk azok körösztylvitelének socialis követelményeire folyton utalunk szükséges. Magasztos küldetésünknek csak így felelhetünk meg.

Mindennek fölött szükséges azonban magának a magyar társadalomnak és életműködéseinek igazi mivoltával alaposan megismerkednünk.

Ehhez első sorban a gondos, higgadt, következetes, kitartó és valóban a mai kor mindent fölhasználó tudományos eszközeivel való megfigyelés szükséges. Midőn mindenféle más, az embertől mégis távolabb eső, tárgyilagos ismeretek gyűjtésére központokról, kísérleti állomásokról elismerik, hogy azok nemcsak hasznosak, de egyáltalán nem nélkülözhetők, akkor az emberi társas élet szabályszerű jelenségeinek megfigyelése végett alkotandó, sőt országosan szervezendő társadalomtani intézet sem mondható fölöslegesnek.

Elérkezett nálunk is az ideje annak, hogy egy ilyennek föllállításával ne sokáig késsünk.

A gróf CHAMBRUN alapítványából 1894-ben megalakult párizsi, a SOLVAY áldozatkézsége folytán 1901-ben létrejött brüsszeli, a tisztán társulás útján keletkezett frankfurti ilyen, különböző nevű központoknak már eddigi működése is meggyőzhet bennünket arról, hogy ennek a szükségnek érzete szilárd alapon nyugszik. A mi – sok irányban másoknál még bonyolultabb – társadalmi alapviszonyaink egészséges irányú fejlesztésének egy ily társadalomtani központi intézet és a vele kapcsolatos szervezet megteremtése társadalmunk alapos megismerésének, meggyőződésem szerint, egyik mellőzhetetlen előfeltétele. Nem ez a pillanat és nem ez a hely a legalkalmasabb arra, hogy a társadalomtani intézetnek jogosultságát és létezésének módozatait behatóbban fejtegessem.

Már is hosszúra nyúlt fejtegetéseimben én csak proclamálni akartam azt a szerintem eléggé nem hangoztatható nagy fontosságot, melyet egy ily intézetnek tulajdonítani kell. Nemcsak Egyesületünk, hanem minden más, társadalmi kérdésekkel behatóan foglalkozni óhajtó testület és egyén tudományos működésének igazán szilárd alapját volna az hivatva szolgáltatni, a mi által mi is hozzájárulhatnánk az emberiség ez irányú tudományos közkincsének gyarapításához. Végűi socialis politikánk is csak a társadalom benső életműködésének beható ismerete mellett folytatható megnyugvással.

Ennek ez alkalommal való kijelentését hosszabb megfontolás mintegy kötelességnek tüntette föl előttem. Ez szolgáljon mentségemül, ha becses figyelmüket talán kelleténél huzamosabban vettem igénybe.

Iparfejlesztési politikánk társadalmi előfeltételei.

Írta és fölvlasta a Magyar Társadalomtudományi Egyesület
márczius 10-iki nyilvános ülésén

ELEK PÁL.

Hazánk sajátságos politikai helyzeténél fogva gazdasági életünk is a többi művelt államétól eltérő módon fejlődik. Hasonmását a világ művelt államai közt hiába keressük: a mi viszonyainkra más nemzet gazdasági fejlődésének egésze nem alkalmazható; csak egyes mozzanatok ragadhatók ki és hasonlíthatók össze a mi közzgazdaságunk alakulásával.

Az Ausztriával való közösség és e közösségnek bizonytalan volta, a tíz évről tíz évre megújuló kiegyezési harcok, minden tervszerű jóslatot, minden kiszámítást halomra döntenek.

Műveltségre törekvő állam vagyunk és a szó legtágabb értelmében művelt állam is akarunk lenni. Közművelődési szükségleteink napról-napra növekednek. Költségvetésünk már régen meghaladja az évi milliárd koronát, s így abban a számításban, a melyet a magyar nemzetgazda hazájának gazdasági jövőjéről fölállít, csak egy föltétlenül biztos, senki részéről nem tagadható adat és pedig negativus adat van: hogy t. i. ilyen előirányzatot tisztán őstermelésből élő országnak födőzni, húszt milliónyi lakosságot tisztán ebből a jövedelmi forrásból föntartani, és pedig a műveltség alapján föntartani, lehetetlen.

Hogy mennyire igaz egy amerikai közzgazdának az a kijelentése, mely szerint az oly ország, melynek kivitele kizárólag mezőgazdasági termékekből áll, előbb-utóbb kell, hogy élő embereket exportáljon, azt eléggé szomorúan bizonyítja a mi ember-kivitelünk: a kivándorlás.

A magyar vezető politikusok színe-javát tehát már a legutóbb lefolyt két-három évtized alatt méltán foglalkoztatta és foglalkoztatja a meglevő ipar fejlesztése, új iparágak teremtése.

A legutóbbi napokban az erre leghivatottabb forum: a kereskedelemügyi minisztérium, egy óriási munka árán összegyűjtött igen becses adatokkal ellátott művel lépett a nyilvánosság elé. Címe: »Emlékirat a hazai kisipar és gyáripar állásáról és fejlesztésének szükségéről.« E könyv elolvasása indított arra, hogy a Magyar Társadalomtudományi Egyesület körében, a hol a minap a kivándorlás kérdését sok részében egészen új világításban, oly alaposan és érdekesen vitatták meg, elmondjam szerény megjegyzéseimet az iparfejlesztésről és pedig ennek amaz oldaláról, a mely a munkáskérdéssel van kapcsolatban.

Följogosítva érzem magam a bírálatra, mert a kritika mindig jogosult, ha helyes alapon indul. De a hibás, a hamis kritika is hasznos lehet, mert kihívja az ellentmondást és a vitából leszűrődik azután az igazság. – De jogosultnak érzem magam azért is, mert az iparfejlesztési mozgalomból kivettem egy parányi részecskét a múltban és kivenni szándékozom a jövőben is. Felelős vagyok tehát a hibákért is abban a kicsiny arányban, a melyben az esetleges eredményekhez hozzájárultam.

A hazai kisipar és gyáripar állásáról és fejlesztésének szükségéről szóló emlékirat felsorolja azokat az iparágakat, a melyek czikkeiből hazánknak behozatali többlete van. Kiszámítja, hogy mennyi tőke s hány munkás szükséges oly gyárak létesítéséhez, a melyek üzembe helyezésével a behozatali többlet eltüntethető, miáltal, közgazdaságunk hasznára, munkáscsaládokat föntartó adófizető-alanyok keletkezhetnek.

Az iparfejlesztési tevékenységnek most dívó rendszere szerint pedig mindez akkép volna megvalósítandó, hogy a hazai vagy idegen tőkepenzes és iparos egyesülvén, a kormánytól subvention adómentességet, a vasúttaktól díjmérséklést és a községek-től, melyekben az ipartelep épül, ingyen telket kapva, gyárat alapítson. Elég-e mindez a sok nagy kedvezmény ahhoz, hogy iparunknak a kívánt mértékben való fejlődését biztosítsa? Szerény véleményem szerint nem.

Erős meggyőződésem, hogy, csupán ezen az úton haladva, nemcsak nem fogjuk elérni azt az eszményi állapotot, melyben, szükségleteinken fölül, iparcikkokban számottevő kivitelünk is legyen, hanem – bár az elért eredmény talán arányban fog

állani az állam részéről hozott áldozatokkal – az ily módon létesített ipar gazdasági függetlenségünk alapját megvetni, közgazdasági helyzetünket tetemesen javítani alig fogja. Erre, a közhangulat mai állása mellett, merésznek tetsző állításra máris kész az ellenvetés:

»Hát semmibe sem veszi ön a már eddig, rövid egy-néhány év alatt elért eredményeket? Hát például a szövőiparban Rózsahegy, Zsolna, Csáca, Győr, Pápa, Temesvár stb. nem mindmegannyi fényes bizonyítéka annak, hogy ez az iparfejlesztési rendszer bevált?«

Távol áll tőlem, hogy ezeket az eredményeket kicsinyeljem. Elismerem, hogy ezek az intézőkörök önmegtadásig való munkájának, kiváló szakértelmének, ernyedetlen szorgalmának az eredményei. Elismerem, hogy az, a mit mostanáig létesítettek, csak úgy volt megkezdhető, a mint megkezdődött; azonban iparunkat valóban nagygyá, olyanná fejleszteni, amint azt az ország állapota sürgősen és parancsolóan megkívánja, kizárólag e rendszer folytatásával nem lehet.

A kormány érdeklődése a keletkező ipar iránt és annak anyagi támogatása nem elég ahhoz, hogy a kellő számú ipartelepek valósággal létesülhessenek és virágozzanak.

A törvényhozás még nem teljesítette kötelességét, ha iparfejlesztési célokra évenként egy bizonyos összeget szavaz meg. Kormány, törvényhozás és társadalom kell, hogy egyesüljenek abban a törekvésben, mely az iparfejlesztési politika előfeltételeinek megteremtésére irányú. Az iparfejlesztési politikában napirenden kell lennie úgy a kormány, mint a törvényhozás részén annak a külön törekvésnek, hogy megteremtsék a munkás megélhetésének lehetőségét: a társadalomra pedig az a szerep vár, hogy az ipari pályára minél több újoncot állítson, azokat tanítsa és pályájuk iránt lelkesítse, általában véve pedig az ipari foglalkozások tiszteletét és megbecsülését a köztudatba vigye, mert csak ily előfeltételekkel lehet megvívni győzelmesen azt a harcot, mely minden művelt népben az anyagi jólétért folyik.

Tett-e ebben az irányban a magyar társadalom már valamit? Valljuk be őszintén, hogy – nem. Mi még mindig a jogászok, ügyvédek és politikusok népe vagyunk és gazdaságpolitikai

tudásunk – tisztelet a kivételeknek – nem emelkedik följebb a Németországból elesett agrárius jelszavak hangoztatásánál.

Mi nem neveljük gyermekeinket az ipari és kereskedői pályára, sőt bátran kérdezhetem: tiszteljük- és becsüljük-e az ipari foglalkozást úgy, a mint megérdemelné. Egyenrangúnak tartjuk-e az ipar és kereskedelem szellemi munkáját a más intelligens pályákon való tevékenységgel?

Sok évvel ezelőtt egy nagy és előkelő társaskörnek elnöke – a mostani kormányelnök – figyelmeztette ott az egész magyar társadalom képviselőit arra, hogy a jövő liarcaiban nem az ágyúk tömege, hanem a gyárkémények száma lesz döntő tényező. A társadalmi téren történt-e azóta – nem szólásformákban, de tettekben – valami, a mi arra vall, hogy ez a fölfogás hívókra talált?

Mindeme kérdésekre – sajnos – nemmel kell válaszolni.

Térjünk át most már a dologgal kapcsolatos kérdések lényegére.

Az ipari tevékenység sikeréhez három tényező szükséges: az iparos szakértelme, a tőke és a munkaerő. Szakértő iparos – ha ilyen esetleg nálunk nem volna – külföldről hozható be; a tőke is megmozdul, ha az állami támogatás csalogatja. De a harmadik elő feltétel: a munkás nálunk jó-részt hiányzik.

Ipari munkás Magyarországon kevés van s elegendő nem is lesz, míg gazdasági politikánk vezetőiben nem ver gyökeret az a meggyőződés, hogy az iparfejlesztés legsürgősebb követelménye: a munkás részére a megélhetés lehetőségének megteremtése. Magyarország nem részesítheti az újonnan keletkező gyárakat oly nagy mértékű támogatásban, melynek segítségével azok a munkást úgy fizethessék, hogy az itt megélhessen és ki ne vándoroljon. – Hiszen a gyáros, ha oly magas béreket fizetne munkásainak, hogy azok úgy élhessenek, mint hasonló munka mellett a külföldön élnek, akkor osztrák szomszédainkkal szemben, de, védvám daczára, még a külföldi iparral szemben sem lenne versenyre képes. Bátran állíthatom, hogy nincs a föld kerekégén polgárosult ország, a hol a munkás oly drágán élne mint nálunk.

Kezdjük mindjárt a lakásnál. Ha a gyár vidéken létesül, akkor vagy odúban, vagy olyan lyukakban helyezi el a gyá-

ros munkásait, melyek egy elhanyagolt istállóhoz jobban hasonlítanak, mint emberi lakáshoz: vagy pedig kénytelen munkásházakat építeni. Az első esetben valamire való munkás nem marad meg, a második eset pedig megdrágítja a termelést, elvonja a gyárostól tőkájének egy részét, a melyre pedig üzeme megkezdéséhez rendszerint igen nagy szüksége van.

Budapesten a külvárosban vannak ugyan házaknak nevezett építkezési szörnyek, melyekben 100-200 család lakik összehúszolva. Érdemes egy ilyen házba járványos gyermekbetegségek alkalmával bemenni. Csak annak a lakásnak az ajtaján hiányzik az a bizonyos vörös czédula, a hol gyermek nincs! Egy ilyen szobáért és konyháért – milyen szoba és milyen konyha!! – néhány évvel ezelőtt évi 200-240 koronát fizetett a munkás, amióta azonban egyéb ínségekkel együtt nálunk a lakásinség is dúl, 280-320 koronát.

Tudják-e, mélyen tisztelt hallgatóság, hogy mennyi ez? Az átlagos magyarországi ipari munkás bérének rendszeren negyed-, legjobb esetben ötöd- vagy hatod része! A németországi vasúti munkás szövetkezeti alapon épült lakásáért, mely két szobából és a »Küchenzimmer«-ből áll, fizet évenként 140-160 márkát, tehát, a köbtartalom tekintetbevételével, harmadrészét annak, a mit a mi munkásaink; a Rajna és a Ruhr mentén pedig az ipari munkások még olcsóbban laknak, sőt azok igen nagy részének külön kerttel ellátott háza van.

A Königl. Bayerisches Staatsministerium 1906. évi egyik kiadványából szó szerint idézem a következőket:

»Legényotthon. Legújabb-1906. április 1-én – kísérlet tétellett továbbá legényotthon létesítésével is, amennyiben a müncheni Landbergerstrassen levő megháló helyiségekül szolgáló új épület egyik emeletén 12 szoba ellátott egyszerű berendezéssel és a közelfekvő műhelyek segédeinek bérbeadatott. – A lakószobák mindegyike 14 négyzetméter területű és a folyosóról külön bejáratuk van. Egy rúgós-matraczczal és hármás (lószőr) matraczczal, ékalakú fejpárnával, tollas ágyneművel és gyapjútakaróval fölszerelt ágy, egy asztal, két szék, egy fölső ruha- és fehérműrekeszszel ellátott szekrény, egy falipolcz ruhafogással, egy tükör, egy kép, egy cipőhúzó, egy köpöcsésze és egy hőmérő képezik minden egyes ily szobának a személyes

használatra szánt berendezését. A tulajdonképpeni lakószobák mellett egy közös mosdószoba, közös konyha nagy gáztakaréktűzhelyvel, egy ruhaszárító szoba, egy közös társalgó, melyben szórakoztató olvasmányok vannak, továbbá az említett épület földszintjén levő kád- és zuhanyfürdők állanak a bérlők szabad rendelkezésére. Az összes helyiségeknek, még a folyosóknak is, linoleummal befödött padlózatuk van; gőzfűtéssel és villamvilágítással vannak felszerelve. Szobánkénti bér fejében, világítást, fűtést és takarítást beleértve, hetenként 2 márka 25 pfennig, vagyis havonként 9 márka fizetendő.«

A nőtlen munkás tehát mindezekért fizet havonként kilencz márkát, azaz 10 korona 80 fillért. Körülbelül ugyanannyit, a mennyit Budapesten a nőtlen munkás harmad- vagy negyedmagával lakott zsúfolt szobákban egy piszkos ágy használatáért fizet.

Most lássuk az élelmezést! Mielőtt ennek elemzésére térnék át, hangoztatni kívánom, hogy egyes termelési ágak külön érdekeit e helyen előtérbe helyezhetőnek nem találom. A társadalmi osztó igazság alapján működni hivatása ami Egyesületünknek. Én is arra az álláspontra helyezkedem, midőn nyerstermelés, ipar, kereskedelem, termelési és fogyasztási, kincstári és adófizetői jól fölfogott és igazán jogosult érdek közt különbséget nem teszek. De lehetetlen a bajokon segíteni, ha azokat világosan nem jelöljük meg. Lehetetlen például a hazai köz-élelmezés és általában közfogyasztás drága és a legtöbb tekintetben ki nem elégítő voltát kimutatni, ha annak föltételeit nem vizsgáljuk meg.

Magyarországon – sajnos – minden élelmezési és háztartási cikk majdnem kivétel nélkül vagy az állam javára egyedárúsítva van, illetőleg magas fogyasztási adóval sújtva, vagy a mezőgazdaság javára mesterségesen megdrágítják; ha pedig az ipari úton készül, kartellezikket képez.

A só egyedárúsági cikk. Az összes sóbányák az állam tulajdonában vannak. Magyarországon – a geológusok egyhangú véleménye szerint – néhány ezer esztendőre elegendő só található. A sónak kereskedelmi belértéke sokkal kisebb, mint a szénéé. A só bányászati költsége 80-90 fillér métermázsánként, és Budapesten a só ára 23 korona métermázsánként. Minél

kezdetlegesebb egy ember élelmezése, annál több sót fogyaszt. Ez esetben tehát a monopólium, nemcsak relative, hanem absolute véve is jobban sújtja a munkást, mint a milliomost.

A dohánycikk szintén monopoliumcikk. A havanna szivarokon a kincstár legkevesebbet, úgyszólván semmit sem nyer, legtöbb haszna a legolcsóbb szivarokon és dohányon van.

A szesz előállításí áraban nagyobb az adó, mint az előállításí ár.

A szeszt ezenkívül contingentáltak, vagyis egy bizonyos mennyiségnél többet gyártani nem lehet, és így állandóan magas ára van. Sajnos, ismét a munkás az, a ki ennek az adónak a legnagyobb részét viseli. A petróleum kartelcikk, és az is meg van adóztatva. Arányoslag drágább, mint a villamos- és gázvilágítás, mely a jobbmódúak világítása és hozzá adót nem fizet. A konyhaedény, ha vasból készült, adózik a vaskartellnek; ha zománcozott, akkor a pléhkartell hasznát külön és a zománcozgyárosok kartelljének hasznát ráadásul fizeti meg a munkás. A szén kartelcikk és méregdrága. A cukor kartelcikk és pedig olyan hatalmas kartell kezelésében, a mely urává vált nemcsak a fogyasztónak, hanem az iparág nyersanyagát termelő mezőgazdának is.

Térjünk át már most a mezőgazdaság által közbötenül forgalomba hozott élelmi cikkekre, melyekről azt állítom, hogy szintén, és pedig nagy nemzeti érdekek sérelme nélkül, tetemesen olcsóbbak lehetnének. Ilyen a kenyér és a hús, amely két cikket a mezőgazdák érdekében mesterségesen megdrágították. A legeslegfinomabb lisztnek, a melyből a cukrászsüteményt készítik, métermázsája ma 35 korona 20 fillérbe kerül; ezt 0-ás lisztnek nevezik. Azután jön az 1-es, 2-ös, 3-as, 4-es, 5-ös, mindig kevésbé és kevésbé fehér minőségű, úgynevezett középíiszt; ezt a jobbmódú emberek kenyéréhez és tésztájához használják. A munkás 6-os és 7-es íisztet használ. A 6-os íiszt 32 korona 80 fillérbe kerül, tehát métermázsánkint csak 2 korona 40 fillérral olcsóbb a legfinomabb íisztnél. Van-e ennek elfogadható értelme? Hiszen annak sokkal olcsóbbnak kellene lennie! És valóban, nálunk még néhány év előtt a 6-os íiszt 8-10 koronával volt olcsóbb a 0-ásnál! Ennek magyarázata az, hogy az örlési forgalom megszüntetésével a fehér íiszt külföldre való kivitelének lehetősége megszűnt. A magyar búzából

ugyanis mintegy 60% fehér és középminőségű és csak 19% fekete liszt állítható elő, kell tehát, hogy a jómódúak által használt fehér liszt aránytalanul olcsóbb legyen, mint a munkás lisztje. Azt a célt, hogy a gabonaárakat a malmok által fölhasznált idegen gabona behozatala ne nyomja, talán a vámkezelésnek oly változtatása által is el lehetett volna érni, mint a milyenhez ma a földbirtokosok közül sokan hozzájárulni hajlandók, hogy t. i. a behozott olcsóbb gabonából őrlött lisztet, föltétlenül a külföldre szállítsák ki. Ez a belföldi lisztárakat nem forgatta volna föl ily visszás módon, s nem lett volna következménye az, hogy éppen a munkás kenyérének ára semmivel meg nem okolt magasságra szökött föl, és »Európa gabonakamrájában« a munkás drágább kenyeret eszik, mint például Belgiumban vagy Hollandiában.

A mezőgazdák kívánságára légállóan elzárkóztunk a rumén és szerb marhabehozatal elől. Két évi vámháború után legyőztük a szerbeket. Néhány napja, hogy végre létrejött a kereskedelmi szerződés. Az élő marha behozatalát egyáltalában nem engedjük meg, hanem a határon leölt maximum 35.000 darab szarvasmarhát szabad a szerbeknek Ausztriába és Magyarországra behozni. Következménye ennek, hogy ma a hús nálunk – a milyen hihetetlenül hangzik, épp olyan igaz – drágább, mint bárhol e világon! Igaz ugyan, hogy Nyugat-Európában a húsarak magasabbak, mint nálunk, de, a minőséget is számbavéve, a hús tápértéke végső elemzésben nálunk drágább, mint bárhol e világon.

Az ipari munkásra nagyfontosságú a sörfogyasztás. Az iparilag fejlett országokban a sörtermelés mindenütt lépést tart az ipari termeléssel. A hol ipar van, ott kell, hogy olcsó legyen a sör. Németországban a búzából készült úgynevezett «Weissbier» literjét (tehát két korsót) néhány fillérért kaphatni. Belgiumban a munkás szintén búzasört iszik, és pedig bizonyos iparoknál 10-15 litert naponta. Vannak Belgiumban vidékek, pl. Brügge környéke, a hol kútvizet a rossz íze miatt, nem iszik egyáltalán senki: a jobbmódú ember ásványvizet és bort, a munkás, családostól, le az egyéves gyermekig búzasört iszik, melynek hektoliterje körülbelül 8-10 frank, tehát egy korsó sör ára 5 fillér. Amerikában az ipar lendülete folytán több olyan sörgyár van, a melyek egyenként 4-5-ször annyit gyártanak,

mint Magyarország összes sörgyárai együttvéve. Ilyen, például, a hírneves BUSCH, a ki sörgyarával kapcsolatban, valóságos gyárvárost foglalkoztat sok ezer és ezer munkással, a hol a sörgyárban szükséges hordókat, palaczkokat, sőt még a hűtővagonokat is gyártja, a melyekben az olcsó sört az Unió különböző ipartelepeire szállítja.

Nálunk az olcsó sör gyártását lehetetlenné teszi az adózási rendszer és pedig nemcsak a fogyasztónak, hanem a mezőgazdaságnak is igen nagy kárára. Magyarországon csak a magas alkoholtartalmú, finom sörök gyártása lehetséges. Ezáltal a sörgyártással kapcsolatos bizonyos iparágak üzése is lehetetlenné válik.

Esik pedig, az iparúzó országokban minden lakosra (Németországról nem beszélve, a hol – például Bajorországban – minden egyes lakosra fejenként és évenként 235 liter sör jut):

Az ország neve :	Sörgyárainak száma	Összes évi termelése hektoliterekben	Fejenként és évenkénti fogyasztás	Fejenként az állam javára eső adó
Északamerika	2124	96 millió	68 liter	3.— K
Angolország	5142	58 »	127 »	8.— »
Csehország	591	10 »	149 »	3·5 »
Belgium	3375	15 »	170 »	3.— »
Magyarország	90	1.7 »	9 $\frac{1}{3}$ »	$\frac{1}{3}$ »

Tehát a belga sörfogyasztás 28-szor akkora, mint nálunk és csak hatszor annyi adót fizet; a csehországi 16-szor oly nagy, az adó pedig csak hétszer akkora.

Ilyen körülmények közt hiába számítja ki a többször említett iparfejlesztési memorandum, hogy mennyi például üvegből és üvegtermékekből a behozatali többlet és még hány üvegyárat bírna el Magyarország! Ne csodálkozzunk azon, hogy nálunk, a hol oly nagy a palaczkfogyasztás, a hol az üvegyártáshoz minden előfeltétel a természettől meg van adva. ilyen gyárak még sem létesülnek; pedig egy palaczk csak 10 fillérbe kerül, annak vasúti viteldíja maga, például, Aussigból Budapestre 1-3 fillér, tehát a – mondjuk – Tatatóvároson létesítendő gyárnak magán a fuvardíjkülönbözeten több mint 10%-nyi elsőbbsége volna az osztrák gyárossal szemben. Ne csodálkozzunk, mert kartellszén mellett és olcsó sör nélkül a Palaczkgyártás nem képes a versenyre.

Az üveg még mai nap is úgy készül, mint Didó idejében Karthago falai közt. A munkás odaáll az izzó kemence elé, belemárt egy 1½ méter hosszúságú botot, – az úgynevezett pipát – az 1200 fokra hevített keverékbe, a pipa másik végét szájába veszi és kifújja az üveget. Ez a munkás a maga munkájának természetéből következően szükségszerűen óriási mennyiségű italt fogyaszt. Ha behűtött könnyű sört kaphat, egészséges jól táplált arcszínű marad, ha ellenben, úgy mint nálunk, sört nem ihatik, mert a mi söráraink mellett két-háromszor annyit fizetne magáért a sörért, mint a mennyit egy 10 fillérbe kerülő cikk gyártásáért kereshet, – akkor kénytelen a sört borral, vagy éppen pálinkával pótolni és 40-45 éves korában delirium tremensbe esik.

Ugyanez áll a vas-, fém- és minden más iparra nézve, ahol a munkásnak magas hőfok mellett kell dolgoznia. De szövő- és fonóipari előmunkásokat sem lehet Csehországból Magyarországra, még 40-60%-kal magasabb bérekkel sem kapni, és, ha nagy rábeszéléssel sikerült a subventionált gyárosnak egynehányat mégis idecsábítani, akkor legnagyobb részük rövid idő múlva visszamegy hazájába, vagy pedig Németországban keres munkát. Arra a kérdésre, hogy miért nem maradnak, mindig ugyanaz a válasz: »Drága a sör, drága a krumpli és drága minden főzelék.« Az aussigi üvegyárost, a cseh szövőgyárost, vagy a stájerországi vasgyárost ugyanazon magyar iparokkal szemben a jobb és olcsóbb szénen kívül csak az olcsó sör és az olcsóbb élelmicikkek teszik a versenyre képesé.

Térjünk át a burgonya- és főzelék-drágaságra. Ezeknek túl magas ára szintén egyik kórtünete a mi élehetlenségünknek. Magyarországon sem nagybirtokos, sem középbirtokos, sem a kiscgazda nem foglalkozik kellő módon és mértékben főzelék- és zöldségtermeléssel. Ezt átengedi a bolgár vándormunkásoknak, akik kora tavasszal ezrével jönnek hozzánk és az ország egyik határától a másikig minden város közelében zöldségtermelést folytatnak, őszzel pedig ismét visszamennek hazájukba és az itt megtakarított pénzen földet vásárolnak Bulgáriában. A magyar határ egyszersmind az ő vándorlásuk határa is. Már Pozsony mellett, a Morva völgyében minden osztrák parasztnak van főzelékkertje és zöldségtermelése, amelyekből Bécsen él-

mezik; ép úgy, miként Orsovától keletre a román földműves szállítja a zöldséget Bukarestbe. Ellenben Budapestet tisztán és kizárólag bolgárok látják el főzelékkal és pedig méreg drágán. A bolgár munkásnak tehát hasznos a messze kelétről való ideutazás, és olyan homokbuczkák holdjáért, amelyek rendszeren 10-20'korona haszonbért hoznak, 80-100 korona bérnek a fizetése. A magyar kisgazda, úgy látszik, még nem szorul főzelék-, zöldség- és gyümölcstermelésre! Dehogy nem szorult, hiszen minden kísérlet arra, hogy csupán a sokkal könnyebbnek látszó búzatermelésből és marhatenyészből kényelmesen megélhessen, csütörtököt mondott, amit maguk az értelmesebb és elfogulatlan mezőgazdák s azok képviselői is belátnak már; de csak okos szavakat hallunk e részben, tetteket pedig mennél kisebb mértékben látunk.

Ha elfogadjuk annak az állításnak a helyességét, hogy nálunk az iparfejlesztést a munkás megélhetésének túldrága volta megakadályozza, és azt, hogy ez a megélhetés azért oly drága, mert mezőgazdaságunk egyoldalú, és mert, ha támogatják, nem czélszerűen nyújtott kedvezményeket élvez, akkor önként kínálkozik a következő ellenvetés:

Hiszen, Ausztriával közös vámterületben élvén, a közgazdasági és kereskedelmi politika ott ép úgy megrágítja a kenyert és húst, mint nálunk; petroleum-, cukor- és vaskartellek ott ép úgy garázdálkodnak, mint itt; só- és dohány egyedárúság van nálunk is, Ausztriában is – és ott mégis van gazdag, fejlett ipar.

Mindezekre a felelet egyszerű. Első sorban meg kell állapítani, hogy az osztrák munkás egyenlő kereset mellett jobban és olcsóbban él, mint a magyar. Kenyere nem drágább, mint nálunk; a hús ép oly drága ugyan neki is, de aránytalanul jobb minőségű. A burgonya, főleg a főzelék- és zöldségneműek és gyümölcs pedig sokkal olcsóbbak odaát, és félannyiba kerül és egészségesebb ott a sör. Olcsóbb minden ruházati és háztartási cikk, végűi olcsóbb és emberhez méltóbb a munkás-lakás. – De mindezekon fölül van Ausztriának évszázadok óta egy Magyarországnak nevezett gyarmata és ez a gyarmat évszázadok óta nagyban hozzájárul az osztrák ipar megerősödé-

séhez. Az Osztrák-Magyar Monarchia védvámjai csak az osztrák ipart védték a múltban és védik ma is, mert védeni való ipar nem volt Magyarországon és ma is csak kis mértékben van.

Valójában az osztrák ipar, mely például 1906-ban a Magyarországra behozott 300 millió korona árú szövetárúk és ezzel rokontermészetű cikkek behozatalának teljes 95 százalékát fődözte, a vámkülföldön nem képes a versenyre, vagy csak egynehány jelentéktelen különleges cikkben képes. Annál súlyosabban nehezedik a védvám és a kartell a magyar fogyasztóra. Az osztrák ipar évszázadok folyamán megerősödött, munkásainak sok nemzedékét nevelte, ellátta magát minden az iparüzést megkönnyebbitő segédeszközzel és azokat üzemeihez alkalmazta. Szóval: az újonnan keletkező magyar iparnak föl kell vennie a versenyt egy régi, erős és gazdag iparral, a mi egy és ugyanazon a vámterületen kétszeresen nehéz föladat és túldrága munkaerővel teljesen lehetetlen.

Távol áll tőlem – aki politikával nem foglalkozom – a mi politikánk bírálata, és a mai fölolvadásomnak nem is az a célja. Én csak adatokat kívántam sorakoztatni amaz állításom bizonyítására, hogy, ha más intézkedéseket nem teszünk és csak iparfejlesztésünk mai rendszerét folytatjuk, a minden magyar ember által kívánt ama célt, hogy nagy ipar teremtésével gazdasági függetlenségünk alapját megvessük, elérni nem fogjuk.

Gazdasági politikánknak alaposan meg kell változnia, hogy egészséges ipar fejlődhessék. Magyarország már most is a kiváltságok országa. A nagyszabású iparfejlesztéssel azonban – ha ez csupán az eddig gyakorolt módon történik – újabb kiváltságos osztályt teremtünk: a subventionált iparost. Ki fizesse meg végeredményben mindezeknek a privilégiumoknak, kartelleknek, monopóliumoknak az árát?

A nemzetek vagyona alapján véve ép úgy keletkezik és ép úgy vész el, mint a magánemberé. Ha magánember vagyont örököl és azt személyes munkájával nem igyekszik gyarapítani, vagy legalább is föntartani, akkor ez a vagyon mindig kisebb és kisebb lesz, míg végre egészen elenyészik. Bármily bőségesen látott is el a természet egyes országokat a maga kincseivel, munka nélkül egyik sem boldogul. Munka híjján a természet összes kincsei halottak. Az egyedüli eleven

érték tehát valamely nemzet háztartásában: a lakosai által teljesített munka összege.

Ezek szerint szomorú sors várna hazánkra akkor, ha politikánk továbbra is a mostani mederben halad, mert ez esetben azok, a kik a munkára képesek és dolgozni akarnak, kivándorolnak és itthon maradnak a munkátlanok, gyöngék és a nem dolgozó kiváltságosak. Mi is egy gazdag örökséget kapunk a Gondviseléstől. Kaptunk egy országot, melyet az Úristen számtalan természeti kincscsel áldott meg; de, tékozlók módjára, nagyon keveset teszünk, hogy az örökséget munkánkkal gyarapítsuk. Közgazdasági dolgokkal egyáltalában nem akarunk foglalkozni és olyan munkára, mely egy korszerű állam anyagi gyarapodásához szükséges, nálunk ijesztően kevesen szánják magukat.

Igen érdekes számításokat tesz erre nézve a többször említett iparfejlesztési emlékirat.

Foglalkozik ez emlékirat szerint ezer kereső munkás közül:

	Mezőgazdasággal	iparral	Kereskedelemmel	összesen
Magyarországon	586	126	33	745
Ausztriában	550	219	64	833
Németországban	375	374	106	855
Olaszországban	567	276	39	882

Ezek fejenkénti jövedelme egy esztendőben:

Brit királyság	864.-	korona
Németország	693.-	»
Európai átlag	228.-	»
Magyarország	185.-	»

Ezekből a számokból három tanulságot lehet meríteni:

1. Hogy a világ összes művelt államai közül Magyarországon foglalkoznak nemcsak arányban, hanem absolute véve is legtöbben azzal a munkával, amely legkevesebbé bírja egy nemzet korszerű szükségleteit megfizetni: a mezőgazdasággal;

2. hogy az összes művelt nemzetek munkásai közt a magyarországi munkás keres legkevesebbet; nem keresi meg még az európai átlagot sem: vagyis évenkénti 228 koronát, a melybe a keleteurópai államok is beleértődnek; végül

3. hogy a kereső munkások száma tekintetében is Magyarország áll a legalsóbb fokon.

Olyan statisztika, amely kiszámítja, hogy a műveltebb és jobbmódú osztályok közül hányan dolgoznak és hányan élnek a semittevésnek, tudtommal nem létezik. Pedig egy ilyen statisztika nagyon érdekes volna, de félek attól is, hogy Magyarországra nézve nem jó képet mutatna.

És a földbirtokos: dolgozik-e úgy és annyit, mint külföldi kartársa? Bizonyára nem! Mert, ha dolgozott volna és ha dolgoznék, tagadhatatlanul kedvezőtlen viszonyai daczára sem következhetett volna be a középirtokosságnak oly rohamos elszegényedése, mint azt a múlt század második felétől kezdve a mai napig sajnosán észlelhettük.

A mezőgazdaság szorgalmasan és okszerűen, kellő szellemi és anyagi erővel üzve, még ma is, ha nem is a legjobb, de a legbiztosabb és legszebb üzlet Magyarországon. De a ki azt várja, hogy földbirtoka révén tétlenül, úri módon megélhessen, és aki gyermekeit is ilyen szellemben neveli, annak leszármazottjai kell, hogy előbb-utóbb földbirtok és vagyon nélkül maradjanak.

Ennek a bajnak forrását abban a hamis fölfogásban kell keresnünk, hogy az ipari és kereskedői tevékenység nem előkelő foglalkozás és hogy a föld arra képesíti birtokosát, hogy munka nélkül, úri módon megélhessen; hogy az állam kötelessége arról gondoskodni, hogy a földbirtokos akkor is megélhessen munka nélkül, a mikor a szomszéd országok népei véres verejtékük árán új jövedelmi forrásokat teremtenek, a mikor tengerentúl új világok keletkeznek és ellenünk mindezekből új verseny támad.

Ilyen körülmények közt ipart fejleszteni és pedig úgy fejleszteni, hogy az rövid 10 év után már gazdasági függetlenségünk alapját képezze, – nem lehet.

Mélyen tisztelt Hallgatóság!

Fölolvasásom kiindulási pontjául a kormány iparfejlesztési emlékirata szolgált. Egy óriási arányokat öltő programmszerű tervezet az, mely hivatva van egy nemzet gazdasági életét egészen új mederbe terelni. Az ilyen terv megbírálásánál csak egy dolog könnyebb még: olyan jóslatokba bocsátkozni, melyek bizonyítására majd csak évtizedek múlva kerülhet a sor.

A mai viszonyok közt a kormány emlékiratában megjelölt utaknál és eszközöknél célravezetőbbeket találni alig lehet. Közösségünk Ausztriával tíz esztendőre fönnáll, kereskedelmi szerződéseink hosszú időre meg vannak kötve. Monopóliumot,

sőradót nem lehet máról-holnapra megszüntetni, de még kartellek alakulását sem megakadályozni.

Folytatnunk kell tehát egyelőre utunkat a megkezdett irányban: ipart fejleszteni áldozatokkal, új erővel ugyanazon az alapon, mint eddig történt.

De az arra hivatott köröknek meg kell találniuk a módot arra, hogy iparfejlesztési programmájuk kereteibe beilleszszék a munkásról való gondoskodást és pedig az egész vonalon. A subvenciónak ahhoz a föltételhez való kötésével, hogy a gyáros, üzemének kiterjedése arányában, köteles munkásházakat építeni, vagy pedig oly módon, hogy a keletkező ipari központokon államilag építtetnek, vagy az illető várost rábírnák munkásházak építésére és abban államilag segítik őket, sokat lehetne tenni. Az élelmiszerek drágaságán és folytonos drágulásán enyhíteni lehetne, az imént megjelölt módokon kívül, állami vagy hatósági úton alapított munkás-szövetkezetek létesítésével és istápolásával is.

Minderről különben bővebben beszélni, vagy ez irányban részletes javaslatokat tenni, arra itt sem a hely, sem az idő nem alkalmas. Bízunk abban, hogy az e részben megkezdett puhatolódzás meg fogja találni a helyes utat és módokat.

Minél többen foglalkoznak gazdasági kérdésekkel, annál gyorsabban belevisszük azok ismeretét mindig valamivel tágabb körökbe, míg végre az egész magyar nemzetbe beleoltják óriási fontosságuk tudatát.

A becsületes, hazáját forrón szerető magyar középosztálynak mielőbb meg kell győződnie arról is, hogy a mai állam egyoldalú előjogokat, privilégiumokat egy osztálynak sem adhat: nem a régieknek és nem az újaknak. Akkor, 1848-ban élt elődjei példáját követve, le fog mondani mindennemű a közre nézve káros kiváltságáról.

De első sorban arra fog bennünket ez az idő tanítani, hogy a munkát megbecsüljük és szeressük.

Tisztelnünk kell a munkát, akár tollal és írónnal, akár kaszával és sarlóval, avagy kalapáccsal és gyaluval végezzék azt. Meg kell tanúinunk és gyermekeinket is arra tanítsuk, hogy senki és semmi nem várhat a köztől támogatást, csak a becsületes munka, mely nélkül nincs igazi boldogulás.

Ha ez az állapot majd nálunk is bekövetkezett, akkor teljesen elő lesz készítve az iparfejlesztés talaja.

A gyermek társadalmi érdeklődése.

Írta: NAGY LÁSZLÓ.

A tanulmányozás módszere. Azokat a megfigyeléseket, amelyek anyagul szolgáltak a socialis érzés s az érdeklődés összes többi motívumai hatásainak megállapításához, az 1907. év nyarán, július és augusztus hónapokban végeztem Gödöllőn 10 fiú és 10 leánygyermeken; a 10 fiún július havában, a 10 leányon augusztusban. E gyermekek az »Országos Gyermekvédő Liga« gödöllői nyári konviktusából valók. Mind a fiúk, mind a leányok életkora a 8-14 közötti évekre esett, egy fiúcska kivételével, a ki csak 7-ik évét töltötte be. Ez magyarázza meg azt a körülményt, hogy az itt közölt tanulmány leginkább a tulajdonképpen i (8-14 éves) gyermekkor tevékenységével foglalkozik. Mind a fiúk, mind a leányok általában szegénysorsú szülők gyermekei voltak és kevésbé értelmesek; nagyobb részük falun csak kevés időt töltött, vagy épen semmit. Tehát kitűnő anyagú szolgáltak a kitűzött tétel vizsgálatához. Az eljárás, röviden szólva, abból állott, – hogy a fiúgyermeket elvittem őt előre meghatározott kirándulásra, a közeli tanyákra, pusztákra, falvakba; a leányokkal ugyané kirándulásokat tettük meg. A megfigyeléseket otthon pontosan följegyeztem; mindeniket külön-külön lélektanilag földolgoztam s végül az egészet összefoglaltam. Az összefoglaló dolgozatba a tanulmány kiegészítése végett egyéb megfigyeléseimet is belefoglaltam. Szükséges volt ez abból a célból, hogy az eredményeket fejlődéstani alapon tárgyalhassam.

Eredmények. A socialis érzés a társadalmi közösség érzése. Ez a meghatározás az érdeklődésfolyamatokra alkalmazva: a socialis érdeklődés a társadalmi közösség iránti érdeklődés. A gyermek társadalmi érdeklődése csak lassú, fokozatos, habár nem egyenletes fejlődés eredménye.

A gyermek a három éves korig, az öntudat kialakulásáig, társadalmi szempontból egy érzelmenek, az önzésnek hatása alatt áll. A gyermek csak az iránt érdeklődik e korban, a mi az övé; minden társas viszony kívül áll az ő érdeklődésének körén. Például valamely társaságban a 3 éves gyermek egész valóját az a néhány papirosdarab, az ő »villamos jegyei« kötik le, a melyeket a papiroskosárból összeszedett, s a körülötte levő társas élet jelenségeivel mitsem törődik. A gyermeknek ezt az önzését alig enyhíti a gyermek vonzódása egyes személyek iránt. Ugyanis valamely társaságban a gyermek csak annyiban fogadja el egyes személyek közeledését, a mennyiben azok az ő vagyonát, pl. az előbbi esetben, az ő papirosdarabkáit (»villamos jegyeit«) gyarapítják, vagy azokkal való játékában részt vesznek, tehát önzését elősegítik.

Az egyes főlnöttek iránt való socialis vonzódásnál nagyobb hatása van a gyermek socialis érzelmének fejlődésére az utánzásnak. Az utánzás eleinte az önzéstől elszigetelten működik ugyan, de a fejlődés ösztönének olyan nagy erejével hat, miként az önzés. Hatása az önzéssel szemben abban áll, hogy az önzés elszigetelt lényé teszi a gyermeket a társaságban, ellenben az utánzás hozzá kapcsolja egyes személyekhez, azokhoz, a kiket utánoz, legalább arra az időre, a míg az utánzás tart. E kapcsolat hatása lényegesen különbözik az előbb említett önző függésétől, mert ez utóbbi nem növeli a gyermeki öntudat socialis tartalmát, az utánzás azonban bizonyos közös tudattartalmat létesít. Habár a kis gyermek utánzó mozgásai több személyre vonatkozhatnak, ezekből mégsem származhatik társadalmi érdeklődés, csupán egyes személyek iránti vonzódás. De az így létesült személyes kapcsolatok teszik az alapját a társas érzelem kifejlődésének.

A pusztá önzés korszakának, a mely körülbelül az 5 éves korig tart, van még egy jellemző vonása, s ez abban áll, hogy a gyermek a társadalomban a függés érzelménél és valóságánál fogva szenvedő (passivus) helyet foglal el. A gyermek a külső társadalmi hatásokkal szemben csak a védelemre szorítkozik.

Az előbb említett 3 éves fiúgyermektől az ő innen-onnan összegyűjtött papiros darabkáit (a »villamos jegyeket«) egy közel 6 éves fiúgyermek el akarta venni. A megtámadott fiúcska a papirosdarabokat markába szorította, a melléhez nyomta,

lehajolt a díványra, majd az anyja ölére és egész testével elfődte a »villamos jegyeket« és visitott. Mitsem törődött a 6 éves gyermek fölhívásával, a ki az elrabolt »villamos jegyet« magasra tartván, így szólt: »Vedd el!« Ő a küzdésbe bele nem ment; a küzdés gondolata iránt egyáltalán nem érdeklődött.

A gyermeket társadalmi szempontból cselekvő (activus) lénynek a társadalmi érvényesülésre való törekvés alakítja át. Ez az érvényesülés szembe állítja egymással az egyenlőket s kifejlődik közöttük a küzdelem tevékenysége. Sajátságos, hogy a küzdelem a rokonszenvi érzelmek előállásának bizonyos tekintetben gátló tényezője, holott a socialis érzelmek kifejlődésének általános és föltétlen indítéka. Ha csak két gyermek is küzd egymással az érvényesülés végett, a küzdelemnek társadalmi háttere van, mert abban egy társadalmi elv érvényesül: a nagyobb erő joga a kisebb fölött. Azonban a gyermek csakhamar arra a tapasztalatra jut, hogy, ha többedmagával küzd együtt, akkor az ő küzdelmének nagyobb sikere van, minek következtében kifejlődik az együttérzés, a közös akarat, a közös gondolat, egyszóval a társas közösségnek bizonyos ösztönszerű megérzése, a mit a két küzdő fél erejének, akaratának szembehelyezése könnyen öntudatossá tesz.

A társas érvényesülés vágyának másik terméke a verseny. A verseny tovább fejleszti a gyermeknek a küzdelemmel megindult társas cselekvőségét. A versenynek tisztább társadalmi jellege van, mint a küzdésnek. A küzdés történhetik pusztán megfogható célokért, a melyekben kevés a társadalmi szempont. Ellenben a verseny célja mindig maga a társadalmi érvényesülés. A versenyzéskor a gyermek oly erőket akar létrehozni, a melyek biztosítják az ő társadalmi elsőségét. A gyermekek versenye igen gyakran két egyénnek a küzdelme ugyan, de a verseny háttérében ott van valósággal, vagy legalább a gyermek gondolatában, az ő társadalma. A gyermek arra gondol, hogy egygyel több, a kit le kell győznie. A győzelem javítja a gyermek helyzetét nem csak az ellenféllel, hanem társaival szemben is. Az elismerés vagy megalázás, a mely a versenyt követi, mindig társadalmi értékű és természetű ítélet. Mindezek a szempontok több kevesebb erővel és világossággal fölvetődnek a versenyzéskor a gyermek lelkében. Kétségtelen tehát, hogy

a versenyzésből ta ár bizonyos tárgyú és irányú társadalmi érdeklődésfolyamatok származnak a gyermek lelkében. Érdeklődik a maga s az ő társai versenyének eredményei és lefolyása iránt, sőt, magasabb fokon, érdeklődik a versenynek erkölcsi tartalma, a jutalom iránt is. A verseny iránti érdeklődés indító erővel és világossággal csak a tulajdonképeni gyermekkorban lép föl.

A küzdelem és verseny által létesült társadalmi élet továbbfejlődésének nevezetes mozzanata a tovább szervezkedés ténye. A szervezkedés a tömegek küzdelméből alakú ki az értelem hozzájárulásával, akár egyesek, akár tömegek küzdenek így együtt, a küzdelemnek mindig van valami meghatározott ez élj a. Mihelyt az együttküzdő gyermekek a czélnak világos tudatára jutnak, tovább küzdéskor csakhamar tapasztalják, hogy a tömegben egyesek elszigetelt küzdelme egyesekkel nem vezet sikerre; sőt az ilyen szabadjára hagyott egyéni küzdelem megnehezíti a közös cél világos kialakulását; de a gyermek számtalan tapasztalat alapján érzi azt is, hogy az egyforma cselekvésben mindig több az élvezet, mint a szét-szórásban. Ezek a tapasztalatok és érzések arra indítják a gyermektársaságot, hogy a szétszór küzdelmet szervezze.

A szervezkedés igen fontos lépés a gyermek társas életében, mert tulajdonképen ez szüli meg a gyermek társadalmi öntudatát, a »mi« és a »ti« világos képzetét; ekkor látja az összekötő kapcsokat s az elválasztó korlátokat; tisztázza az egyesek viszonyát az egészhez. Föllép a társas élet fejlődésének egy magasabbrendű tényezője, az egyes alkalmazkodása az egészhez. Bizonyos, hogy ezek a gyermekszervezetek nem állandóak, mert minduntalan áttöri a szervezet korlátait az egyes gyermeknek még mindig hatalmas önzése, önző önérvényesülése; de bizonyos az is, hogy az egyes már érzi a szervezet hatalmát s tapasztalja az önzés káros következményét: a szervezet bukását. Az ilyen tapasztalatok arra indítják az egyest, hogy a közös érdeket és akaratot maguk fölött állónak ismerjék el. Tehát a miként az egyedek akaratából kifejlődött a közakarát, úgy most már a közakarát visszahat az egyénre: a köz tudat az egyed tudatává lesz.

A társas élet tényezőinek hatását lássuk egy példán! Példa gyanánt olyan játékot veszek föl, amely ösztönszerű

indítékok alapján jött létre, természetes módon szervezkedett s, tegyük hozzá, természetes módon is ért véget.

Budapesten a Margit-körút egy részének, az elemi iskolához közel, meglehetősen magas, füves partja van. Tíz gyermek játszott a parton, 10-12 évesek. Idő: 1907. november 25. A játék fejlődése három mozzanatot mutatott.

1. Az első mozzanat abból állott, hogy a gyermekek a parton le és fölszaladgáltak, miközben inkább a lefutást élvezték, mint a fölszaladást. A játék semmi szervezetet nem mutatott. Szaladgált mindenki a maga kedvére. Annyi társadalmi vonatkozása mégis volt a játéknak, hogy a közösen végzett szaladgálás fokozta a kedvet, a hangulatot. Ez az első fokozat az utánzás következtében jött létre a part sugalló (suggeráló) "hatása alatt. Az egész játéknak utánzó jellege volt; egyik azt csinálta, amit a másik. Ez volt tehát az **utánzó fokozat**.

2. Ez így tartott pár perczig. Egyszer csak azt látom, hogy két-két gyermek egymásba kapaszkodik: az egyik a másikat lefelé húzza a parton, a másik ellenáll; az erős küzdés közben egyesek el is buknak. Ekkor már egy másik indíték mozgatta a játékot, a küzdés ösztöne. A játék átváltozása oly gyors volt, hogy részletei alig voltak kivehetők. Úgy látszott, hogy eleinte 1-2 pár küzdött egymással, azután csakhamar az összesek magukévá tették a játékot. Tehát először egy párban ébredt föl a küzdés ösztöne, valószínűleg véletlen összefogódzás következtében. A többibe ennek az egy párnak a példája sugallta bele a küzdést. Ez volt a **küzdélem foka**.

3. A küzdés egy darabig szervezetlenül folyt. Párok összejöttek, szétmentek s mindenik pár külön, magáért küzdött. Ez a jelenet is csak pár perczig tartott, de fokozódó élénkséggel és kiabálással. Egyszer csak azt látom, hogy a játék félbe marad, s az összes gyerekek a part tetejére gyülekeznek s tanácskoznak. Csak hangtöredékeket hallok: »Én leszek fent!« »Nem, én leszek!« »Jó, nem bánom!« A küzdelem szerveződött. Rövid ideig tartó vita után megegyeztek, s a tíz gyermek két ellentétes táborra oszlott, fele fönt, fele lent. Az alul levők egyszerre fölrohantak s igyekeztek a fönt levőket lehúzni. Ez volt a **szervezés foka**.

Csakhamar vége lett a játéknak, mert a dolog komolyra fordult. Egy erős, fejlett fiút a kisebbek letepertek. Ez sértett

önérzetből dühbe borult s egyik társát fölpofozta. Ezzel az eseménnyel szűnt meg a játék. A fiú valószínűleg érezte elkövetett hibájának helytelenségét és következményét, mert szüksegesnek látta, hogy társai előtt igazolja magát. Folyton nadrágját mutogatta, azt adván okul, hogy a nadrág besározódott. Én egyáltalán nem tudtam a piszkot fölfedezni a nadrágon. Ebből gondolom, hogy tettének oka a sértett önérzet volt. Ez után a fiúk kisebb csoportokban szétoszlottak, megbeszélve a játék részleteit.

A gyermekeknek e világosan tagozódott társas játéka szembeötlően mutatja az indítéknak, az utánzásnak, a küzdesnek és szervezkedésnek föllépését, hatását és szerepét a gyermekek társas életében. Nyilván látszik, hogy az első két tényező ösztönszerűen hat s a szervezkedés teszi öntudatossá a társas érzést. Bemutatja e példa az e korú gyermekeknek túlságos nagy önzését és önérvényesülésvágyát, mint a társas élet állandóságának legnagyobb akadályát. Végűi látjuk e példából azt is, hogy a gyermek már érzi a felelősség súlyát az egészszzel szemben. A köztudatnak már ekkor van az egyedi tudatra bizonyos csekély, visszaható ereje; vagyis van némi erkölcsi értéke.

Habár nincs itt helye annak, hogy a gyermek társas életének és fejlődésének összes viszonyait, ezt az óriási tárgyat, kimerítsük, mind a mellett, hogy némileg is kiegészítsük a képet, meg kell még említenünk a gyermekek (8-15 éves kor) társas életének néhány különösen jellemző vonását. Szükséges ez azért is, hogy a gyermekek társas érdeklődését némileg érthetővé tegyük.

A gyermekek társulásaiban nem a belső tényezők, hanem a külső körülmények döntenek; különösen a hely és ahelyzet szerint társulnak a gyermekek. Például az egy utcában lakók társulnak egymással s versengenek, néha valóságos háborút folytatnak a más utcabeliekkal. Hasonlóan összetartanak^az egy iskolába, vagy egy osztályba járók, de egyúttal versengenek a más iskolába, vagy más osztályba járókkal is; épp %y vannak a falubeli gyerekek a tanyaiakkal, vagy egyik tanyabeli gyerekek a másik tanya nemzedékével. A vallási, nemzeti-ségi különbségek ebben a korban szerepelnek ugyan már a gyermekek társas érdeklődéseiben, de társulásaik létrejöttében

irányadó indítékot nem képeznek. Még kevesebb hatással vannak a gyermekek társulásaira a társadalmi különbségek és a szakfoglalkozások.

A gyermekek az ő közös tevékenységeik elé mindig megfogható célokat tűznek, pl. virágszedést, lepkefogást, géphajtást, fészekszedést, verébvadászatot, czinegefogást, főzést, betyárfogást, lopást és csöszködést. De a leggyakoribb célja a fiúgyermekek társulásainak a csata. A magasabb eszmények, mint az erkölcsi, szépészeti, vallásos és hazafias eszmék csak az ifjak társulásaiban szerepelnek célok gyanánt. Az elvont eszmék a gyermekkor társulásulási érdeklődésének határán kívül esnek.

A nemi különbség fontos tényezője a társulásnak. A kis gyermekek együttes cselekvéseiben a fiúk és leányok minden megkülönböztetés nélkül vesznek részt. De a nagyobb gyermekek (8-15 év) társulásaiból a leányok ki vannak zárva. A 10-12 éves fiú a legnagyobb szégyennek tartaná a leányokkal való játszást labdázást, labdarúgást, katonásdit; ellenben dicsőségnek tartják a leányok játékainak elrontását. A leányokban ez az ellenszenv a fiúk ellen nincs meg. Sőt gyakran tapasztalni bennük a hajlandóságot, hogy a fiúk társulásaiban részt vegyenek. Hangoztatom, hogy 10-14 éves leányokról van szó.

Egy Gödöllő melletti tanyán az erdőben egy fiúcsapat közbötlen közelében leányok telepedtek le. A fiúk elüldözték őket maguk mellől. A leányok egy darab idő múlva visszatértek s újra barátkozni kezdtek a fiúkkal. Ekkor a fiúk megtámadták, verték, meghajigálták őket, úgy, hogy a leányok kénytelenek voltak menekülni s csak 400-500 lépésnyire telepedhettek le.

A gyermekek társulásaiban fontos szerepet játszik még a rokonszenv érzelve is. A gyakori érintkezés közben kifejlett barátság egyúttal társulásokat is hoz közöttük létre, a melyeket az állandóság jellemez. A társulok közötti személyes rokonszenv erkölcsi vonásokat, tartalmat kölcsönöz a gyermekek társas életének. Erkölcsi kötelességüknek tartják az ilyenek az egymáson való segítséget, a mely az önföladozásig megy.

A mi most már magukat az érdeklődésfolyamatokat különösen illeti, társadalmi érdeklődésről a szó szoros értelmében csak akkor lehet szó, a mikor a gyermek társas öntudata kifejlődött, mert csak ekkorra fejlődik ki a gyermek syntheticus elméje és társas érzéke annyira, hogy a társadalmi élet egyes jelenségeit egybefoglalóan fölfogni s hatásukat önmagán egységesen megérezni képes. Ez a mozzanat rendszeren a gyermekkorba való lépés idején, a 8 éves kor körüli következik be; a közérzés akkorra alakú ki. A kisedkorban, mint láttuk, az együtt cselekvéseknek és versenyeknek csak bizonyos ösztönszerű hatásáról lehet beszélni. Csak a gyermekkorban fejlődik ki a gyermekben az érdeklődés a saját maga, a más gyermekek és a fölnöttek társas életének jelenségei iránt. Lássuk ezeket egyenként!

A három érdeklődésirány közül a legerősebb a gyermek érdeklődése a saját társas életének jelenségei iránt, a mi természetes, mert a saját társas cselekményeiben közbötlően, subjective érdekelt fél. Sőt az érdeklődés indítékai között talán nincs egy sem, a mely oly mértékben lekötne a gyermek lényét, mint az Ő társas tevékenységei. Könnyen meggyőződhetik erről az, aki egy-egy gyermekcsapat társas játékát megfigyeli. Már messziről hallja az ember az élénk lármát, hangos kiabálást, a mely a gyermekek társaságát jellemzi. Közel érve pedig tapasztalhatjuk azt a rendkívüli érdeklődést, amelylyel játéuknak minden mozzanatát kísérik. »Ide a labdával!« »Dobd ki!« »Nekem dobd!« »Hamar, szaladj!« »Ne menj ki!« »Gyere vissza!« »Bukjál le!« »Szorítsd!« »Megvan!« »Éljen!« Ilyen kiabálások hangzanak pl. a labdajáték alkalmával. A gyermek se nem hall, se nem lát egyebet, mint az ő társas játékát. Egész világa az a kis kör, amelyben az ő cselekvése folyik; egyébbel nem törődik. Ez valósággal egy kis elszigetelt társadalom a nagy társadalomban.

Ha az utcákon, tereken járunk-kelünk^ minduntalan találkozunk gyermek-csapatokkal. A fölnöttek közömbösen haladnak el mellettük, észre sem veszik őket, a fölnötteket nem érdekli a kicsinyek játékúzése. Egészen másként viselkednek a gyermekek a játszó csapatokkal szemben. Már a harmadik utczából meghallják lármájukat s messziről fölfedezik a játszó gyermekcsoportot. Hozzájuk érve, nem tud az idegen gyermek anélkül

tovább menni, hogy egy kissé meg ne nézze, mit csinálnak a gyerekek. Valami húzza őt, a minék nem tud ellentállani. Csak hamar elkezd bekéredzkedni a játékba, vagy erőszakosan követeli a beállást s csak, mikor már kijátszotta magát, megy tovább dolgára. Ilyen a gyermek magaviselete a gyermek-társaságokkal szemben. Társadalmi érzéke már megvan, de az érzések szabályozatlanok, szabadon nyilatkoznak, s a társasjáték ingere ellenállhatatlan erejű érdeklődést támaszt lelkében; s a gyermeknek érdeklődése a más gyermekek társas cselekményei iránt még több igazsággal bizonyítja a gyermek társadalmi érdeklődésének erejét, mint a saját társas cselekménye iránt való figyelme, mert több benne a tárgyilagos tartalom. Ez az oka annak, hogy a főnti jelenet az utczákon, tereken, mindenféle formában minduntalan ismétlődik.

Csak figyeljük meg s látni fogjuk, hogy, ha például télen három gyermek összeáll s elkezd »jeget csinálni«, pár pillanat múlva nem hárman vannak, hanem sokan; egy részük csak áll és néz, a többi már csúszkál; majd azok is bátorságot kapnak s beállanak a sorba. Érdekes, hogy a gyermekek rendszeresen nem bányák a jövevények betolakodását, mert minél többen vannak, annál vigabban megy a dolog.

Érdekes a jövevények szerepe a gyermekek zárt szervezettű társas-játékaiban, egyes labda-játékokban, mint a kis és nagy métában, a labdarúgásban. Ezek ott lábatlankodnak a játékosok körüli s feszült figyelemmel, egyúttal irigységgel kísérik a játék mozzanatait, a labda futását. Nem juthatnak be a játékba, de egész törekvésük oda irányú, hogy valami módon jusson belőle nekik is. Az övéké a félre guruló labda. Ezt elfogják s visszaadják, vagy behajítják, vagy rúgnak rajta egykettőt. Igen sok gyermektársaságot láttam már, a mely nem veszi ezt sérelemnek; egészen természetesnek találja. A gyermek-társadalomnak egészen sajátos képe van, a mely elütő a fölnöttekétől: a kiforratlanság jegyeit hordja magán.

Nem kevésbé érdekes vonások vannak a gyermek érdeklődésében a fölnöttek társadalmának élet jelenségei iránt. A gyermeknek a gyermekek társas élete iránt nyilvánuló érdeklődéséről azt mondhatjuk, hogy azt ez életnek minden jelensége érdekli; a fölnöttek társadalmi életével szemben nem állíthatjuk ezt. Annyi igaz ugyan, hogy a föl-

nőttek társadalmának jelenségei általában élénken érdeklik a gyermekeket, de a különböző jelenségek nem egyenlő mértékben.

A felnőtték társadalmának főleg azok a jelenségei érdeklik a gyermeket, a melyek elegendő érzékleti anyagot szolgáltatnak, tehát a nagy külsőségekkel összekötött jelenségek. Ilyenek az utcai csoportosulások, menetek, vásárok, sportversenyek, komédiák, czivakodások, katonai gyakorlatok, parádék. Ellenben pusztán az elmét foglalkoztató jelenségek, a gyűlések, értekezletek, ünnepélyek, bármily érdekesek és fontosak is azok a felnőttekre nézve, ha csupán szónoklatokból állanak, unalmasak a gyermekeknek. A 12 éves gyermek a bandával elvonuló katonaságot nem cserélné el a tudományos akadémia összes gyűléseiért.

Érdeklik továbbá a gyermeket a felnőttek társadalmi életének azok a jelenségei, a melyek képzeltet foglalkoztatják.

Ilyenek a nagy küzdelmet kifejező események, egyesek vagy tömegek küzdelmei, akár erkölcsös, akár bűnös cselekedeteket foglalnak magukban. Ilyenek a háborúk, nagyobb hatású bűnesetek, kivégzések, rémdrámák, öngyilkosságok, híres korcsmai verekedések. Hogy a gyermeket a nagy társadalmi életből leginkább a küzdelmek érdeklik, bizonyítja az a példa is, hogy az iskolai életből a gyermek a maga játékaiban többnyire csak a büntető tanítót utánozza. Ennek oka, hogy a gyermek társadalmi fölfogásába leginkább a küzdelmek illenek bele s ezek az események alkalmasak, hogy az ő képzeletét élénk működésre ragadják. A képzeletre ható erő arra indítja a gyermeket, hogy az ilyen eseményeket társas játékaiba foglalja. A gyermekek társas játécai hű tükröi a nagy társadalom iránti érdeklődésüknek. Ők rendszeren a világ hatásos eseményeit játszó el társaságaikban. Az eseményeket játék közben a maguk társadalmi fölfogása szerint egyszerűsítik, képzeletükkel átalakítják, kiszínezik, megjelenítik s a jeleneteket egy hős körüli csoportosítják, egyszóval drámává alakítják. A leányok igen gyakran a családi élet jeleneteit adják elő játékaikban.

Az eddig tárgyalt esetekben a társadalmi érzélem közbötnül hozta létre az érdeklődést, vagyis közbötnök gyanánt szerepelt. Származnak azonban a gyermek életében oly társadalmi érdeklődések, amelyekben a folyamatot más indíték hozta létre; a társadalmi érzélem csak mint másodlagos

ok szerepel. Ez esetekben az utólag életre kelt társadalmi érzelem csak mint a más ok által támasztott érdeklődés erősítője és fejlesztője hat. Ez a hatás azon a törvényen alapú, hogy együttműködés növeli az érzelmet.

Gödöllőn az utcán egy 8 éves fiú elkezd forogni. Eközben odakiáltja társának: »Gyere szédülni!« Miért kívánta ezt? Mert az együtt szédülés több élvezetet nyújt, mint az egymágában való szédülés. Valóban szükséges volna kikutatni, hogy az együttcselekvés az összeadás, a szorzás vagy hatványozás művelete szerint fokozza-e az érzelmet. Az ily törvény a néplélektannak alapvető törvénye lenne.

A társadalmi érdeklődésnek másodlagos származású formája előfordul a társas érzés ösztönszerű és öntudatos fokán, az emberi élet minden korában. A különbség a gyermeki és a felnőtt kornak e fajtájú életjelensége között legföljebb az, hogy a gyermeki korban az együttcselekvés vonzó ereje főleg a külső cselekvésekben van meg; a felnőtt korban pedig a belső lélekfolyamatokat tartja hatalmában.

A gödöllői nyaraló-telep fiú- és leány-gyermekei között minduntalan lehetett tapasztalni az együttcselekvés, illetve a társas érzés érdeklődésfokozó hatását. A fiúk lepkefogása akkor ment élénken, mikor mindnyájan üzték. A leányok virágszedésének élénkségét is fokozta a közös cselekvés. Általában, ha az egyik gyermek elkezdett valamit csinálni, a többi is utána csinálta a nélkül, hogy a cselekvés okának utána jártak volna. Ha egy gyermek valamit szemlélni kezdett, a többi is csatlakozott. A nagyobb föladatakhoz mindenkor társultak. A fiúgyermekek egy távolabbi tó megtekintésére együtt mentek el. Ha együtt voltak a gyermekek, cselekvésükhöz rendszeren többes számot használtak: »Hajtsuk a gépet!« »Adjunk neki enni!« »Tépünk füvet!« »Menjünk!« stb.

A társas érdeklődés legfőbb hatása a gyermekekre abban áll, hogy előkészíti őket a jövő társadalmi életre. Ebben a tekintetben nem versenyezhet vele az oktatás, mert a társas élet közbötlően indít a társas cselekedetekre. A társas érdeklődés a legfontosabb tényezője a gyermek társadalmiasodásának. A társas érdeklődésnek másik nagy fontosságú hatása az erkölcsiség fejlesztésében áll, mert a gyermekek társas életében már az összes erkölcsi viszonyok előfordulnak valame-

lyes egyszerű, kezdetleges formában. A társas életnek az erkölcsi hatásával sem versenyezhet az elméleti oktatás; mert a társas életben a keletkező erkölcsi érzelem azonnal cselekvéssé változik. A gyermektársaság hathat erkölcsileg úgy helyes, mint helytelen irányban. Ez a hatás teljesen esetleges; függ a gyermektársaság vezéreitől, egyes egyéneitől s a külső körülményektől, tehát attól, hogy mit ragad ki éppen az a gyermekcsapat a nagy társadalom életéből. A gyermektársaság nevelheti a gyermeket jóvá vagy gonosszá. Ezért sehol sincs annyi szükség a helyes nevelői beavatkozásra, mint a gyermek társaséletének fejlesztésében.

ISMERTETÉSEK.

Őstörténet, ősnéprajz.

A mesterséges öntözésekről.

Az egyik balatonmenti faluban van egy uradalmi kocsmá. Régi, nagy épület, eredetileg nagy kényelemmel berendezve. A kocsmáros 200 forint bért fizetett a kocsmáért, de örökösen tele volt panasszal, hogy nem tudja megfizetni a bért, s minden esztendőben lekönyörgött a hátralékból valamit. A vendéglő gyalázatos állapotban volt, a vakolat lehullott, a tetőn beesett az eső, az udvaron hegymagasra halmozódott az évtizedes szemét, vendégszobájába csak az szállt meg, aki semmiképen sem tudott másként fődél alá kerülni; de akkor annyi veszekedéssel kapott ágyneműt, hogy inkább éjnek idején befogatott és átment a szomszéd, sokkal kisebb faluba. Enni alig lehetett benne kapni, a bor pedig valóságos bicskanyitogató volt, ha az ember egyáltalában kapott valamit. Minden jótételek kerülte a durva kocsmárost meg nagyszájú élete párját.

Egyszer aztán régi praktikus került az uradalom kormányzatának élére. Amikor a kocsmáros megint kunyorálni ment a kormányzóhoz, az öreg úr kijelentette, hogy a hátraléket nem engedi el, sőt a kocsmá bérét fölemeli 200-ról 400 forintra. A kocsmáros földhöz verte magát, esküdözött, hogy éhen hal, elemésztí magát is, meg egész családját is, és végül dühös fenyegetésekkel távozott. Alig telt bele egy esztendő, a kocsmá falát kivakolták, az udvarról a szemetet kihordatták, több szobát berendeztek kényelmesen, volt jó bor, jó konyha, a kocsmáros olyan udvarias volt, mint valami borbélylegény, a felesége pedig egészen úri dámává vedlett át stb. Ma már gazdag ember, aki az egyik lányát katonatiszthez adta feleségül.

A magyar embernek a typusa ez, de a történelem tanúsága szerint typusa az egész emberiségnek. Amíg könnyen jut a mindennapi kenyérhez, addig nem dolgozik s csak éppen annyija van, amennyiből napról napra eltengődhetik. Ha azonban megszorítják, akkor dolgozik és csakhamar anyagilag és szellemileg meggazdagszik.

Amíg szőlő meg halászlé jog volt Tihanyban, addig a nép koldus, a falu nyomorult volt, néha az éhhalál szélén. Elvették a halászlét, kipusztult a szőlő, s most a nép gazdagabb, mint volt, különösen pedig szívesen látja az idegent s maga ültet fát az utak mellé, ugyanoda, ahonnan évtizedek előtt tízszer is kivágta csupa virtusból a falú nagyreményű Hiúsága a benzésektől odaültetett csemetéket.

A Földnek azokon a részein, amelyeken majdnem a szája röpül az embernek a sült galamb, sohasem fejlődött magától műveltség. Dél-Amerika őserdeiben, Közép-Afrikában stb. nem keletkezett művelődés. Sőt, ha kissé behatóbban vizsgáljuk a dolgokat, még az olyan vidékeken is, mint India, Hátsó-India, Khina, Európa és Észak-Amerika: csakis bevándorlott művelt népek teremtettek igazi művelődést, s ezeken a területeken csak akkor indult magától fejlődésnek a művelődés, a mikor már annyira megteltek bevándorlókkal, hogy a megélhetés nehezzé vált.

A történelem minden kétséget kizárólag tanúsítja, hogy maguktól fejlődő műveltségek főleg, vagy majdnem kizárólag, azokon a területeken keletkeztek, amelyeken csakis mesterséges öntözéssel lehet a földet termésre kényszeríteni. Ott tehát, ahol az ember kemény küzdelemre van utalva a természettel, ahol minden talpalatnyi termőföldet szellemi és testi nehéz munkával tud csak megszerezni. A művelődés legrégebb gyűjtőpontjai csakugyan a következők:

1. Mezopotámia, ahol a chaldaeusok, assyriusok és babyloniai ősi homályba elvesző művelődése sugárzott szét a környezetre. Az igazi mezopotámiai műveltség határai szorosan egybe esnek annak a területnek a határaival, amelyet a Tigris és Eufrátes vizével öntözni lehetett. Az öntözött területek mellett közbötlően a sivatag terült el, minden szörnyűségével. Ez a művelődés megújult a szorgalmas arabok kezében, de az öntöző művekkel együtt végleg elpusztult a hanyag török uralom idejében.

2. Egyiptom évezredekre visszanyúló, csodálatos magasra fejlődött műveltsége tisztán a Nílusnak köszönhetette létét. Miért nem fejlődött ki ilyen műveltség a Kongó mellett? Hisz ott sokkal kevesebb küzdelemmel megélhetett volna az ember! Ameddig a Nílus árvize ért, ameddig a csatornák elvitték az utolsó csöpp vizet, addig volt műveltség, addig volt rend és polgárosultság, de azon túl a sakál üvölt vagy rabló, cigány életet él a beduin.

3. Perzsia lefolyástalan területén ős idők óta művelődés fejlődött, amely alapja lett a később hatalmas Perzsa birodalomnak. A Hilmend vagy Halmund folyó mellett és annak a Hamun mocsarakba való torkolásánál tömördek rom lepi el a ma csak gyéren lakott pusztákat; maga a folyó neve annyit jelent, hogy »sok hídú« s ma egészen elvadulva, futását töménytelenszer változtatva folyik az ős időkben nevezetes szerepet játszó folyam. Perzsia egész területén öntözésre szorul a föld: az ország roppant változatos sorsa innen könnyen érthető. Majd óriási hatalom, amely Egyiptom fölött is uralkodik, majd meg nyomorult koldus, amely apró népek igáját kénytelen tűrni.

4. A turáni alföld és a Han-hai medence szélein szintén beláthatatlan idők óta öntöző földművelés ' folyik, s az ott lakó népek ismeretlen régi időktől fogva részesei a művelődésnek. Baktria, Zoroaszter hazája, már időszámításunk előtt évezredekkel magas műveltség hazája volt, mert különben nem születhetett volna ott olyan fejlett vallás, mint a ma is élő párszi vallás. Kelet-Turkesztánban most ássa ki hazánk fia, STEIN AURÉL, az ötödik, hatodik századból való városok és öntözések romjait, amelyek már igen magasra fejlett műveltségről tesznek tanúságot. A Nan-san hegység északi lábáról származnak a kínaiak, akik tekintélyes műveltség részesei voltak, amikor Kr. e. sok évezredekkel elhagyták őseik oázisait s a mai Kína területére vándoroltak. Belső Ázsiának ezek az öntözött területei a világtörténelemnek valóságos irányítói, mert innen indulnak ki a népvándorlások, amelyek megtöltötték a körüllevő területeket sűrű népeiséggel. Más helyen bővebben szóltam erről a kérdésről*); most csak annyit, hogy innen népesedett be Kína,

*) A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók XXXIV. vándor-gyűlésének munkálatai, 307. oldal.

India és Európa, mint a belső-ázsiai pusztákat körülvevő olyan területek, amelyeken öntözés nélkül is lehet földet művelni. (Periphericus – körüllevő-területek). E puszták vidéke épen olyan csodálatosan változatos történelemnek színtere, mint ahogy Perziáról említettem. Egy Dzsingisz khán, vagy Tamerlán ura az akkor ismert világ legnagyobb részének, majd megint semmit sem tud a történelem az egész, számtalan apró részre bomladozott vidékről.

5. A kínarak, amikor elhagyták ősi helyüket, vittek ugyan magukkal elég magas műveltséget, de amint azt más*) helyen bebizonyítottam, mai műveltségük legnagyobb része a tőlük meghódított népektől származik (bambusz). A legrégebb khinai művelődés hazája a Vei-ho völgye, Hszi-ngan-fu körüli, továbbá Gsing-tu-fu lapálya s azok a folyóvölgyek, amelyek ezektől északnyugatra a Kuku-nor vidékéig, meg a Nan-san északi lába mentén egészen a Gobi sivatag nyugati végéig terűnek el. Ezek a vidékek mind olyanok, hogy csakis öntözéssel lehet rajtuk földet művelni. A csing-tu-fui öntözések az emberiség legnagyoszerűbb alkotásai közé tartoznak.

6. Észak-Amerika óriási területein, amelyek a mai állapotok tanulsága szerint az ember letelepülésére nagyon is alkalmasak s amelyeken sűrű népesség fejlődhetett volna ki, csak vad indiánus törzsek hajkurászták a bölényt s, ami műveltségük volt, azt is arról az egyetlen vidékről nyerték, amelyen csakis öntözéssel lehet földet művelni, t. i. Mexico és környezetének népeitől. Észak-Amerikának ezen a kietlen, pusztai éghajlatú magas földjén fejlődött ki egyedül magas műveltség. Igaz, hogy ez a műveltség leterjedt Közép-Amerikának periphericus jellegű vidékeire, de ne felejtjük el, hogy az aztékek, toltékek és mája népek mind úgy vándoroltak be mai helyükre és pedig minden valószínűség szerint azokról az igazán sanyarú vidékekről, ahol a pueblo indiánusok utódai folytatják még az őseiktől reájuk maradt öntözések némi maradványait. Ha Észak-Amerikában nagyobb terület volna hasonló természeti viszonyok közt, akkor története valószínűleg jobban hasonlított volna Eurázia történetéhez. Ez a kicsiny öntözött terület azonban nem bírta el-

*) Folyószabályozás és talajjavítás Kínában. Vízügyi Közlemények, XXI. füzet, és több más helyen.

látni a fölfedezések idejéig az egész continenst népvándorlókkal, akik sűrű és művelt lakosságot állítottak volna a vadászó indiánusok helyére.

7. Tökéletesen hasonló az eset Dél-Amerikában. Az egész nagy szárazföldnek egyetlen belső-ázsiai jellegű területe a Titikaka tó környékének magas pusztája: Peru, Chile és Bolivia határvidékein, ahol szintén csak öntözéssel lehet földet művelni. Ott van Guajana, Brazília és Patagónia óriási kiterjedésű magassföldje, köztük az Orinoco, az Amazonasz és a La Plata alföldje: mindenféle talajjal, éghajlattal, a paradicsomi őserdőtől kezdve Chile egészen európaias partvidékéig, s mégsem találunk sehol művelt népeket az őslakók között, egyedül a Kordillérák magas pusztáin támadt műveltség, az Inkák szerencsétlen véget ért birodalmában, amelynek gyéren maradt emlékei méltán bámulattal tölthetnek el bennünket.

Több kisebb öntözött területet nem említettem, mert nagyon hosszúra nyúlna fejtegetésem. Ott van Palesztina, Szíria, Kis-Ázsia, sőt Görögország és Itália is. Az Iber-félszigeten a mókák műveltsége szintén öntözött területre szorítkozik. Ha Indiának volt saját ősműveltsége, az csakis Pöndzsab ma is öntözött területén kereshető. Talán nem túlzok, ha azt állítom, hogy a renaissance nem véletlenül született a Po öntözött síkján. . .

Csodálatos dolog ez. Alig lehet ellene egyetlen igazságot főlemlíteni. Talán legsúlyosabb ellenerősségnek látszik az, hogy Európa ősnépei a kő- és bronz-korban nem voltak bevándorlotak s mégis, korukhoz mérten, magas műveltségre tettek szert.

De ne felejtjük, hogy ez a művelődés visszanyúlik olyan korba, amikor Európának egészen más éghajlata volt, mint ma. Hazánk területéről határozottan kimutathatjuk, hogy akkor, amikor a krapinai ősember, meg a miskolci barlanglakó az ő palaeolithicus műveltségében élt, akkor hazánk éghajlata még nagyon sivatagos volt. Még a neolithicus időkben is csak öntözéssel lehetett itt földet művelni, s ez megmaradt a bronz korban is, amint talán majd a Csörszárka meg fogja magyarázni.

Bármint legyen azonban a dolog, elvitázhatatlan valóság, hogy a magukban fejlődött műveltségek legnagyobb része és közülök a legfontosabbak a mesterséges öntözésekhez vannak kötve.

Az ily területeken azonban az emberek élete nagyon különös, ingatag egyensúlyban van. Damokles kardjaként függ a fejük fölött az öntöző csatornák elpusztulásának rettentő végveszélye. Természeti és politikai viszonyok megváltozása okozhatja a csatornák pusztulását, s itt csak egészen röviden említem meg, hogy ez volt az anyagi oka a népvándorlások legalább legnagyobb részének., A pásztornépekkel gazdasági közösségben élő öntözők kénytelenek voltak elpusztult hazájukat elhagyni, sőt a pusztává vált kertekből menekülniök kellett s ilyenkor velük ment a pásztornép is, mint harcra edzettebb, verekedésre később társuk. A mozgolódás lehetett egészen helyhez kötött, de végeredményében centrifugális törekvésekre vezetett: elhagyni a pusztákat s olyan helyekre vándorolni, ahol öntözés nélkül is lehet földet művelni, tehát ki a körüllevő területekre. Egyik ilyen szétáramlás után a másik következett, s lassankint benépesültek a körüllevő vidékek.

Khína védelmezte magát ezek ellen az áramlások ellen 4000 km hosszú falával, de India és Európa védtelenül állt a rohamok előtt nyitva. India őslakóit elnyomták a sorban egymás után beáramló népek, s a korábban jöttek kénytelenek voltak a későbbben jötteknek meghódolni. Talán ezt a réteges elhelyezkedést ismerjük föl a kaszt-rendszerben, ahol kimutatható a kasztok között fönnálló faji különbség is.

Európa valamennyi mai népe bevándorlott, néhány apró töredék kivételével. Ez a bevándorlás már ősidőktől fogva tart. Ahol elég sűrű népesség keletkezett a bevándorlások folytán, ott azonnal megindult a műveltségnek magában való fejlődése. Amint ugyanis a népesség valamely helyen annyira megszorodik, hogy az élet nehézzé, küzdelmessé válik, azonnal bekövetkezik a kényszer, hogy az ember dolgozzék, s akkor az anyagi és szellemi jólét, vagy inkább mondjuk: fejlődés, elmaradhatatlan.

A körüllevő területeken is annyira elszaporodhatnak a nép, hogy kivándorlásra való hajlandóság jelentkezik. Ezt látjuk pl. Khínában, ahonnan mind nagyobb tömegekben törekedik kifelé a nép azokra a vidékekre, ahova még beeresztik őket. Az ő vándorlásuk elé is khínai falat kell vonni, mert ha nem is fegyverrel, de igénytelenségükkel és szorgalmukkal nagy gazdasági veszedelmet huroczolnak magukkal.

Még tanulságosabb Amerika benépesedésének története. Észak-Amerika csakhamar annyira benépesült, hogy veszedelmes küzdelme fejlődött ki még Európával is. A megélhetés nehézsége csakhamar munkára kényszerítette a yankeet. s ma már némileg önálló műveltség fejlődését látjuk, amint a kezdet nehézségeivel küzd.

Egészen más sorsa van Dél-Amerikának. Oda a latin népek bevándorlása csakhamar megakadt, s a bevándoroltak nem lepték el elég sűrűen a pompás területeket. Ezért aztán nem hogy fejlődésnek indult volna a művelődés, hanem Gamoens és Murillo népei teljesen elsülyedtek s elvesztették azt a műveltséget, is, amit magukkal hoztak. A hódító spanyolok ivadéakai ma sok helyen alig különböznek a bennszülött indianusoktól, sőt Közép-Amerikában, úgy látszik, az indiánusok veszik kezükbe a polgárosodást, amelyet fönntartani és tovább fejleszteni a spanyol képtelen volt.

Az egész világtörténelem fonalán végig húzódik tehát az öntözött területek sajtáságos ingatag egyensúlya s ezzel együtt az a törvény, amit a bekezdésben elmondott példa világít meg legszebben, hogy t. i. az ember csak akkor dolgozik, ha muszáj, s az emberiség csak akkor halad előre, ha munkára van kényszerítve. Ez a törvény nemcsak népekre és nemzetekre, hanem az egyesekre is áll, de ez a probléma nem tartozik tárgyamhoz.

Azt azonban nem állhatom meg, hogy a fönntisztelt korcsmáros esetéből s a világtörténelmen imént elmondott áttekintésből egy fontos következtetést le ne vonjak. S ez abban áll, hogy az emberi művelődés fejlődése azonnal megakad, amint az ember úgy rendezkedik be a földön, hogy mindenkinek könnyű lesz megélni. Ez a törekvés a kosmopolitassággal kezdődik. A nemzeteket egyesíteni, hogy az egymással való versengés megszűnjék, az első lépés a tespedéshez és a visszafejlődéshez. Azt mondják, hogy a gazdasági küzdelem akkor is meg fog maradni. Megpendítették azonban a második lépés eszméjét is, még pedig feminista oldalról: korlátozzuk a gyermekek számát, hogy a nőt a tehertől, az emberiséget a túlszaporodástól megkíméljük. Csak ez kell még a kosmopolita eszmékhez, hogy az emberi művelődés palotájának homlokzatáról leperegjen a vakolat, az udvaron pedig hegymagasra halmozódják a szemét: a tudatlanok, buták és henység utálatos tömege.

Cholnoky Jenő.

Közegészségügy.

Idegélet és polgárosodás.

Nem régiben az Északamerikai Egyesült Államok népszámlálási hivatala egy jelentést tett közzé, melyről a *North American Review* januárius havi számában H. ADDINGTON BRUCE azt állítja, hogy a tizenkettedik népszámlálás összes közleményei közt egy sincs, mely fontosságra nézve azzal vetekedhetnék. Első pillanatra nem látszik nyugtalanítóknak, ha olvassuk, hogy 1903-ban az Unió elmeógyógyítóintézeteiben 150,151 elmebeteget ápoltak. Hiszen ez, viszonyítva annak most már 80 milliónyi népességéhez, nem tűnik föl soknak. Az említett szerző szerint is azonban más képe van a dolognak, ha meggondoljuk, hogy az elmebetegek száma az elmeógyógyítóintézetekben az 1890-iki fölvétel alkalmával az előbbinek felét sem tette, mert csak 74,028 volt, tíz évvel korábban pedig, 1880-ban, alig haladta meg a 40 ezret. Az elég gondosan számba vett tébolyodottak tehát sokkal jobban szaporodtak, mint a népesség. Ennek gyarapodása ugyanis 1880 és 1890 közt 25%, az örülteké 85%, 1890 és 1903 közt pedig a népszaporodás százaléka 30, ellenben az elmebajosoké jóval több mint 100 százalék volt. Az emelkedés meglepte magukat az amerikaikat is és annak beható, gondos, lehetőleg elfogulatlan vizsgálatára bírta őket. Ennek során tekintetbe vették, hogy túlnyomólag a statisztika-készítés gondosságának nem lehet az örültek szaporodását tulajdonítani, mert hiszen az intézeteken kívül élő ilyen szerencsétlenek megszámlálását 1903-ban már meg sem kísérelték, miután az avatatlan számláló biztosok nem bírnak azzal a képességgel, hogy az elmebajokat teljesen megítélhessék, az illetők hozzátartozói pedig nem akarták az elmebajos családtagokat, ha azok reájok nézve nem veszélyesek, vagy nem nagyon kellemetlenek, azáltal, hogy ilyeneknek mondják be, szükségtelenül mintegy megbélyegezni. Azonban maga az a tény, hogy az intézetek számának szaporodása (az 1890-diki 162-ről 1903-ig 328-ra) szintén 100%-os emelkedést mutat, mindenestre a mellett szól, hogy az összes tébolyodottak általában is nagy mértékben sokasodtak, habár ennél azt természetesen tekintetbe kell venni, hogy a vagyonosodó elemek az intézetekben mind több és több betegeiket ápoltatják nem kis rész-

ben azért is, mivel a velők való bánásmód folyton észszerűbbé és emberségesebbé válik. BRUCE, aki ezzel a kérdéssel alaposan foglalkozott, az Unió elmebetegeinek számát legalább 200,000-re becsüli. Neki azonban nem szolgál vigaszul az, hogy az Egyesült Államok e részben még mindig jobban állanak, mint a legtöbb angolul beszélő ország, sőt hogy a helyzet Németországban is valamivel rosszabb. Nem elég vigasz ez neki a minden kétséget kizáró módon megállapított ténynyel szemben, hogy az Unióban az örültek szaporodása hatványozódik. Az adatok minden oldalról történt tanulmányozása után tehát bizonyosnak látszik, hogy az életviszonyok az Északamerikai Egyesült Államokban az elmebajok előidézésére különösen alkalmasak. Maguk a népszámlálás ügyeinek kezelésével foglalkozó hivatalnokok is ebben a meggyőződésben vannak. Különösen érdekesek ezeknek arra vonatkozó észleletei, hogy a lakosságnak egyes kategóriáiban e részben minő különbségek mutatkoznak. Daczára annak, hogy az Unióban születettek sokkal vagyonosabbak, mint a bevándoroltak, a külföldön született fehér népesség az elme gyógyító intézetekben arányoslag is jóval több örültet mutat föl, mint amaz. Midőn ezek közt jobban szétnéztek, akkor meg azt találták, hogy a bevándorolt fehér lakosság közt legjobban állottak a szóban forgó tekintetben a skandináviaiak, azután a skót, majd az angol, a canadai, a svajczi, a német, a francia és hollandi eredetűek következtek. Legrosszabb arányszámot az írek és, ami bennünket a legjobban kell hogy érdekeljen, fájdalom – a magyarok mutatnak. Ez utóbbiak közül minden 100,000-re 141 a tébolyodás miatt ápolt eset.

A népszámlálási jelentés szerzői ezt a sorrendet annak tulajdonítják, hogy az amerikai bevándorlottak közül némelyek a saját nemzetök javából, némelyek pedig annak legrosszabb részéből valók. De a jelzett adatok szerint legkedvezőtlenebb arányszámot föltüntető egyes nemzetiségek közt olyanok vannak, mint a skót és hollandi, melyek az első nagyobb számú kivándorlót szolgáltatták az Uniónak. Ebből azt következtetik, hogy, mindent összevéve, tehát áll az, hogy ezek a különbségek még is az amerikai életkörülményeknek az elmebajokra való hajlandósítása mellett szólnak. Ezzel a ténynyel ennél fogva számolni akarnak és behatóan kutatják, hogy miként lehetne a baj várható tovább terjedésének sikeresen útját állani.

Mielőtt erre a vizsgálódásra térnék át, csak néhány megjegyzést akarok arra az adatra tenni, mely a magyarországi eredetű kivándorlók oly szerfölött kedvezőtlen arányszámát mutatja föl. Igen kedvezőtlen ez, mivel nagyon valószínű, hogy amerikai volt honfitársaink elmebetegének kisebb része kerül az örültek házába, mint az értelmesebb és vagyonosabb más eredetűeknek. Nem igen lehet tehát kételkedni, hogy viszonyaik a tengeren túl e tekintetben is a legrosszabbak. Ennek magyarázata az amerikaiak szerint egyszerűen az volna, hogy a magyar kivándoroltak a saját fajuknak legrosszabb elemeiből kerülnek ki. Mi tudjuk, hogy ez nem áll. sőt bizonyos, hogy, mindent összevéve, kivándorolt honfitársaink egészben a hazai népesség átlagánál legalább testileg és értelmileg magasabban állanak. És, ha mégis oly szomorú helyzetben vannak, mint az alig kifogásolható adatok mutatják, azt másnak kell tulajdonítani. Első sorban annak, hogy, mielőtt az amerikai élet idegbontó forgatagába bele kerültek volna, már itthon az életgondok, a rossz bánásmód, saját oktalanságuk, a kivándorlással járó és velük talán az átlagosságnál nagyobb hercehurcza s az ezekkel kapcsolatos, hosszantartó izgalmak által mélyreható módon megviselődtek. Oda kinn a legidegenebb elemekül élnek, s amennyiben most már vannak is Amerikában nagyobb számmal honfitársaik, azok is velük együtt a kizsákmányoltatásnak az összes ott levő nemzetiségűek közt leginkább ki vannak téve. A munkakör is, melybe jutnak, a legtöbb esetben egészen új és igen megerőltető reájok nézve. Azokat, a kik itthon sem tudtak túrni, a kiket talán nem is a nyomor, de a nyereség, a vagyonszerzés ördöge kerített hatalmába, különösen a csak így lehetséges takarékoskodás végett folytatott rosszabb és talán észszerűtlen életmód mellett jelentkező csalódások mélyen lesújthatják. A vállalkozás hagyományaival nem dicsekedhető fajokra mindennek együttvéve szükségképp igen romboló hatásúnak kell lenni. Az amerikai magyarok említett szomorú sorsának szerintem ez az igazi magyarázata.

A mi már most az amerikaiaknak a jelentkező baj ellen folytatandó küzdelme lényegét illeti, ez főleg az értelmiség és különösen az újkori polgárosultság követelményeihez való alkalmazkodás fokozására irányuló törekvésben nyilvánul. BRUCE

különös súlyt fektet arra, hogy az örülteknek és idegbajosoknak életrevaló ivadékaik nem lehetnek. A neurastheniások száma pedig ijesztő mértékben nő más országokban is, de különösen az északamerikai Unióban. Ezeket a statisztika ugyan nem tarthatja számon, de az bizonyos, hogy az ottani életküzdelmek nemcsak az óriási és középnagyságú városokban, de a gyér lakosságú községekben, sőt a magános farmokon is nagy fokban próbára teszik az idegrendszert.

Ennek időnap előtti kimerülését ott egyesek különös »amerikai betegségnek« (american disease) nevezték el. BRUCE azt kérdi, hogy ki ne látna ismerősei közt többeket, akiken a neurasthenia kétségtelen jelenségei határozottan észlelhetők. Minden utczában, minden szögleten találkozhatni velük, és naponkint érintkeznek az emberek örültekkel, akik csak furcsáknak, szokatlanoknak tűnnek föl, míg egy reggel a lapokban azt nem olvashatni róluk, hogy a tébolyodás veszedelmes módon tört ki rajtuk. Az elmeorvosok némelyike azt mondja, hogy ez a civilisatio természetes adója a társadalom részéről. De ez nem megoldás, mivel az olyan közműveltség, mely a népesség alaperőit aláassa, valóban kárhozatos lenne. Adjunk inkább azoknak igazat, akik azt állítják, hogy ez a baj a civilisatio követelményeihez való kellő simulás hiányának tulajdonítható. Ebben már van ugyan sok vigasztaló, mert oly törekvést kíván, melyet föl lehet és föl kell karolni minden módon. Mások azt állítják, hogy a természetes kiválogatódás is közre fog hatni arra, hogy a jövő nemzedék testileg is jobban bírja el a polgárosult élet terheit és inkább tegyen majd kívánalmainak eleget. De éppen a megterheltség ténye mutatja, hogy ezt az állapotot hány szerencsétlen elpusztuló nemzedéken át, minő áldozatokkal és sok-sok idő multán, mennyi szenvedéssel közelíthetni csak meg – talán. Az egyes fölvételek, nevezetesen a katonai sorozások alkalmával szerzett tapasztalatok t. i. egyelőre általános satnyulást és csenevészést tüntetnek föl még a természetesebb viszonyok közt élő lakosság körében is.

Oda kell tehát minden áron törekedni, hogy az egymásra következő nemzedékek folyton képesebbé tévődjenek a fokozódó polgárosultság öregbedő terheinek és megpróbáltatásainak elviselésére. De vajjon ez lehetséges-e? BRUCE nagyon érdekes választ ad erre a kérdésre. Ha az emberi szellem fejlődésének végső

határát már elérte volna, akkor ez, szerinte, nem lenne remélhető. De az újabb időben megállapított többrendbeli tény arról tanúskodik, hogy ennek éppen az ellenkezője áll. Azok szerint a tények szerint az emberi szervezetben eddig nem is sejtett erők rejlenek. Korábban nem ismert folyamatok és képességek vannak bennünk, melyek a lélektani bűvárlatok és a psycho-pathológiai kísérletek s tanulmányok során derűitek ki. Nem akar ezek részleteibe belebonyolódni, csak a hypnosis tünetéyeire és arra utal, hogy ennek máris minő gyógyító erejét ismerték föl. De az idegélet tanulmányozása általában sok oly segéd-eszköz rendszeres használatának nagyon kedvező befolyását tűntette ki, melyre eddig nem nagy súlyt fektettünk. PIERRE JANET, BORIS SIDIS és MORTON PRINCE nyomán kimutatni igyekszik, hogy az idegen akaratnak a lelki életre való hatása mily óriási nemcsak az idegbetegségek gyógyításának, hanem egész testi és nem testi valónk erősítésének szempontjából is. Idejében alkalmazva, a már eddigi fölfedezések tanulságai tehát igen sok jót tehetnek. De valónk tudatos töredéke a mi nem tudatos nagyobb valónknek ma még csak kisebb részéből áll.

Tehát a magasabbrendű polgárosultság valószínűleg meg fogja hozni ama módokat és eljárásokat, melyek az ő követelményeihez való észszerűbb és eredményesebb alkalmazkodást lehetővé teendik. BRUCE mindenekelőtt a psycho-pathológiai tanúságoknak minél szélesebb körben való terjesztését sürgeti. Egyetérték vele abban, hogy, ha ez sok pénzbe is fog kerűlni, nem lesz hiába való áldozat, mert a gyöngűlt idegek lehető helyreállítása és általában az idegerő fokozása napjainkban, midőn az emberi termelő erőfeszítés mindinkább idegmunkává lesz, mely mellett az izommunka folyton hátrább szorul, jutalmazóbb módon nem ruházhatja be tőkéit, mint ha finomuló munkaerejét idejében minél inkább fokozza.

Mi azonban nem tartunk még ott, hogy reánk nézve a psycho-pathológiának minél szélesebb körben való népszerű előadása lenne a nem csupán kétségkívűl hasznos, de a legelsőbb rendű segédeszköze népességűnk ereje lehető kímélésének és megóvásának. Sokkal egyszerűbb és kevésbé költséges módokat és eljárásokat ajánlhat a már kűlőleg kifejllesztett társadalmi Politika és erkölcsan. Azok tanításai iránt kell a fogékonyságot terjesztenűnk és első sorban a magasabb társadalmi kötelesség-

érzetet fejlesztenünk. Ez egyelőre valószínűleg Amerikában is általánosabb sikerre vezetne, mint a régen ismert nagy és tagadhatatlan igazságoknak a természetvizsgálat legújabb vívmányaival leendő, azonban igazán széleskörűvé nem változó, újabb bizonyítása.

Gaal Jenő.

Politika és társadalom.

Munkáslakások építésének támogatása a német országos biztosító intézetek által.

Az a körülmény, hogy az 1899. évi június hó 22-én kelt német birodalmi törvény alapján létesült országos biztosító intézeteknél már a törvény életbeléptét követő első évtizedekben szükségszerűleg roppant nagy tőkéknek kell fölhalmozódniuk, ez intézetek vezetőit, már a törvény életbelépte utáni néhány év múlva, arra készítette, hogy a főnálló rendelkezések által vont korlátozások figyelembevétele mellett nagyobb tőkék elhelyezésére módot és alkalmat keressenek.

A rokkantság esetére biztosító törvény megengedi, hogy az országos biztosító intézetek a birodalmi biztosítási hivatal engedélyével tőkék egy negyedét, – sőt a tartomány vagy a szövetségi kötelékbe tartozó állam engedélyével azoknak felét is, – nem pupillaris biztosítékot képező módon is elhelyezhessék, ha az erre vonatkozó intézkedés kizárólag vagy túlnyomó részben a biztosításra kötelezettek javát célozza. E rendelkezésre való tekintettel a biztosító intézetek tőkék elhelyezésére alig találhattak kedvezőbb alkalmat, mint a munkáslakások létesítésének támogatását, nemcsak azért, mert ily módon nagy összegeket helyezhettek el, hanem azért is, mert ez időben a munkások lakásvizonyainak javítását általánosan égető szükségként hangoztatták.

Az országos biztosító intézetek ez irányú tevékenységét vizsgálja Dr. BOSSE »Die Förderung des Arbeiterwohnungswesens durch die Landesversicherungsanstalten« cím alatt nemrég Jenában megjelent munkájában.

A könyvet, melynek hibájául kell fölronunk azt, hogy nem rendszeresen tárgyalja az anyagot, mindenki érdeklődéssel fogja elolvasni, aki e társadalompolitikailag és közegészségügyi szempontból nagy jelentőségű kérdéssel foglalkozik. Reánk magyarokra nézve pedig alkalmoszerűsége miatt is különös jelentőséggel bír, minthogy a kereskedelemügyi miniszter tudvalevőleg ép most foglalkozik a munkáslakások ügyével, másrészt pedig azért is, mert a munka az ipari munkásság lakásviszonyainak javítása érdekében tett intézkedések mellett behatóan tárgyalja a gazdasági munkások lakásviszonyainak javítása tekintetében tett kísérleteket is. Már pedig mindamelllett, hogy e tekintetben kormányunk még a múlt évben törvényhozásilag gondoskodott, kétségtelen, hogy a gazdasági munkásokat betegség és baleset esetére szóló biztosítási törvény megalkotásában – mi már csak rövid idő kérdése lehet – a gazdasági munkásházak építésének ily irányú támogatását fontolóra kell venni.

A szerző első sorban Németország gazdasági viszonyainak a legutóbbi évtizedekben lefolyt változását és ezzel kapcsolatban különösen a nagyobb városokban érezhető lakásínséget vázolja. Minthogy pedig az országos biztosító intézeteknek tagjaik lakásainak javításából közbötnen hasznuk is van, a mennyiben a lakásügynek a közegészségügygel való szoros kapcsolata miatt az ily irányú tevékenység a rokkantsági járadékok tekintetében megtakarítást jelent, a biztosító intézeteknek érdekükben állott, hogy munkáslakások építésére kellő anyagi eszközöket bocsásanak rendelkezésre.

Csak az a kérdés volt eldöntendő, mily módon hasznosíthatók e tőkék a munkáslakások építési céljaira?

A közbötnen kölcsönnyújtás, vagyis egyes házakra adott jelzálogkölcsön, nem bizonyult alkalmasnak, egyrészt az egyes intézetekre háramló nagy munka miatt, másrészt pedig azért sem, mert ez az eljárás nagy felelősséget rótt a biztosító intézetekre.

A biztosító intézeteknek tehát megfelelő közvetítő helyeket kellett keresniök. Az a törekvés, hogy a városi és községi hatóságok e közvetítésre vállalkozzanak, nem járt sikerrel. A közvetítés szempontjából azonban igen alkalmasoknak bizonyultak az építőszövetkezetek (még pedig a korlátolt felelősségűek), melyek száma 1890-től 1905-ig 24-ről 630-ra emelkedett.

Ez építőszövetkezetek működésének részletes ismertetése során megállapítja a könyv, hogy – ámbár a német országos biztosító intézetek 1905. év végéig 140,000.000 márkát engedélyeztek munkásházak építésére – ennek az összegnek alig 3%-a szolgált mezőgazdasági munkáslakások céljaira. A szerző ennek okát első sorban abban látja, hogy a gazdasági munkások körében nincs alkalmas szervezet az építési kölcsönök kezelésére és biztosítására, továbbá abban, hogy a vidéken építőszövetkezet vezetésére kevés a képzett ember és végül abban, hogy a gazdasági munkás olcsón akar lakni; már pedig a gazdasági munkás régi, olcsó lakásával szemben a szövetkezet támogatásával fölépített ház drága, mert ezekben az építkezésekben első sorban nem az olcsóságra, hanem arra helyezik a fősúlyt, hogy a lakás egészségügyi tekintetben kifogástalan legyen. Ezen ugyan lehetne segíteni, ha a biztosító intézetek gazdasági munkásházak építésére alacsonyabb kamatláb mellett adnának kölcsönt, amint ezt Sachsen-Anhaltban és Posenben tettek.

A szerző azonban ezt az eljárást nem tartja helyesnek, mert véleménye szerint nem szabad egyes foglalkozási ágakat az összes biztosítottak költségére kiváltságosítani. Nem érthetünk egyet a szerzőnek e fölfogásával, mert – amint ezt a szerző munkájában maga is elismeri, – a gazdasági munkások fizették be az intézetek vagyonának jelentékeny részét s ezzel szemben a házépítés terén a támogatásnak csak 3%-át kapták; nagyon is méltányos tehát, hogy – még ha az intézetek kevesebb kamatot is kapnak – a jövőben nagy gondot fordítsanak a gazdasági munkások amúgy is nagyon kedvezőtlen lakásviszonyainak javítására. Az eddigi eljárás alapján joggal panaszolhatnak a gazdasági munkások, hogy az ő pénzükön épülnek az ipari munkások lakásai. De úgy az egyik, mint a másik fölfogás tarthatatlan; ott kell segíteni, hol a legnagyobb a lakásínség. Társadalmi intézménynek nem lehet célja a nyereszkesedés.

A gazdasági munkáslakások építésének támogatása iránt több, kisebb-nagyobb sikerrel járó, kísérlet történt. Nem járt sikerrel az a Kelet-Poroszországban tett kísérlet, hogy, mint a pénzközvetítés szerveit, a munkaadók által alakított szövetkezeteket, vagy esetleg a tartományi mezőgazdasági hitelintézetet (Landschaft) használják föl. Ugyancsak kevés eredményre vezetett a kerületi hatóságnak (Kreiskommunalbehörde) közvetítői tevékenysége.

A Schleswig-Holsteinban működő biztosító intézet a gazdasági munkáslakások építését a gazdasági takaré- és kölcsön-egyesületek közreműködésével támogatja; az illető egyesületnek az a föladata, hogy az ő hozzájárulásával engedélyezett kölcsönért a biztosító intézettel szemben a szavatosságot elvállalja és a kamatokat, valamint a törlesztési hányadokat helyette beszedi. E kísérlet eredményéről, minthogy csak a legutóbb történt, nem lehet bírálatot mondani. Valószínű azonban, hogy ez az eljárás jól beválna, mert e hitelegyesületek leginkább ismerhetik a helyi viszonyokat és a környékbeli munkásokat.

Végűi pedig még kísérletet tettek oly irányban, hogy a munkásházépítést az egyes földbirtokosoknak tegyék lehetővé. Erre a keletporoszországi biztosító intézetnek az ottani Landschaft jóakarató támogatása nyújtott módot. E hitelintézet ugyanis még 1904-ben fölhatalmazta vezérigazgatóságát, hogy minden oly esetben, ha a járadék munkáslakások építésére adott kölcsön törlesztésére, vagy ily kölcsön kamatainak fizetésére szolgál, a betáblázási elsőbbségtől a biztosító intézetnek, vagy valamely szövetkezetnek javára lemondhat.

Az országos biztosító intézetek a megkezdett tevékenységnek szélesebb mederbe terelésével, esetleg más alkalmasabb módok kiválasztásával még sokat tehetnek a gazdasági munkások lakásviszonyainak javítása érdekében; de nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy az összes jogosult követelményeket a rendelkezésükre álló anyagi eszközök korlátolt-sága miatt nem elégíthetik ki. De erre is lehetne módot találni, s LIEBRECHT a M. m. Frankfurtban tartott lakásügyi congressuson erre nézve életrevaló javaslatot is tett. E javaslat szerint az országos biztosító intézeteknek a munkáslakások céljaira szolgáló pénzszükséglete birodalmi kölcsönkötvényekkel nyerne födözetet. Bizonyos, hogy ez a mód, mely már az állam beavatkozását jelenti, nagy mértékben előmozdítandja a munkáslakásviszonyok javulását, mert ilyképen a biztosító intézetek lakásügyi hatóságok is lennének, melyeknek nemcsak módjában állna, hanem kötelessége is volna az államtól kölcsönkapott tőkékkel mindenütt, ahol ennek szüksége fönforog, a munkás-lakásépítést hathatósan előmozdítani.

m. k.

Gazdasági socialismus.

A collectivismus és az ipar evolúciója.

A magyar könyvpiaczon az idei év egyik újdonsága gyanánt megjelent VANDERVELDE EMIL-nek, a híres belga socialistának, ki ma a collectivismus elsőrangú képviselői közé tartozik, egyik munkája. (A collectivismus és az ipar evolúciója. Irta VANDERVELDE EMIL. Fordították: Dr. WILDNER ÖDÖN és ZALAI BÉLA. Társadalomtudományi könyvtár. Budapest, 1908. VI.-f 250 old.) Ez alkalmat kívánjuk megragadni, hogy olvasó közönségünket a brüsszeli szabadegyetem híres tanárának művével megismer-tessük.

A munka igen sokat ígér. Ki akarja mutatni, hogy semmi-féle érzelgős eszmék, amelyeket a socialismus érdekében föl lehet gerjeszteni, nem volnának elegendők a munka reális fölsza-badítására, ha a collectivismus nem volna hivatva győzelmet aratni a tőkeuralom magasabb productivitása révén (VI. old.). Ebből a célból a tőkék központosulásának következményeit, a collectivus működés növekvő kiterjedésének eredményeit s a problémákat akarja kifejteni, amelyeket a társadalmi munka demokraticus szervezése és termékéinek elosztása elénk tár (VI. old.).

Fölfogásának, mely a terjengősséget kerülő munkában igen szépen kidomborodik, az a lényege, hogy a collectivismus, mint a munka socialisálásának utolsó fokozata, a zárt családi gazda-ságtól a kézműiparon köröszkül a capitalismusig vezető ipari fejlődésnek a záró fejezete. És pedig a tulajdoni viszonyoknak a tőke fölhalmozódása folytán végbemenő változása az, ami nézete szerint a collectivismust győzelemre fogja segíteni és pedig, legalább részben, úgy látszik, véleménye szerint a fejlődés már a küszöbön áll. A tőke rendkívüli concentrációja ugyanis, melyet a capitalismus uralma magával hoz és egyre fokozottabb mértékben juttat érvényre, egyre inkább lazítja a tőkés sze-mélye és tulajdona között a kapcsolatot. Óriási tőkék verődnek össze, melyek tulajdonosaik kezében egyszerűen jövedelemfor-rássá lesznek, mialatt az azokkal való termelést a tőkések másra, vállalataik igazgatóira és mérnökeire bízzák. E mellett az egyéni vállalatokkal szemben a társasvállalatok, a részvénytársaságok s

egyéb alakulatok egyre jobban tért hódítanak. Mindennek az eredménye az, hogy a kapocs a tőkés és tőkéje, között annyira meglazul, a tőke annyira személytelen jellegű, önálló létet nyer, a vállalkozónak és a tőkésnek gazdasági szerepe a személytelen tőke mellett annyira a háttérbe szorul, hogy a közület, az állam, a kooperáló szövetkezetek, stb. átvehetik a termelési eszközök kezelését és a termelési folyamat vezetését anélkül, hogy a gazdasági élet ennek bármily hátrányát érezné. Hiszen a tőkésnek egyre kevesebb a gazdasági szerepe és mindinkább a mondabeli sárkányhoz kezd hasonlítani, mely tétlenül ül a Rajna kincsén, a teljesen jogosulatlan, mert a *köz* szempontjából egészen fölösleges és haszontalan, birtoklásnak képviselőjében.

Nem kívánunk itt annak a fejtegetésébe részletesebben belemélyedni, hogy VANDERVELDE mennyire jogosan következteti a fölhozott adatokból a capitalista tulajdon jelzett alakulását és következtetése mennyiben alapú ténybeli tévedésen. A capitalista concentratio valóban nagy arányokban halad előre, habár távolról sem oly mértékben, mint ahogy azt VANDERVELDE föl tünteti, és a társas vállalatok térfoglalása sem oly széleskörű. Ennek a számszerű bebizonyítása azonban egy nagy mű és nem egy rövid kis ismertetés keretében találhat csak helyet.

Mi itt ép ezért csak arra kívánunk szorítkozni, vajjon a belga socialistának az a következtetése, melyet a capitalismus kifejlődéséhez fűz, mennyiben jogos? Ha ezt a kérdést vetjük föl, akkor arra kereken megmondhatjuk, hogy abból a körülményből, hogy sok tőkés vállalata vezetését másra bízta, azt következtetni, hogy a tőkés közgazdasági szerepe fölöslegessé vált és véget ért, a legnagyobb tévedés. A tőkés és a vállalkozó szerepének összevegyítéséből, a kettőnek az azonosításából származik a hibás következtetés. A tőkés ugyanis nemcsak akkor fontos tényezője a közgazdaságnak, ha maga termel tőkéjével, hanem akkor is, ha tőkéje számára elhelyezést keres. Azáltal ugyanis, hogy föl kutatja a legjobb, a legjövedelmezőbb elhelyezési alkalmat, hatalmas gazdasági feszítőerővé lesz, mely a tőkének oly irányba terelését eredményezi, hol arra a közgazdaságnak valóban leginkább van szüksége. És nagy tévedés az is, ha azt hisszük, hogy a tőkét részvénytársaságba befektető tőkés a termelés szempontjából fölösleges és mellőzhető. Az a gondosság, amelylyel a vállalat jövedelmezősége fölött

örkődik, vájjon olyan valami-e, ami egészen közömbös, akár van, akár nincs? Nem ez öntönzi-e a vállalatot arra, hogy a lehető legolcsóbban, legjobban termeljen és a szükségletekhez legjobban alkalmazkodjék?

A nem is közbötenül a vállalata élén álló tőkés oly gazdasági feszítő erőként hat, melyet minden önellátásra dolgozó gazdasági szervezet nélkülöz. Hogy erről meggyőződünk, csak azt kell szemünk elé állítani, hogy a zárt családi gazdaságban a gazdasági erő kifejtés mennyire mögötte marad a capitalista vállalat gazdasági tevékenységének. Ennek távolról sem egyedül az az oka, hogy a termelés tökéletlenebb eszközökkel és sokkal kezdetlegesebb módon történt. Maga az ösztönzés más a nyereségre törekvő vállalatban, mint az önellátásra dolgozó családi gazdaságban. Egész más szellem az, mely a nyereségre dolgozó vállalatot áthatja, mint az, mely a nyereségre tekintettel nem levő módon szervezett szövetkezeti, vagy bármely más alakban történő termelésben uralkodik. A gazdasági életből a gazdasági szellemnek kiküszöbölésével volna egyértelmű, ha a termelési tényezőknek a magántulajdonból kivétele által azt más bármily természetű, de nem gazdasági alapokra kívánók helyezni. Ez pedig, ha némelyek talán kívánatosnak is tartanák, mert az emberi életben a gazdasági tényezők helyét is erkölcsiek foglalhatnák el, oly fényűzés, melyet csakis akkor engedhetne meg magának az emberiség, ha megélhetéséről a természet gondoskodnék, vagy a magas színvonalon való élethez a lehető legcsekélyebb gazdasági tevékenység is elegendő volna.

A mai gazdasági életnek kétségkívül nagy, másrészt azonban erősen túlzott rossz oldalait elhárítandó, – mi melleleg megjegyezve, más módon is többé-kevésbé megtörténhetik, – VANDERVELDE a collectivismus alakjában az anyagi lét föltételeinek előteremtésére új gépet szerkeszt, mely igen szép és hatalmas lehet. Csak egyről feledkezett meg: a mozgó erőről. De mit ér e nélkül a legszebben szerkesztett gép? Mit a legmegnyerőbbben, a legigazságosabban berendezett gazdasági szerkezet, ha nincs, ami mozgatja és működésben tartja? A mai gazdasági szerkezet helyébe mást, jobbat, kevesebb rosszoldallal bírót kieszelni az ember föltaláló tehetségének talán sikerülne. De honnan kapja az az éltető erőt, mely a szerve-

zet minden tagját áthatja és működésre bírja? Ezt már nem elég kieszelni, hanem annak valósággal működnie, érvényesülnie kell.

Egy másik nagy tévedés, mely VANDERVELDE munkáján végig vonul és mely annál inkább megérdemli érdeklődésünket, mert újabban a socialista irodalomban általában központi szerepet kezd nyerni: a közvállalatok területének a valóságos lehetőségeket teljesen figyelmen kívül hagyó túlbecsülése. Abból a körülményből ugyanis, hogy számos szükséglet ellátása, vízvezeték, világítás, szállítás stb. állami vagy községi üzemek segítségével történik, VANDERVELDE és a legtöbb körunkbeli socialista azt következteti, hogy a közvállalat, ha nem is bír végtelen működési területtel, mégis az iparágak túlnyomó tömegére alkalmazható lesz és így meg fogja építeni a hidat, mely a magántulajdonból a collectivus tulajdonba, a magánvállalkozásból a collectivus vállalkozásba vezet.

Már most kétségtelen, hogy a közvállalatok még korántsem hódították meg ma azt a területet, melyen működni hivatva vannak, és egészen helyes azt mondani, hogy a jövőben tovább is tért fognak foglalni, de csakis addig a határig, melyet nekik épen a közvállalat belső szerkezete és természete szab. Ez pedig távolról sem olyan tág, hogy az egész gazdasági életnek eme térfoglalás útján való átalakítását hozhatná magával. A városi, állami vagy községi üzem ugyanis csak a szükségletek bizonyos természete mellett és a termelés bizonyos nemeire nyerhet alkalmazást. Csakis oly szükségleti tárgyak, melyek nagy tömegekben, lehetőleg egyforma minőségben, az egyéni ízléstől függetlenül tárgyai a fogyasztásnak, alkalmas tárgyai egyszersmind a közvállalkozásnak is. De nemcsak a fogyasztás minőségében, annak bizonyos közös, társadalmi jellegében rejlenek azok a kellékek, melyek a közvállalkozást lehetővé teszik. A fogyasztás mértékének ellenőrizhetősége (villamos-, gáz-, vízórák, vasúti jegyek stb.) ugyancsak fontos kelléke annak, mert különben mérhetetlen pazarlás indulhatna meg az így előállított javakkal. Az ellenérték egyszerű és lehetőleg bizonyos osztályokban egyenlően való megállapításának a lehetősége is fontos, mert különben az ellenszolgáltatások mértékének megállapításában rejlő bonyolultság nehezíti a lakosságnak ily módon való ellátását.

Ha mindezt meggondoljuk, nem tarthatjuk jogosultnak, a közvállalatok terjeszkedéséhez oly messzemenő reményeket fűzni, mint a socialisták teszik.

Annál is kevésbé, mert még egy körülményt kell itt figyelembe vennünk. A közvállalat, mely gyakran veszteséggel is dolgozik, teszi ezt, mint p. o. a szállításban stb., azért, hogy az egyéb termelési ágak jövedelmezőségének fokozása által a polgárok részére az adó vagy illeték alakjában fizetett költségeknél nagyobb haszon térüljön meg. Más szóval, a magánvállalatok termelőképessége emelésének reményében a közvállalat esetleg veszteségre is dolgozhat. De ha nem lesznek magánvállalatok, melyek a közvállalatok veszteségeiért kárpótlást adnak a társadalomnak? így ebből a szempontból is ugyanarra az eredményre jutunk, melyet már előbb is megállapítottunk, hogy t. i. mindaddig, amíg az emberi munka nem lesz olyan termelő – és lesz-e ez valaha! –, hogy nincs többé szükség a magánvállalatban rejlő hatalmas gazdasági feszítő erőre, a magánvállalatnak mással való helyettesítése nem lesz lehetséges. Sőt még akkor is, ha a gépek termelőképessége bármennyire fokozódnék is, a pontos és szigorú gazdasági számítás, melyre a magánvállalkozó érdeke adja a rugót, nem lesz a természet korlátolt mennyiségben rendelkezésre álló kincsei szempontjából mellőzhető.

Ha már, a termelés szempontját tekintve, nem érthetünk egyet VANDERVELDE-vel, talán inkább fogadhatjuk el a jövedelemeloszlásra vonatkozó javaslatait? Hiszen épen ez az a terület, mely a socialismust leginkább vonzza és mely voltaképp a socialisticus törekvések kiinduló pontja. Az idevágó javaslatok a socialismus szempontjából annyira fontosak, hogy méltán várhatjuk az illető kérdések alapos ellenzését.

VANDERVELDE-nek fordításban most megjelent műve e tekintetben igen nagy csalódást tartalmaz. »A szétosztás formái«-ról csak egy igen rövid és, az író nagy hírnevére való tekintettel alig merjük leírni, igen zavaros, semmitmondó fejezet szól, melyből alig tudunk meg valamit, pozitívusát pedig semmit.

Szerző előtt »az, hogy a társadalmi termék szétosztásában csak az egyén szükséglete jöjjön tekintetbe, munkájára való tekintet nélkül, ép oly lehetetlennek látszik, mint az, hogy csak munkáját veszik tekintetbe szükségletei nélkül « (133. oldal).

De, hogy a valóságban mi lesz a megoszlásnak a collectivismus mellett csak a fölve is, arra nézve még útmutatást sem találunk. Utal ugyan szerző a cooperativus szövetkezetekre, kimondja azt is, hogy nem lesz minden munka jutalma egyenlő, de azt nem is sejteti, hogy mi fogja a mai jövedelemeloszlás alapját a magántulajdonnak a termelési eszközökön való eltörlése után helyettesíteni.

Még azt sem tudjuk az erre vonatkozó fejezetből eldönteni, vajjon pénzben vagy természetben, hitelutalványokkal, vagy mi módon kívánja a collectivus társadalomban a munkabéreknek fizetését szerző. Ha természetben való szétosztásra gondol az egyik termelő szövetkezet, hogyan fog a másik által termelt javakban részesülni? A kereskedés szétosztó működésének, mely a magántulajdon elvén alapú, az eltörlésével, ki fogja végezni a szükségletnek megfelelő javak fölkatatását és a fogyasztóhoz juttatását?

De még egy igen fontos és eddig még alig fejtegetett kérdésnek, melyre azonban a socialismusnak mielőbb felelnie kellene, a mellőzése is nagy hiba. T. i. arra gondolunk, hogy végre is tisztába kellene azzal jönnünk, vajjon egyáltalában lehetséges-e akkor, ha a termelési eszközökön a magántulajdont eltörljük, azt a fogyasztási javakon megtartani? Amint a pénzt, mint értékmérőt, föntartjuk, annak a szerepe, melyet mint értékfölhalmozó és gyűjtő eszköz teljesít, megmarad és érvényesül és a takarékos, szorgalmas egyéneknél újra tőkeképződéshez fog vezetni. Ha pedig a pénzt, mint csereeszközt, nem akarjuk megtartani, hogyan fogjuk azt lehetővé tethetni, hogy az egy vagy legföljebb két-háromféle munkát végző egyén mégis mindenféle munka gyümölcseivel rendelkezessék? Minek a közvetítésével fogja egyéni munkáját a társadalmi munka által termelt javakért kicserélni, hogy arról ne is szóljunk, milyen mértékkel fogják a munka és a jutalma közti arányt mérni?

Hiába, a jövedelemeloszlás nehéz problémáját nem lehet néhány általános szólásmóddal elintézni, minő p. o. az, hogy lehetetlen olyan szétosztási elvet találni, amely a társadalmi fejlődés minden fokán alkalmazható (135), vagy az, hogy socialista államban a szétosztásnak egyáltalán nem lesz meg^a mai fontossága (u. o.). Az sem képes bennünket kielégíteni,

ha halljuk, hogy »a közérdekű félretételek mindjobban megszorítanak a szétosztás területét« (u. o.) és hogy a közvállalatok útján lesz a szükségletek egyre növekvő része kielégítve.

Ha a község, a város, az állam gondoskodik is a világitásról, fűtésről, szállításról stb., marad még sok, épenséggel nem kevésbé fontos szükséglet kielégítése: az élelem, a ruházat, a művelt embertől oly bő különféleségben kívánt iparczikkek stb. tömege, melyeket a közvállalat nem szállíthat. Ha ezekre gondolunk, a jövedelemeloszlást, vagy, ha a socialista terminológiának a javak szétosztása inkább felel meg. ezt mégsem tekinthetjük olyan másodrendűnek, mint VANDERVELDE.

Mégis meríthetünk egy igen érdekes tanúiságot VANDERVELDE munkájának szétosztási fejezetéből, mely egyébként az újabb socialista irodalomnak ismét egy általánosabb irányát jellemzi. Ez annak a többé-kevésbé nyílt bevallása, hogy a *collectivismus* tulajdonkép végső eredményében a *communismushoz* vezet. VANDERVELDE egész nyíltan beszél az evolútióról, mely a mai társadalomból előbb a *collectivismus* legtökéletlenebb formáját fejleszti ki, hogy végül a *communismus* legszabadabb és legteljesebb formáihoz érjen el (133). Később pedig ki is mondja egész határozottan, hogy végső céljuk, ideáljuk a *communismus* (134). Íme, egyre inkább fölismerik és bevallják a socialisták azt, amit GAAL JENŐ a *socialismusról* írt bírálatában kiemelt, hogy a socialista rendszereknek, azok legenyhébbikének és a mai állapotot részben talán meghagyónak is, szükségkép a gyökeresebb socialista rendszerre, ennek pedig logikai kényszerűséggel a *communismusra* kellene vezetni (Nemzetgazdaságtan I. 101).

Még csak egy körülményt kívánunk megállapítani, melynek, minden *communisticus* ideálja és a magántulajdon ellen küzdő elve daczára, kitűnő bizonyítéka VANDERVELDE munkája. A *socialismus*, minél inkább teszik ki az élet küzdelmei megpróbáltatásoknak, minél inkább nyílik vezetőinek valóságos politikai szereplésre és gyakorlati munkára alkalom, annál inkább alkuszik meg a létező viszonyokkal, annál közelebb jut az élethez és a mai gazdasági erők megbecsüléséhez. Az eleinte a kizsákmányolás, osztályharcz, összeroskadási elmélet és egyéb jelszavaktól, illetőleg fogalmaktól csak úgy hemzsegő tan elkezd a forradalmi gondolatok helyett olyanok felé fordulni,

melyek, p. o. a közzállalatok terjedésében, tehát a mai alapokon, látják a jövőndő kialakulását. Meg kezd lassankint barátokozni a socialismus azzal, hogy a mai alapokon is lehet egy igazságosabb és általánosabb boldogságot biztosító társadalmi életet fölépíteni. És ez fejlődésében a legértékesebb és legegészségesebb irányzat.

Igen természetesnek kell egyébként ezt az irányzatot tartanunk. Ha a socialistáknak ma át lehetne adni a szabad rendelkezési jogot, őket kormányra juttatni, nem tehetnének mást, mint azt, hogy igen mérsékelt átalakításokat vinnének véghez a mai rendszeren és hűtlenek lennének a programjukhoz. Más ugyanis bírálni, és ismét más alkotni és kormányozni. Nem egy szélsőséges párt lett már igen mérsékelt, midőn kormányra jutott; és kellett, hogy azzá legyen, mert az élet nem más, mint megalkuvás a körülményekkel és alkalmazkodás az adott föltételekhez. Aki ezt nem teszi, azt elsőpri az élet kérlelhetetlen szigora. Csak természetes tehát, hogy, amidőn a socialis demokrata pártot a szakszervezetek, a választói jog kiterjesztése stb. több kevesebb befolyáshoz juttatták, kellett, hogy engedjen a minden főnnállótól idegenkedő és azt elvető merevségéből. Addig, míg megvalósításra kerül a sor, még beszélünk egy szót, vagy többet is, és kénytelenek lesznek még engedni, valamint szívesen fogják is azt tenni, úgy, hogy gyakorlati javaslataik igen közel fognak jutni azokéhoz, akik nem védik a mai rendszer visszaéléseit, de nem is kivannak olyant fölforgatni, ami helyébe nem tudnak jobbat állítani.

-ai -or.

Magyar Társadalomtudományi Egyesület

A Társadalomtudományi Egyesület emlékirata az amerikai kivándorlás és visszavándorlás tárgyában.

A múlt számunkban ismertetett szaktanácskozmánytól küldött tizes bizottság emlékirata a következőleg szól:

»A Magyar Társadalomtudományi Egyesület által az 1908. év januárius havának 26. és 27. napjain tartott szakértekezlet célját az képezte, hogy főleg az amerikai kivándorlás és visz-

szavándorlás égető kérdését behatóan, kizárólag a szigorú tárgyilagosság szempontjából és oly fölkért férfiak nyilatkozatai alapján vizsgálja, akik kiváló képességeiknél s élethivatásuk és munkásságuk körében közbötenül szerzett gazdag tapasztalataiknál fogva a véleménynyilvánításra e részben illetékesek. Ezek a most legfontosabb társadalmi ügyünk minden oldalára kiterjedő becses nyilatkozatok kellően rendezve, valódi mivoltának és követelményeinek az eddig fölmutatottaknál határozottan hübb képét szolgáltatják.

A rendezés munkájának végzésére a szakértekezlet egy tizes bizottságot küldött ki, mely az elhangzott nézetek és előterjesztett adatok lelkiismeretes figyelembe vételével és latolgatásával a szakértekezlet egységes fölfogását és a legtöbb irányban egyhangú, több tekintetben pedig nagy túlsúlylyal jelentkezett akaratát kipuhatolni és rendszeresen megállapítani a következőkben törekedett:

E fölfogás szerint az a népesedési mozgalom, melyet az amerikai kivándorlás neve alatt ismerünk, alapjában véve a jelen kor gazdasági és socialis életének nagy szerves jelenségei közé tartozik. Mai alakulatának helyes megítéléséhez mindazáltal annak szem előtt tartása is múlhatlanul szükséges, hogy a közel múlt állami és társadalmi politikájának sok sajnos tévedése és nem kisebb számú súlyos mulasztása ezt a természetes folyamatot nagy mértékben gyorsította, fokozta és beteges áramlatokkal bonyolította. Ma már szerfölött nehéz megmondani, hogy a kivándorlás özönének melyik része törvényszerű és melyik kóros jellegű. Pedig a diagnosis találó megállapításához ennek legalább megközelítő ismerete merőben nélkülözhetetlen. A baj igazi mibenlétének meghatározásában mutatkozó eme nehézségek daczára azonban kijelenthető, hogy, valamint az beteges alkatrészei mellett is egészben véve határozottan organicus, úgy annak orvoslásában is mindenképp túlnyomólag szerves és okszerű eljárásra kell törekedni.

A kivándorlással szemben ennél fogva minden erőszakosság mellőzendő és a kivándorlóknak egyéni szabadságukból folyó szabad költözködési joga tiszteletben tartandó. A kivándorlási ügy állami kezelése tehát szintén nem lehet más, mint első sorban közigazgatási, azután pedig prophylaktikus természetű. De ezen a kereten belül bő alkalom nyílik úgy a törvényhozás és

kormányzat, valamint a társadalom oly törekvései számára, melyek célja, a kivándorlás fő- és mellékes okainak megszüntetése vagy enyhítése által, méreteinek lehető csökkentése.

A kivándorlási ügy intézésének főadata ezek szerint a kivándorlóknak tilalmak, vagy mereven és közvetlenül akadályozó intézkedések által való itthon-tartása nem lehetvén, nem marad más számára, mint a kivándorló érdekeinek szeretetteljes, de egyúttal okos és az országban tartása szempontjából célszerű gondozása. A kivándorló érdekeinek e védelme a kivándorlási hajlam, sőt most már valóságos láz csillapításával kezdődjék, az itthon lélektani alapon nyugvó észszerű intézkedésekkel sem tarthatóknak útközben és Amerikában való jószágos gyámolításával folytatandó és a visszavándorlóknak a hazában lelkükre ható, de gyakorlatias marasztalásával fejeződjék be.

A teendők közt a legeslegelső helyet a baj nemcsak lényegének, hanem mindenféle alkatrészeinek és ezek összetételének alapos megismerésére való törhetetlen törekvés foglalja el. A kivándorlásnak komoly és beható, minden oldalú tanulmányozása a jövőben elengedhetetlen. Eddig is sokat foglalkoztak ugyan vele, de több tekintetben még sem alkothatunk arról teljesen kielégítő képet magunknak, mert azaz alap, melyen a kutatások megindultak, gyakran nagyon bizonytalan volt. Tömérdék statisztikai anyag áll ugyan rendelkezésünkre, de az nem egyöntetű, sokszor ellenmondásokkal telt, mindenek fölött pedig hiányos. Néhány év óta a m. kir. központi statisztikai hivatal vette kezébe a statisztikai adatgyűjtést és, ha nem is bírta azt teljesen kielégítő eredményhez juttatni, mégis nagyon érdemes munkát végzett idáig. Ezzel azonban munkássága még nem lehet befejezve. A m. kir. központi statisztikai hivatal, melynek ebbeli működését szintén támogatja a törvény ereje, a jövőben is legalkalmasabbnak látszik arra, hogy a kivándorlásra vonatkozó adatgyűjtés központja legyen. Kezében futván össze a kivándorlási mozgalmak nagy hálózatának legtöbb szála, csak arra kellene törekedni, hogy ez a hivatal ne szorítkozzék pusztán csak a statisztikai adatok közzétételére, hanem kell, hogy kebelében oly szerv létezzék, mely a kivándorlás kérdésével minden irányban tudományosan foglalkozik. Ez a szerv annak egy osztálya lehetne, mely kizárólag a ki-

vándorlás szakszerű tanulmányozásával foglalkoznék, mely tehát figyelmét az adatgyűjtésen túl is kiterjesztené a kivándorlás okainak, eredményének, visszahatásának tanulmányozására, még pedig állandó érintkezésben és együttműködésben a később említendő kivándorlási tanácsal és hivattal. Ennek a szervnek tudományos szabadságát, tanulmányaiban való függetlenségét biztosítani kell egyrészt azért, hogy működése nem szorítandó bürokratikus keretek és korlátok közé, másrészt, hogy kezdeményezési jogát a kivándorlási kérdések összességére nézve minden irányban el kell ismerni. Ez a szerv az alább jelendő közigazgatási külön közegekkel való cooperatio mellett helyszíni tanulmányok, fölvételek, szaktanácskozások útján egészítené ki a kivándorlásra vonatkozó ismereteinket oly irányban, melyet a pusztá adatszolgáltatás nem bír eléggé megvilágítani; működésének statisztikai részét kiegészítené a közgazdasági és társadalmi mozzanatok búvárlatával is, s tanulmányairól időről-időre bizonyos határozott rendszer szerint számolna be. Főadata volna a különböző szaktanácskozások révén fölvetődő eszmék megvalósítására előkészíteni a talajt azért, hogy ez eszmék életbeléptetésére szükséges gyakorlati előfeltételeket megteremtén. Rendelgetése volna továbbá odahatni, hogy azt a sok ellentmondást és bizonytalanságot, mely kivándorlási kérdésekben még ma is uralkodik, megszüntesse azért, hogy a kivándorlásra vonatkozó adatgyűjtéseket és tanulmányozásokat egy közös mederbe terelje, egységesen szervezze és rendszeresítse. Ez okból első sorban érintkezésbe kellene lépnie a külföldi adatszolgáltató közegekkel, (kikötőkkel, amerikai bevándorlási hivattal stb.) oly czélból, hogy a többrendbeli ellentmondó statisztikai adatszolgáltatást úgy irányítsa, hogy a különböző adatok egymást kiegészítsék, és támogassák, ne pedig czáfolják és lerontsák. Mennyivel más képet nyernénk a kivándorlásról, ha a német kikötők és az Unió kivándorlási statisztikáját saját hazai statisztikánkkal összehangzásba hozhatnók! Ez pedig nem lehetetlen, mert ha pl. nemzetközi megállapodás jöhetett létre arra, hogy az egyes államok népszámlálások alkalmával kölcsönösen kicserélik az idegen honosokra vonatkozó adatgyűjtéseiket, az ehhez hasonló eljárás a kivándorlási statisztikára nézve is lehetséges. Nagyon óhajtandó, hogy a kivándorlókat szállító összes érdekelt hajóállalatokkal oly egyezmény jöjjön létre,

melynek értelmében azok szállításra csak jogosult, vagyis útlevéllal kellő módon ellátott kivándorlókat fogadjanak el. - De az említett statisztikai szerv főadata volna megfelelő úton módon a külföldön a megérkezés után is figyelemmel kísértetni kivándorlóinkat, azoknak amerikai helyzetéről, kereseti- és munkaviszonyairól tájékozódni s az így szerzett tapasztalatokat népességünk érdekében fölhasználni. Még nagyobb főadatai lennének idehaza. Itt helyi vonatkozásaiban kellene a kivándorlás kérdésével foglalkoznia, tehát leszállva az egyes községekig, kellene a kivándorlás okait fürkészní és visszahatását tanulmányozni. Figyelmét ki kellene terjesztenie arra, hogy miként módosulnak a kivándorlás hatása alatt a birtokviszonyok, a mezei gazdálkodás, az ipar és – forgalom, s minő hatással van a művelődési viszonyokra s minővel nemzeti szempontból? De mindezt ne általánosságban, vagy csupán nagy területeken, hanem adott részletekben, magánrajzokban, községről-községre haladva kell megtennie. Fontos volna a beáramló pénzek hatását is vizsgálni; azt, hogy mire fordítják azokat, mutatkozik-e nyomukban gazdasági vagy művelődési föllendülés; minő hatással vannak a kivándorlottak helyébe itt-ott beözönlő idegen elemek, és a visszavándorlás mit eredményez gazdasági, socialis és közművelődési téren? íme, a vizsgálandó kérdések egész tömege, mely rendszeresítve, céltudóan tárgyalva, a kivándorlási ügy megismerésének új perspectiváját nyitná meg.

Ily megbízható adatok birtokában sokkal határozottabban és megfelelőbb módon lehetne kivándorlási politikánkat intézni. De igen sok tekintetben, pontos adatok nélkül is, nagy mértékben javíthatni rajta, ha igazán üdvös szellem által tudnók azt áthatni. Bár a kivándorlás eredetét főként gazdasági tényezők befolyására kell visszavezetni, s bár tagadhatatlan, hogy a kivándorlók számának gyarapodása és csökkenése egyenes arányban áll azzal a különbséggel, mely egyfelől az itteni gazdasági és socialis, másfelől a külföldi, főleg az amerikai gazdasági és socialis viszonyok közt mutatkozik, mégis tagadhatatlan valóság, hogy a kivándorlásban és a visszavándorlásban a gyarapító vagy apasztó körülmények közé más, nevezetesen közművelődési és erkölcsi tényezők is belejátszanak.

Valamint a betegség gyógyítását nem csupán az orvosszer, hanem emellett – és pedig nem ritkán ennél még sokkal ha-

tásosabban – a beteg kedélyállapotára való sugalló hatás és az akaraterő működtetése is elősegíti, éppen úgy annak, aki a kivándorlást mai kóros formájában gyógyítani, vagy helyesebben nemzeti és állami életünkre nézve veszélyes jelen alakulatában szabályozni kívánja, a szorosán vett gazdaságiakon kívül figyelembe kell vennie azokat a mozzanatokat is, melyek a nép lelki és erkölcsi életével szoros összefüggésben állanak. Azért kívánatos, hogy az állam és a magyar társadalom a kivándorlás kérdésében ezeket a tényezőket szem elől ne téveszsze.

E tekintetben is két irányban kell a dolgot megítélni, t. l. egyrészt a megelőzés szempontjából, amennyiben a kivándorlás okainak megszüntetéséről vagy legalább csökkentéséről van szó és másrészt az orvoslás szempontjából, amennyiben a kivándorlottak visszavándorlásának lehetőségei általános hatású intézkedésekkel lehetőleg szaporítandók.

Az első tekintetben főleg a nevelés jön figyelembe, és pedig kezdve a népiskolától egészen fölnttek rendszeres oktatásáig: szóval az egész nép értelmi és erkölcsi színvonalának emelése. Ez a nevelés pedig legyen hazafias és socialis irányú az egész vonalon. Sajnos, hogy e két elnevezést gyakran majdnem ellentétes irányok jellemzésére használják, pedig a helyes fölfogás az, hogy az egyik a másiknak szükségszerű kiegészítője. Népoktatásunk hiányait pótolni kell az úgynevezett szabad oktatás, vagyis az iskolán kívül eső tanítás és nevelés szervezésével. A valóban értelmes, gyakorlatias és erkölcsös nevelésen átment nép nem fog oly hamar fölülni a kivándorlás csalóka csábjainak és ügynökeinek, itthon pedig könnyebben él meg, mert keresőképessége folyton öregbedik, észszerűbben tud fogyasztani: szóval jobban gazdálkodik és munkájának gyümölcseit biztosítani képes magának.

A szabad tanítás azonban eredményes csak akkor lehet, ha egyúttal gondoskodás történik arról is, hogy a népet ne foglalhassa le a munkaszünetek napjain a kocsmázás. Társadalmunknak gondoskodnia kell arról, hogy a nép nemes szórakozás mellett értelmi és erkölcsi műveltségét valósággal gyarapíthassa. Másrészt azonban nem szabad tárt kaput találnia ott, ahol eddig, részben társadalmunk nemtörődömsége folytán egyedüli szórakozását nemcsak erkölcsi, hanem igen sokszor

egészségbeli és gazdasági romlására vezető módon találta, a kocsmában.

A nevelés és oktatás hazafias és socialis iránya van rendeltetve arra is, hogy társadalmunk osztályai egymáshoz mindjobban fűződjenek és nemzeti összhangzatos egységgé kapcsolódjanak. Osztályérdekek mindig lesznek, s az osztályok versenye, sőt küzdelmei is, ha gyűlöletbe nem csapnak át, a műveltségnek és nemzeti jólétnek hatalmas előmozdítói maradnak mindenhá, De eme centrifugális erők mellett a hazafias és társias érzéknek, mint egyesítő centripetális erőnek, érvényesülni kell. A társas érzék ápolásától várjuk egyszersmind társadalmi osztályainknak egymáshoz való közeledését, ami meg egyedül képes hazánk különböző fajú népeinek egységesítését is előmozdítani.

A munka megböcsülése, a munkás és munkaadó közti viszony demokratizálása az, a mi Amerikát sokak előtt kedvessé teszi. A visszajöttek régi hazájukban igen gyakran nem tudnak újra hozzászokni ahhoz a ridegséghez, melylyel hazánk egyes vidékein a munkaadók és hatóságok a munka embereivel elbának.

A visszavándorlás előmozdítására nézve szükséges, hogy a régi haza és az újvilágba kivándorlottak között minél több szellemi és erkölcsi kapocs maradjon fenn. S ezek között egy sem oly erős, mint a vallásos érzület, mely tán épp akkor érvényesül egész jótékony befolyásával, midőn az ember mindenkítől elhagyottnak érzi magát. Igen sok kivándorlónk csak azért vész el számunkra teljesen, mert nem volt mellette hazájából senki, aki anyanyelvén szólott volna hozzá életének egyik legválságosabb pillanatában. Idegenek veszik körül és szívéhez tudnak férközni akkor, midőn saját hazájának társadalma mintegy megfélekedezett róla. Sok ezer kivándorló idegenedik el így hazájától, még akkor is, ha később talán visszajön, mert sem a beszálláskor, sem a hajón, sem a partralépés idején oly magyar lelkészt, akihez teljes bizalommal lehetne, nem látott. Idegenek szólnak hozzá, nem idegen nyelven, de saját anyanyelvén; lelki vigasztalással látják el, törődnek vele, nem egyszer megmentik őt sok igazságtalan zsarolástól, munkához juttatják és jogait védelmezik. Nem természetes dolog-e ilyen körülmények

közt, ha e tapasztalatok után inkább azokhoz húz, mint különbözős nemzetéhez?

Amit más népek, németek, lengyelek, olaszok meg tudtak tenni, azt a magyar nemzetnek sem szabad elhanyagolnia. E részben társadalomnak és államnak együtt kell működnie. A magyar kivándorlókról arra való magyar lelkészek gondoskodjanak a kikötőkben, első sorban természetesen a magyar kikötőben, Fiúméban, de a magyar kivándorlókat továbbító nyugateurópai kikötővárosokban is. Ha csak lehet, magyar pap kísérje át új hazájába, és magyarok legyenek azok, akik odaát fogadják őket és mindennemű tanácssal segítségükre vannak.

Általában szükségesnek tartjuk, hogy az Amerikában munkát kereső magyar honpolgárok úgy az erkölcsi, mint a gazdasági téren az eddiginél hatékonyabb gondozásban részesüljenek. Módot kell találni, hogy a partra szálló kivándorló ne kerülhessen lelkiismeretlen kezekbe, amelyek elemésztő munkára használják föl. Meg kell védeni őt a kis bankárok üzemei ellen is, amelyek hazaküldött pénzeinek aránytalanul nagy százalékát nyelik el. Lehetőséget kell találni arra, hogy jogügyleteit, nevezetesen hagyatéki és kártérítési igényeinek érvényesítését, megbízható és olcsó közegek végezzék. Meg kell könnyíteni a katonai jelentkezést, amelynek mai rendezése sok ezer jóindulatú hadkötelest technikai okok miatt, katonaszökevénynyé tesz. Oly törvényre van szükség, mely bizonyos cautelák mellett a kivándorlóknak katonai kötelezettségük későbbi leszolgáltatását is megengedi s azt is, hogy az Amerikában élő hadkötelesek gyakorlataikat soronkívül is elvégezhessék.

A kivándorlási ügy rendezésében azonban, ami mindenekelőtt szem előtt tartandó, az, hogy a megélhetési viszonyok itthon lehetőleg javuljanak. Szervezeteket kell fölláttani, a melyek a visszavándorlást és az ezzel kapcsolatos földhitelt és a parcellázásban való részvételt magasabb állami érdekek szempontjából irányítsák. E föladatok elvégzésére a legalkalmasabbnak mutatkozik egy oly tőkében erős, kizárólag magyar befolyás alatt működő szilárd pénzügyintézet, mely, az egyes telepeken megfelelő képviselősegeket létesítve, a kivándorlókkal mind eme teendőik szempontjából közvetlenül érintkezhessek. Ez az intézet egyúttal a Magyarország és Amerika közötti fölöttébb kívánatos közvetlen gazdasági érintkezésnek is szerve lehetne.

Az említett tekintetben fontosabb föladatokat először a mezőgazdaság terén kell megemlítenünk. A kivándorlás ugyanis első sorban a mezőgazdaságot támadja meg, mert a kivándorlók legnagyobb része mezőgazdasági munkás, akik, ha visszavándorolnak is, tapasztalat szerint mezőgazdasági munkát többé nem szívesen vállalnak. Országos érdek tehát azoknak a bajoknak az orvoslása, melyek a mezőgazdasági munkást kivándorlásra indítják.

Az amerikai és hazai munkabérek között fönnálló lényeges különbségeket el nem enyésztehetjük ugyan s ezért minden igyekezetünk mellett is beláthatatlan időkig fönn fog maradni a kivándorlásra csábító ok: de, ha az amerikai kedvezőbb kereseti viszonyokat megteremteni nem bírjuk is, a mezőgazdasági munkások kereseti viszonyainak javítása révén legalább azokat a kényszerítő okokat küzdhetjük le, melyek a falu odahagyásának gondolatát szükségképpen megérlelik az elégedetlen lelkekben.

Mezőgazdasági munkásaink helyzete általában véve nem amiatt panaszos, hogy munkanaponkint elérhető keresetük napi-szükségletük fődözésére ne volna elegendő, hiszen csupán az aratási munka révén hónapokra terjedő szükségleteiket biztosíthatják. A panasz főoka az, hogy mezőgazdaságunk a mai termelési rendszer mellett nagyon egyenlőtlenül foglalkoztat, az év bizonyos szakaiiban egyáltalán nem tud munkát adni, és a mezőgazdaságra támaszkodó munkás e miatt hónapokon keresztül kényszertétlenségre van kárhóztatva. A mezei gazdálkodás természetével járó időszakai munkahiány okozza azt, hogy az őszi munkák befejezése után a falu népe, nem találván foglalkozást a mezőkön vagy a városokban, az ipari központokba húzódik, vagy pedig a nyári keresetből tengődik s tavasz megnyíltáig parlagon heverteti izomerejét. Legalább egy millió munkáskar vesztegel ekként az év két, három hónapján át, ami a munkások szempontjából helyrehozhatatlan veszteség, mert a mezőgazdaság nem tudja megoldani azt a föladatot, hogy 180-200 munkában töltött napért az egész esztendőre bőven elegendő bért fizessen. A mezőgazdaság foglalkoztató képességének viszonyilagosa elégtelensége okozza azt a beteges állapotot, hogy az év egyik részében ugyanazon helyen munkásfőlösleg, az év másik részében munkáshiány áll elő.

A munkáskereseti viszonyok javítása ezéljából első sorban a foglalkoztatás mai aránytalanságainak kiegyenlítésére kell törekednünk. Ilyen kiegyenlítő hatása van tapasztalat szerint a magasabb gazdasági műveltségnek. Minél tökéletesebb a földben rejlő természeti erők kihasználása, annál több kezét foglalkoztat a mezőgazdaság és annál jobban oszlik meg a kézierő-szükséglet, minél többféle terményt állítanak elő, azaz minél inkább közeledik a mezőgazdasági termelés a sokoldalúság felé. Mivel tehát a gazdasági műveltség fejlődésével a munkás állandóbb és biztosabb kereseti forráshoz jut, ennél fogva a mezőgazdaság fejlesztésére irányuló minden célszerű igyekezet egyzsersmind elsőrendű munkásérdek is.

A mezőgazdasági fejlődés elsőrendű érdekeként állapíthatjuk meg azt is, hogy minél nagyobb tőkeerő vegyen tevékeny részt a termelésben. A termeléshez társuló pénz jutányos beszerzése okából azonban a gazdahitel fejlesztése szükséges, különösen a személyes hitel alakjában, mert ott várhatjuk a hiteltől a leggyümölcsözőbb eredményeket, ahol a hitelképesség az egyéni tulajdonságokban domborodik ki.

Miután a termelésben fáradozó munkát és tőkét csak a szakértelem vezetheti magasabb sikerekhez, óriási jelentőséget tulajdonítunk a gazdasági nevelésnek és oktatásnak, melynek a kiscgazdák maradisága ellen igen nagy téren kell még fölvennie a küzdelmet, hogy mezőgazdasági termelésünk kellő színvonalra emelkedjék. Már az elemi iskoláknál meg kell indulnia a gazdasági oktatásnak, s ennek szükséges föltétele, hogy a tanítóképzők a községek számára olyan tanítókat képezzenek, akik úgy társadalmi, mint gazdasági irányban meg tudnak felelni az élet számára való nevelés föladatának. Minden kedvezés és segítő beavatkozás csak pillanatnyi hatásúnak fog bizonyulni, ha nem sikerúi a gazdálkodással foglalkozó kisbirtokosok millióinak szaktudását magasabb színvonalra fejleszteni, mert a parasztságot sehol a világon sem rajta kívül álló tényezők teszik erőssé, hanem igazában csakis saját művelődési erejénél fogva emelkedhetik.

Fokozatosan kell gondoznia a társadalomnak is a mezőgazdasági nép és a parasztság sorsát, mezőgazdasági nevelését és socialis érdekeit, amire a legutolsó kunyhóig kiterjedő független társadalmi szervezet leghivatottabb. Hasznót ígér e mel-

lett a mezőgazdasági népnek minden olyan, az önségély elvén alapuló társas szervezetekbe való bevonása, melyek takarékosági és gyűjtő ösztönének, önképzésének, tudásvágyának, ellentálló képessége fokozásának és a megélhetésre nézve szükséges tulajdonságainak ápolására és kiképzésére alkalmasaknak ígérkeznek.

Különösen hasznos eredményt várunk ezeken kívül minden olyan intézkedéstől, mely a mezőgazdasági népesség téli foglalkoztatásának kérdését előbbre viszi.

A mezőgazdasági politika keretébe tartozik a parcellázás szabályozása is. A földéhség, mint minden földművelő államban, úgy nálunk is a parasztság természetes és egészséges vágyaként jelentkezik. Ennek a birtoklási vágnak kielégítése apró birtokok szerzésének könnyítésével olyan földadat, melynek céltudó körösztülvitele egészségesebb viszonyokat teremthet s így bizonyos fokig a kivándorlás beteges jelenségét is enyhítheti. Különös jelentősége van a birtokszerzés megkönnyítésének a visszavándorlás szempontjából, mert, tapasztalat szerint, a már kivándorlottak megtakarított pénzüket legszívesebben földvásárlásba fektetik.

Magyarországon, kivált az amerikai pénz hatása alatt, a nép földhöz juttatásának jelszavával olyan parcellázási mozgalom indult meg, mely, sajnos, igen sok esetben inkább rontott, mint javított a viszonyokon. A helyett, hogy a mezőgazdasági nép szerző vágyának jutányos kiszolgálását tűzték volna célul, igen sok esetben nyereszkeskedő célzattal kizsákmányolták a nép földéhségét és oly magas árakon, oly terhes fizetési föltételekkel adtak kezére aránylag kisértékű területeket, hogy az újonnan keletkezett parcellabirtokosok jó része reménytelen küzdelmet vett föl és a vásárlásba fektetett csekély tőkéjét is veszedelem fenyegeti. A földdel való nyereszkeskedés különösen az amerikai pénzt dézsmálja meg, melynek gyűjtője rendszerint megbízhatatlan hazai üzerekkel tart fenn összeköttetést, akik a közvetítés szerepét tisztán kizsákmányoló célzattal teljesítik.

A parcellázási üzletek kizsároló jellegüknél fogva ország-szerte visszatetszést keltettek, és éppen olyan jogos, mint közérdekű az a követelés, hogy, a túlhajtott magánspekuláció megszorításával, a parcellázásokat kellő ellenőrzéssel és irányítás-

sal abba a mederbe kell terelni, mely a hozzájuk fűződő gazda- és socialis érdekeknek megfelel.

Úgy az irányításra, mint az ellenőrzésre az állam lévén első sorban illetékes, kívánatosnak tartjuk az állami közreműködést, kivált nagy birtoktestek földarabolásában. Ámde a parcellázást kizárólag állami föladattá tenni még sem lehet. Ez egyfelől a magánrendelkezési jognak türhetetlen megkötésével járna, másfelől pedig nem erkölcsi érdek, hogy a földhöz jutott ezerekkel maga az állam álljon szemközt, mint hitelező, szükség esetén végrehajtó. Fölfelé és lefelé egyaránt ártalmas lenne ez a viszony, mert az állam részéről tökéletesen hiányzó üzleti érdeket befolyásos magánosok érdekei igyekeznének helyettesíteni s ellenében politikailag is érvényesülő zaklatás indulhatna meg; lefelé pedig az állami követelésekkel szemben a fizetési kötelezettség érzésének ellazulása már is tapasztalható.

Kívánatos tehát, hogy az államnak a kezdeményezésen kívül ellenőrzési joga és irányító hatása érvényesüljön, de a földet vásárló kisbirtokosokkal szemben erre a célra alakúit és kellő biztosítékokat szolgáltató pénzüintézet jelentkezzék. Ilyen pénzüintézetet vélünk egyszersmind legalkalmasabbnak arra, hogy mindazokat a birtokparcellázásokat köz vetítse és lebonyolítsa, melyek megfelelnek a közérdekből megállapítandó föltételeknek. A közérdek pedig nem lehet más, mint az, hogy a birtokba jutó parcellatulajdonosnak előreláthatólag adva legyenek a gazdasági boldogulás lehetőségei. Miután gazdasági szempontból eleve megítélhető, hogy az anyagi erején messze túl vásárló nem boldogulhat, valamint a vételárak a fizetési kötelezettségek és az elérhető jövedelem szakszerű mérlegeléssel kiszámítás tárgyává tehetők: szakszerűleg nem nehéz megállapítani azokat a föltételeket, amelyekről az államhatóság a betérjesztendő parcellázási tervezetek jóváhagyását, a pénzüintézet pedig a lebonyolításban való közreműködését függővé teszi.

Ha az alakítandó pénzüintézet közreműködésének, azonkívül, hogy eljárásában a földet vásárló kisemberek sorsára vetett tekintet vezeti, adó- és illetékmentesség alakjában olyan jelentőséget adunk, mely kizárólagossá és kétségtelenné teszi a kezébe vett parcellázási ügyletek nyereszkedéstől mentes, a vásárló felekre nézve kedvező és föltétlenül megbízható lebonyolítását, akkor ennek a pénzüintézetnek igénybevételét megköve-

telni és ennek a pénzintézetnek meg a vele kapcsolatos hatósági ellenőrzésnek megkerülését tilalmazni szinte fölösleges, mert minél előbb a kedvezésnek és a biztonságnak vagy azt a legmagasabb mértékét igyekeznek igénybevenni a földet vásárlók, melyet ez a pénzintézet szolgáltat, vagy pedig a magánparcellázók fognak a kénytelen verseny miatt olyan föltételeket megállapítani, melyeknek elfogadása nem jár veszedelemmel, tehát tilalomra sem szorul. Kívánatosnak tartjuk végűi, hogy a kiszemelt pénzintézet által lebonyolításra elfogadott parcellázási tervezetek felől az Amerikában élő magyarok megfelelő közvetítő szervezet révén tudomást szerezhessenek.

De a termelés egyoldalúságán is okvetetlenül segíteni kell. A jogi népesség hazánkban csaknem 5 millióval szaporodott az utolsó 40 év alatt. Ehhez járul, hogy a társadalomnak minden rétegében az igények is hatványosan fokozódtak. A szükségek tehát nemcsak általában, hanem viszonyilag is igen nagy mértékben tágultak. A dolog természetében fekszik, hogy mezőgazdaságunk egyedül ezt a roppantul öregbedett szükségletet nem fődözheti. Erre csak a sok munkást foglalkoztató és az emelkedő hozadék nemzetgazdasági törvényének hatása alatt álló ipari tevékenység nagy mértékű fölkarolása mellett számíthatni.

Ez okból a hazai ipar valamennyi nemének a maguk helyén és természetes egymásutánban való fejlődése, első sorban minden tényezőjének lehető hatályosbbitása által, a valóságban is minél sikeresebben előmozdítandó. Nagy súlyt kell fektetni különösen a gyakorlati iparos szellemnek az egész társadalomban való s a népiskolai kézügyességi oktatással kezdődő általános terjesztésére. De a szakszerű és korszerű ipari nevelés is erélyesen tovább fejlesztendő.

A belföldi ipari szükséglet lehetőleg hazai termelvényekkel folyton nagyobb mértékben való fődözésének előmozdítása végett a közgazdasági hazafiasság erősbödése igen kívánatos, de nem elegendő. Ehhez szükséges, hogy a magyar iparosok teljes erejükből igyekezzenek helyöket megállani. Azért közöttük ennek minden természetes előföltétele az állam és társadalom részéről lehetőleg megadandó. Nevezetesen a hazai kereskedő-osztály is vegye ki az iparfejlesztésből a maga részét, s magasbrendű köteletségérzet által vezetettve, először itthon, de nyomban

azután kivitel útján is annak részére valóságos utászi szolgálatokat teljesítsen. Erre a kereskedőket buzdítani, hatékonyan sarkalni, az ifjú nemzedéket pedig rendszeresen nevelni kell. A köztudatba kell átmenni annak, hogy a becsületes és eredményes ipari tevékenységnek nem csupán közgazdasági, hanem társadalmi, sőt nagyhorderejű politikai jelentősége is van, és hogy annak rendeltetései közé tartozik a szorosan vett iparin kívül a mezőgazdasági és egyéb termelés színvonalának is emelése. Ennek a termelő osztályok közötti viszály szitása által való megakadályozása vagy nehezítése tehát, valamint a termelési ágak összhangzatos fejlődése s ezáltal a nemzeti összetartozandóság iránti közöny nagyon káros. Minden öntudatos törekvés vagy serkentés erre erkölcsileg is súlyos beszámítás alá esik s épp úgy, mint a fölébredt gazdasági hazafias jóakarattal való visszaélés – elítélendő. Ez utóbbi érzékeny jogi foganattal ellátott és szigorúan végrehajtandó törvény, szükség esetén kellőleg sújtó társadalmi igazságszolgáltatás útján is megtorlandó.

Hogy azonban a magyar iparosok és ipari vállalatok mindig szélesebb körben versenyre képesekké válhassanak, ahhoz mindenekelőtt a munkásviszonyoknak a nemzeti egyetemlegesség szellemében, lélektani alapon nyugvó, méltányos, egy irányban sem egyoldalú, törvényes és más megfelelő intézkedések által való rendezése szükséges. E nélkül az annyira óhajtott vállalkozási szellem lendületesebb érvényesülését s a jelentékeny köz- és magánköltésen képzett jobb ipari és egyéb munkások, munkavezetők és műszaki erők itthontartását sem remélhetni.

A munkások megélhetésének könnyítése érdekében a munkáslakások ügyének, a lehetőleg olcsó és még is észszerű közélmezésnek, nevezetesen a munkások és kistermelők fogyasztási egyesületei és általában a szövetkezeteknek széles alapon való célszerű szabályozása és terjesztése sürgős föladat.

A munkások anyagi, testi, szellemi és erkölcsi szükségletei minden hivatalos tényező által odaadással, de észszerűen gondozandók.

Az eddigi társadalom-politikai törvények tervszerűen kiegészítendőek. Nevezeten a munkások rokkantsági és aggkori biztosításának ügye mielőbb országosan rendezendő, hogy azok jövőjük biztosítása miatt is erősebb kötelékekkel fűződjenek e hazához. A munkaközvetítés, a munkaügyi békéltetés és bi-

ráskodás a munkaadók és munkások tökéletesük) szervezeteinek közös intézményei útján lehetőleg javítandók.

A hazai munkaerőknek, nyersanyagok és félégyártmányoknak, amennyire csak a sikeres termelés veszélyeztetése nélkül lehetséges, minden állami és társadalmi munkásság, főleg az iparfejlesztés valamennyi mozzanataiban föltétlen elsőbbség adandó. E szabály alól csak nagyon méltánylandó esetekben szabad kivételt tenni. A hiányzó értelmesebb hazai munkások helyei, ha külföldön élő alkalmas ilyen magyar erők léteznek, lehetőleg azok fölkeresése és megnyerése útján töltendők be.

A külföldön élő magyar iparosokkal és kereskedőkkel s általuk egyéb ottani magyar elemekkel a belföldieknek üzleti összeköttetéseket kell létesíteni, illetőleg föntartani s ezeket úgy a belföldi termelés s künn élő honosaink, valamint az egész világon élő magyarság lehető összetartása érdekében állami és társadalmi, nevezetesen közművelődési és gazdasági intézmények által hathatósan támogatni és folyton fejleszteni szükséges.

Végűi hangoztatjuk az egész közigazgatásnak, de különösen a kivándorlás ügyvezetésének lehető tökéletesítésében rejlő nagy érdeket. A magyar törvényhozást már az 1903. évi IV. törvénycikk meghozatala idején is a legjobb szándék és irányelvek vezették. De sajnós, hogy, részben, megfelelő adatok nem létében, a helyzet alapos ismeretének hiánya, részben a tett intézkedéseknek nem kellően összeegyeztetett volta miatt, annak nyomán a célzott helyett éppen az ellenkező eredmény állott be. A vizsgálódás és a tények azt igazolják, hogy nem a törvény célzata rossz, hanem főképen annak végrehajtása és ennek ellenőrzése: szóval a kivándorlás egész ügyvezetése.

A szakértekezlet nem akart ez irányban sem fél munkát végezni, azért, midőn kutatásai során a főntebb jelzett eredményre jutott, szükségesnek vélte legalább nagy vonásokban megjelölni azokat az eszközöket és módokat is, melyek egyrészt rendészeti, másrészt az állam és a kivándorlók nagy érdekei szempontjából a kivándorlás lebonyolítását az 1903. évi IV. t.-cz.-ben lefektetett célzatoknak megfelelőbbé tehetnék.

Mindenekelőtt szükségesnek találta a kivándorlók szállítási monopolizálásának, úgyszintén az útirányítás kényszerének megszüntetését, a kivándorlási meghatalmazottak és a magán-

vállalati kirendeltségek eltörlését. A kivándorlásügyi közigazgatás a m. kir. belügyminisztériumban központosítandó, hol e célból egy kivándorlási központi főosztály, megfelelő alosztályokkal, a kivándorlás körül fölvetődő ügyek természetének megfelelőleg lenne rendszeresítendő.

Az állam és az egyének érdekeinek megvédése végett a vidéken, különösen a határszéli államvasúti állomásokon kivándorlási állami kirendeltségek állítandók föl, melyek, a határrendőrséggel összeműködve, végeznék törvényszerű teendőiket és szerves összefüggésben volnának a központi főosztályival.

A végrehajtói hatalom e szervei mellett szükségesnek tartjuk, hogy, a törvényhozásnak és a végrehajtói hatalomnak is tájékoztatására és segítségére, állandó kivándorlási tanács szerveztessék. Ez a tanács részben az állam, részben a társadalom képviselőiből alakíthatnék. A törvényhozás mindkét házának tagjain s az egyes minisztériumok képviselőin kívül helyet foglalnának benne az országos jellegű mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi egyesületek, továbbá a közgazdasági célú tudományos egyesületek képviselői s ezek mellett a kivándorlási kérdésekkel gyakorlatilag foglalkozó legkiválóbb írók és politikusok stb. De a sikeres működés érdekében czélszerű lenne, ha e bizottságnak nem lenne igen sok tagja.

A helyi bizottságokat a kivándorlástól leginkább sújtott megyékben – hasonlóan a központi bizottsághoz – a közigazgatás és társadalom képviselőiből lehetne alakítani, figyelemmel azonban arra, hogy e bizottságoknak inkább társadalmi, mint hivatalos jellegök legyen. Tagjaikul az alább említendő kiválóbb kivándorlási tudósítókön kívül olyanokat kellene fölkeríteni, akik egyenesen a néppel érintkeznek (földbirtokosok, lelkészek, tanítók), akik tehát a nép bajairól és kívánságairól saját tapasztalat alapján számolhatnak be. Bizonyára akadnak minden vármegyében olyan lelkes és önzetlen emberek, akik készek a kivándorlási tanácsot működésében támogatni és akikből a helyi bizottságokat meg lehetne alakítani. A kivándorlási tanács ülésein, amennyiben ott egyes vidékek külön kivándorlási ügye kerülne tárgyalásra, az illető helyi bizottságnak is lenne képvisellete, hogy a központ egyenesen: az érdekelt meghallgatása után tehesse meg a maga javaslatait vagy intézkedéseit.

Az a kivándorlási tanács, melyet az 1908. évi IV. t. ez. értelmében kellett volna megalkotni, valóságban nem működött, amit legjobban az igazol, hogy azt mind e mai napig meg sem lehetett alakítani. A kivándorlási tanács működésének állandó előkészítésére állami tisztviselői jelleggel előadói állás rendszeresítendő. A kivándorlási tanács segédszervei gyanánt a törvényhatóságok által választandó bizottságok létesíttetnének, az egyes községekben pedig a vármegye alispánja, esetleg főispánja vagy a belügyminiszter által kivándorlási tudósítók neveztetnének ki. A kivándorlási tudósítók a kivándorlási bizottságokkal, ezek pedig a kivándorlási tanácscsal egy szerves egészet képeznének.

A kivándorlási tanács föladata volna a kivándorlásra vonatkozó, a belügyminiszter által eléje terjesztett összes ügyeket szakszerűen tárgyalni, a kivándorlásra vonatkozó törvény és rendeletek végrehajtása körüli támadt elvi kérdésekben véleményt adni és javaslatot tenni, a kivándorlás okainak földerítésében s a kivándorlás korlátozására vezető módoknak és eszközöknek megállapításában közreműködni s egyáltalában a belügyminisztert a kivándorlási ügyben tanácscsal és véleménynyel támogatni. Természetes, hogy a kivándorlási tanács és a m. kir. központi statisztikai hivatal említett külön osztálya közt szerves kapcsolat volna létesítendő.

A kivándorlási tanács ekként, a törvényhatóságok és a társadalom egy részének bevonásával, a végrehajtó hatalom hivatalos kivándorlási orgánumai mellett a törvény által meghatározandó körben mintegy párhuzamosan működén, nem valószínű, hogy annak megfelelő eszközökkel támogatandó munkássága, ha más irányban is minden lehető megtörténik, meg ne hozza a kívánt eredményt.

Ilyen szervezetek működése mellett a kivándorlási visszaélések is szigorúbban lesznek elbírálандók és azoknak egy új kivándorlási törvényben leendő súlyosabb büntetésekkel való megtorlása teljesen megokolt lenne.

Csak ily módon és ily eszközökkel várhatunk e téren a maiaknál jobb eredményeket, mert, ha csupán a határszélen foglalkozunk a kivándorlókkal, mikor már eltökélt szándékkal útra is keltek, akkor minden, csak némileg akadályozó jóakarátú intézkedéssel is nagyon könnyen meggyűlöltethetjük velük ha-

zájuk intézményeit s azokkal együtt magát a hazát is, ami elég arra, hogy abba visszatérni soha többé ne is kíváncsozzanak.

Ezekben foglaltuk össze a Magyar Társadalomtudományi Egyesület által rendezett kivándorlási szakértekezlet tárgyalásai során kiemelkedett egységes fölfogást és kidomborítottuk az ott tett javaslatokat. Kiviláglik azokból, hogy a kivándorlási baj javulása súlyossá vált helyzetünknel fogva az egész nemzeti szervezetre kiható organicus természetű, de részleteiben is gondosan kidolgozott s okosan és lelkiismeretességgel alkalmazandó okszerű orvoslástól függ.

Az bizonyos, hogy e nagy népmozgalom által hazánk a legmélyrehatóbb átalakulás küszöbére jutott, mely annak egész anyagi, szellemi és erkölcsi valóját számtalan módon bensőleg érinti. Kihat az a népesség összetételének egész mivoltára, Megzavarja a nemek, a keresőképes és eltartott elemek egyensúlyát. Megbontja a házasság kötelekeit s ez intézményt nemcsak számos esetben megzavarja, hanem az eddigi átlag alá süllyesztí a házassági arányt is; ellenben szaporítja a vadházasságok számát. A legerősebb korosztályokat meggyöngíti és a honvédelem szempontjából is aggályos fokozódását vonja maga után az elcsenevészésnek. Sok helyen a hadkötelesek 60 százaléka már künn van Amerikában. A népesség természetes szaporulatát fölemészti, s egyes nagy megyékben ma már népesezési hiánynyal állunk szemben, mert a kivándorlás folytán még a születési arány is nagyon romlik.

A beküldött milliókkal szemben óriási az értékek pusztulása, mivel a nemzetgazdaság legbecesebb tényezőjének, a munkaerőnek megfogyatkozása s a valósággal már megszerzett milliók minden irányban való elfecsérlése aránytalanul nagy. De a kivándorlás erkölcsileg és politikailag is veszélyes következményekkel jár, mivel a meg nem értett amerikai eszméket hozza forgalomba itt, ahol az alsó rétegek haladása egyelőre csak fokozatos lehet. A nemzetiségi kérdést nem egy szempontból elmérgesíti, ami meg az ország belső békéjének alapjait támadja meg.

Ennek következtében óriási föladatok előtt áll a magyar állam és társadalom egyaránt. Oly bajok ezek, melyeket az egyetlen orvosszer alkalmazásának egyoldalú rendszereivel megoldani nem lehet. Daczára földrajzi fekvésünknek, belejutottunk

a világgazdaság rohamos nagy sodrába, melynek törvényeiben csak akkor nem fogunk elmerülni, ha állami és társadalmi politikánkat a legmagasabb követelmények mértékének megfelelően tudjuk berendezni és intézni.

A szak értekezlet élénk óhaja, hogy ennek a tudata minél általánosabbá váljék. Azért jelen emlékiratunkat a hazafias egész magyar értelmiség elé bocsátjuk, kérvén annak minden számottevő tényezőjét: a törvényhozást és a kormányt, továbbá az illetékes törvényhatóságokat és társadalmi testületeket, végül minden honpolgárt, akinek a nemzet sorsa iránt érzéke van, hogy, beható tanulmányaink eredményeit megfigyelve és megszívlevél, mielőbb az átgondolt tettek mezejére lépni és törhetetlen erélyvel, míg nem egészen késő, cselekedni méltóztassanak.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület által 1908. évi januárus 26. és 27. napjain tartott szakértekezlet javaslatainak megállapítására kiküldött bizottság:

Budapest, 1908. évi márczius hó 29-én.

*Beck Lajos, Buday Barna, Farkas Pál, Gaal Jenő,
Gerster Béla, Gieszivein Sándor, Hencz Károly,
hr. Révay Lajos, Pallavicini György őrgróf, Szász Zsombor."*

Az Egyesület közgyűlése.

Egyesületünk folyó évi közgyűlését márczius hó 29-én tartotta a vármegyeház dísztermében APÁTHY ISTVÁN igazgató elnökte alatt, aki az ülést a következő beszéddel nyitotta meg:

»Tisztelt Közgyűlés! Az elnöki székben a GAAL JENŐ helyét foglalom el, aki közöttünk, az Egyesület igazgatói között, nemcsak korban, de érdemekben is legöregebb. Távol tartja őt gyengélkedése: de azért gondolatban, sőt szellemének gyümölcseivel is, közöttünk leend.

»A kezdet nehézségein túl vagyunk: ezzel röviden előadtuk az elmúlt év történetét és eredményeit.

»Kevésnek az eredményt csak az fogja mondhatni, aki nem ismeri a nehézségeket, a melyekkel meg kelle küzdenünk:

aki nem tudja, minő nehézségek állanak szükségképen az útjában Magyarországon a miénkhez hasonló törekvéseknek. A mihez hozzáfogtunk, nem kevesebb, mint megalkotni egy magyar társadalomtant s azt a magyar közéletnek, nemzeti önvédelmi harcunknak, a magyar nemzet önfentartási küzdelmének szolgálatába állítani.

»Szembe szállunk azzal a szinte dogmává erősödött tétellel, hogy nemzeti tudomány nem létezhetik; vagy, ha igen, hát akkor legalább magyar tudomány nem lehetséges. Más alkalmakkor, nem egyszer kifejtettem, mit értek nemzeti tudományon, mi teheti a tudományt nemzetivé. Nem szólok nemzetiszínű igazságokról. Valamint a fehér fénysugárban a színképnek minden színe egyesűit: úgy az igazság is csak fehér lehet. Abban minden nemzet, minden színárnyalat megtalálja a maga jogos törekvéseinek igazolását. Onnét csak egy szín van kizárva, a sötétség színe, a fekete. De a tudomány maga nem egyéb, mint emberi küzdelmünk az igazságokért, az igazságok fölismeréseért és elismertetéseért. Nemzetiek lehetnek a fegyvereink, és kell is hogy legyenek, abban a küzdelemben. Gondolkozunk a saját magyar eszünkkel; vigyük bele a harcba magyar erényeinket, – sőt még nemzeti hibáink sem fogják a tudomány művelésében útját állani annak, hogy az a tudomány magyar legyen. Hiszen nemzeti hibák nélkül nemzeti erények sem volnának. Az a rész, melyet a küzdelemben a saját szellemi fegyvereinkkel és nem idegenből kölcsönzött puskákkal veszünk, az lesz a magyar tudomány.

„Nemzeti tudomány másutt nemcsak hogy van, de vannak bizonyos tudományágak, melyek egy-egy nemzetnek valósággal különlegességei. Hogy csak a társadalmi tudományok körében maradjak: francia tudomány a sociologia, angol tudomány a társadalmi gazdaságtan, német tudomány a legújabbkori filozophia, és yankee tudományyá kezd válni a statisztika. Mindenikben az illető nemzet legjellemzőbb lelki vonásai nyilatkoznak meg; a statisztikában, például, a yankeeknek egy mindenekfölött uralkodó vonása: a nagy számok, a nagy mennyiségek imádata, és a yankee léleknek egy hiányossága is: érzéketlenség a minőségnek finomabb árnyalatai iránt.

„Német tudomány van, mert a tudomány német művelői németül gondolkoznak; magyar tudomány nincs, mert a tudó-

many magyar művelői is legnagyobbbészrt németül gondolkoznak. Magyarul gondolkodó munkatársakat kell gyűjtenünk és minél több magyart reá bírni, hogy merjenek magyarul gondolkodni. Ez a legnagyobb nehézségünk – és ezért mondunk sokat azzal, hogy a kezdet nehézségein túl vagyunk. – A közgyűlést megnyitom.«

Ezután HELLER FARKAS fölolvasta a gyöngélkedő GAÁL JENŐ igazgató előadását »a socialismus fejlődésének logikájáról«, melyet Szemlének jelen számában föntebb közlünk.

GÁRDONYI ALBERT titkár fölolvasta a választmány jelentését az Egyesület első évi munkásságáról, amit a közgyűlés nem csupán tudomásul vett, hanem SZEMENYEI KORNÉL indítványára az egyesület vezetőségének köszönetet is szavazott. A választmányi jelentést alább közöljük.

A számvizsgáló bizottság jelentése szerint az 1907. évi zárszámadás eredményeképen 3432 korona 75 fillér bevétellel szemben 567 korona 75 fillér kiadás, illetőleg 2865 korona vagyonmaradvány mutatkozik, a mi a Magyar Kereskedelmi Részvénytársaságnál van elhelyezve.

Az 1908. évi költségelőirányzatot a következőleg állapította meg a közgyűlés:

<i>Bevételek:</i>	<i>az 1907. évben.</i>	<i>az 1908. évben.</i>
1. Tagsági díjak	3200.- K.	4500. – K.
2. Adományok	220.- »	-, «
3. Előfizetési díjak	- »	6000.- »
4. Kamatok	12.75 »	<u>100.- »</u>
		Összesen: 10600.- K.

<i>Kiadások:</i>	<i>1907. évben.</i>	<i>1908. évben.</i>
1. Általános költség (pénzbeszedés)	567.75 K.	400.- K.
2. Irodaköltségek kezelés	720.-- K.	
lakásbér	400.- »	
szolgának	60.- »	
		Összesen: 1180.- K.
3. A folyóirat költségei	8000.- »	
4. Titkárnak	800.- »	
5. Előre nem látott kiadások.....	<u>620.- »</u>	
		Főösszeg: 10600.- K.

Választmányi tagokul megválasztotta (illetőleg újra megválasztotta) a közgyűlés a következőket: ÁBKAY LAJOS, AJTAY JÓZSEF, BALÁZS KÁROLY, CZETÉNYI JÓZSEF, DOLESCHALL ALFRÉD. FARKAS PÁL, FEKETE GYULA, GIESSWEIN SÁNDOR, GORKA SÁNDOR, HATVANY-DEUTSGH JÓZSEF, MANDELLÓ GYULA, NAC.Y DEZSŐ, SZÁSZ KÁROLY, SZÉKELY GYÖRGY, THTRRING GUSZTÁV és JANKÓ ÁGOSTON.

FARKAS PÁL indítványára a közgyűlés örömét fejezte ki GAAL JENŐ főrendiházi taggá történt kinevezése fölött s KELEMEN NÁNDOR indítványára utasította a választmányt, hogy megfeleli» egyesületi helyiség szerzésén munkálkodjék.

A közgyűlést APÁTHY ISTVÁN elnök a következő szavakkal rekesztette be: »KELEMEN NÁNDOR tagtársunk az imént azt mondotta, hogy a csatát úgy sem a vezérek, hanem a közkatonák nyerik meg. Ebben a tekintetben eltérők a vélemények. A vezérek úgy vélik, hogy a csatát ők nyerik meg s a közkatonák veszítik el. A közkatonák pedig azt hiszik, hogy a nyert csata az ő érdemük, a veszített csata a vezérek hibája, - néha azt is mondják, hogy áruháza. Voltaképen egyik félnek sincs igaza. A csatát a vezérek és a közkatonák együtt nyerik meg és együtt veszítik el. Megnyerik, ha a vezérekben a győzelem lángja lobog és ha a közkatonákat is áthatja a vezérek lelke, vagy ha a vezérekben a közkatonák lelkének legjava tükröződik és sűrűdik össze mindeneknek egységes, győzedelmes akaratává. Ezt az egységet áhítom Egyesületünk számára és ebbe az egységbe vetett győzedelmi reménnyel oszlatom föl a közgyűlést.«

A választmány jelentése az Egyesület munkásságáról.

Egyesületünk első évi közgyűlése az első alkalom, midőn egyesületi életünkről teljes képet adhatunk. Munkás esztendő áll a hátunk mögött, telve nehézségekkel és küzdelmekkel, de, ha a megkezdett nyomokon folytathatjuk tevékenységünket, akkor teljes mértékben megfeleltünk ama föladatnak, a melyre vállalkoztunk.

Mi volt Egyesületünk egy esztendő előtt, midőn 1907. április 28-án alakuló közgyűlését tartotta? Néhány lelkes magyar tudós, kik a társadalomtudományokat a magyarság javára kívánták művelni, s néhány műkedvelő, kik a mesterekkel közös eszményekért lelkesedtek! Azóta megizmosodtunk. Eszményeink testet öltöttek, s ma már egész sereg áll a nemzeti eszme védelmére s közös erővel küzd a társadalomtudományok nemzetietlen művelői ellen.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület előkészítő bizottsága 1906. november 23-án alakult meg az országos magyar szövetség helyiségében s megalakulása után 2 kiküldött albizottságának adta át az alapszabályok kidolgozásának és az egyesületi eszme terjesztésének feladatát. A komoly egyesületi élet iránti közönbösség és a társadalomtudományok hitelének megrendülése hatalmas nehézségeket gördítettek az egyesületi eszme terjesztésének útjába, s az értelmiséget, amelyre Egyesületünknek tudományos törekvései érdekében támaszkodnia kell, csak nagy fáradsággal lehetett megnyerni. Mindezek dacára Egyesületünk átjutott a nehézségeken, s az említett alakuló közgyűlésen APATHY ISTVÁN tudományos előadásban bemutatta a magyar társadalomtudomány lehetőségét és szükségességét. Ugyanez alakuló közgyűlésen mutatta be az alapszabálykészítő albizottság az alapszabálytervezetet, melyet a közgyűlés változatlanul elfogadott s ennek alapján megválasztotta az Egyesület választmányát.

Mindezekről különben részletesen beszámol egyesületi közleményeink első darabja, amely olyan kimerítően mutatja be a megalakulás összes eseményeit, hogy csupán ismételnünk lehetne az elmondottakat, ha e fontos időszaknak nagyobb figyelmet óhajtanánk szentelni.

A választmány 1907. évi június hó 3-án a műegyetem tanácstermében tartotta első ülését, melyen az Egyesület igazgatóit és tisztikarát, valamint a jogi, közgazdasági, társadalomtudományi, társadalompolitikai, munkásügyi és szabadoktatásügyi bizottságokat is megválasztotta.

Az Egyesület már a Gyáriparosok Országos Szövetségének kivándorlási értekezletére is küldött képviselőt; első nagyobb szereplése azonban a szabad oktatás tárgyában 1907. szeptember 26-án és 27-én rendezett szakértekezlete volt, melyre

a pécsi szabadtanítási országos congressus előkészítése adott alkalmat. A szakértekezlet első napján GAAL JENŐ a szabadoktatás jelentőségéről, JANCSÓ BENEDEK annak szervezéséről, MARCZALI HENRIK pedig módszeréről tartottak előadást. Ez általános előadásokon kívül ZEMPLÉN GYŐZŐ a természettudományok, TIMON ÁKOS a jogtudományok, GERSTER BÉLA a műszaki tudományok, HORNYÁNSZKY GYULA a történelem, s FARKAS PÁL a társadalomtudományok tanításával foglalkoztak külön-külön előadások keretében.

E szakértekezlet célja az volt, hogy Egyesületünk álláspontját a szabad tanítás kérdéseivel szemben körvonalazza s ezzel az Egyesület tagjainak a pécsi országos congressuson való állásfoglalását megkönnyítse.

1907. október 4-én és 5-én Pécsen az országos congressuson Egyesületünk tagjai közül GAAL JENŐ a szabadoktatás tárgyairól, eszközeiről és módszeréről, MARCZALI HENRIK és HORNYÁNSZKY GYULA pedig a történettanítás módszeréről tartottak előadásokat. A congressust, sajnos, politikai tüntetésre használták föl, s a tárgyilagos tudomány nem érvényesülhetett munkásságában, a mi a legmeggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy mennyire fontos feladatot teljesített Egyesületünk akkor, midőn a szabadtanítással külön szakértekezleten foglalkozott s annak eredményeit nyomtatásban is kiadta. E kiadvány volt egyesületi közleményeink második darabja. Ezen kívül 1907. folyamán egyebet nem adhatunk ki, ámbár a választmány foglalkozott a folyóirat megindításának eszméjével, de sem anyagi eszközeink nem voltak megfelelőek, sem a munkatársakat nem sikerült eléggé tömöríteni.

Ha a folyóiratot nem is sikerült már 1907 folyamán megindítani, a rendszeres egyesületi munka mégis megkezdődött. 1907. december 10-én vezette be APÁTHY ISTVÁN az Egyesület nyilvános előadásait a Magyar Társadalomtudományi Egyesület legelső teendőiről tartott előadásával. 1907. december 17-én PALÁGYI MENYHÉRT »A nemzeti gondolat philosophiája« cím alatt tartott előadásában a nemzeti eszme bölcséleti alapjait fejtegette s bemutatta a nemzeti eszme és a társadalomtudományok kölcsönös vonatkozásait. Ez előadás érdekességét emeli az a körülmény, hogy a mai társadalomtudomány bölcséleti

megvilágításban még mindig szűkölködik, holott egyébként pedig óriási irodalmat tudott teremteni.

Egyesületi munkásságunk második jelentős mozzanata az a szakértekezlet, melyet f. évi januárius 24-én és 25-én a magyarországi kivándorlásról és a visszavándorlásról tartottunk. Az értekezlet előadója FARKAS PÁL volt, aki a nemzeti életünket és gazdasági fejlődésünket fenyegető veszedelemmel már régóta foglalkozik. A FARKAS PÁL előadása nyomán megindult tárgyalások azt eredményezték, hogy a szakértekezlet egy 10 tagú bizottságot küldött ki, melynek főadata a tárgyalások eredményeinek földolgozása volt. A kiküldött bizottság nyolcz ülésen tárgyalta e kérdést s megállapodásait emlékiratban foglalta össze.*)

1908. évi februárius 11-én HORNYÁNSZKY UVULA a történelmi materialismusról tartott előadást, mely e táncművészetét mutatja be s alapjait bíráló alá veszi. Végűi a közelmúltban, t. i. márczius 10-én, volt ELEK PÁL előadása iparfejlesztési politikánk társadalmi előfeltételeiről.

Az összes előadások közérdekű tárgyakkal foglalkoztak, őszinte tudományos igyekezettel készültek s az előadásokhoz fűzött fölszólalások is olyan magas színvonalon állottak, hogy annak is, kinek lelkében Egyesületünk rendeltetése felől kétség élt, ezek után el kell némítani összes kétségeit, hogy habozás nélkül kövessen bennünket céljaink felé.

Nem mulaszthatjuk el e helyen annak fölemlítését, hogy Egyesületünk tagjai közül FARKAS PÁL és HORNYÁNSZKY GYULA hazánk más városaiban is tartottak előadásokat.

iVz Egyesület megalakulásának nehézségei megakadályozták, hogy folyóiratunk már 1907 folyamán megindulhasson. A f. évben azonban már biztosítva volt a folyóirat jövője, s így az 1908. januárius 15-én meg is indulhatott.

Személyi változások is történtek Egyesületünk tisztikárában, mert SZEMENYEI KORNÉL lemondott ügyvezető titkári tiszteről s helyét GÁRDONYI ALBERT foglalta el; a lemondott BOGDÁNFY ÖDÖN ellenőr helyére pedig Hosszú ISTVÁN-t választotta meg a választmány. Végűi az ügyészi állás betöltése is szük-

*) Lásd a föntebbi közleményt.

ségesnek mutatkozott, s a választmány ez állásra KENEDI GÉZÁ-t

választotta meg.

Egyesületünk tagjainak számában állandóan örvendetes gyarapodás mutatkozik, s egyesületi tagjaink száma ma már 586. E gyarapodás a legjobb bizonyítéka annak, hogy Egyesületünk nem csupán életre képes intézmény, hanem számottevő szerepre is van hivatva a jövőben.

Dr. Gaál Jenő,
igazgató.

Dr. Gárdonyi Albert,
titkár.

Dr. Janosó Benedek,
igazgató.

Dr. Apathy István,
igazgató.